

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ**

**Н.С. ОРЛОВА
Н.Ю. САБІНА
І.М. ВЕРЬОВІНА**

**СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Монографія

Донецьк – 2014

ISBN
ББК
О-66

УДК 338. 242 (477)

Орлова Н.С. Соціальні аспекти економічного розвитку України: Монографія / Н.С. Орлова, Н.Ю. Сабіна, І.М. Верьовіна. – Донецьк: Издательство, 2014. – 200 с.

Монографія «Соціальні аспекти економічного розвитку України» є науковим дослідженням, в якому одержано нові науково обґрунтовані результати щодо економічного розвитку України, на основі формування концептуальних засад державного регулювання соціальними процесами в Україні, що вирішує важливі та стратегічні завдання державної економічної політики.

У роботі узагальнено теоретичні підходи щодо визначення понять «соціалізація економіки» та «людський розвиток»; визначено особливості державної політики економічного розвитку України; визначено стратегічні орієнтири соціальної політики України; розвинуто теоретичні та практичні засади концепції людського розвитку; запропоновано напрямки соціалізації економіки шляхом соціалізації малого підприємництва; розроблено державний механізм регулювання економічного розвитку шляхом соціалізації малого підприємництва.

Монографія призначається студентам магістратури, аспірантам, викладачам економічних вузів і спеціальностей, робітникам органів державного управління, вченим, які досліджують соціальні аспекти економічного розвитку країни.

Рецензенти:

О.В. Долгальова, д.держ.упр., професор кафедри менеджменту невиробничої сфери Донецького державного університету управління;

О.Ю. Бобровська, д.держ.упр., професор, завідувач кафедри економіки та регіональної економічної політики Дніпропетровський регіональний інститут державного управління при НАДУ при Президентіві України

В.Н. Сердюк, д.е.н., доцент., професор кафедри "Облік, аналіз і аудит" Донецького національного університету

Видається за рішенням вченої ради ДонДУУ №5/4 від 23.01.2014 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДАЛАННЯ	6
1.1. Особливості державної політики економічного розвитку України	6
1.2. Роль соціальної політики в економічному розвитку країни.....	25
1.3. Оцінка соціально-економічного розвитку України.....	42
РОЗДІЛ 2. ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	59
2.1. Концепція людського розвитку в умовах економічного розвитку країни	59
2.2. Особливості державного управління людським розвитком в контексті міжнародних соціальних стандартів.....	79
2.3. Державне фінансове забезпечення управління людським розвитком в Україні.....	95
РОЗДІЛ 3. Соціалізація малого підприємництва у забезпеченні економічного розвитку України	104
3.1. Соціалізація економіки шляхом соціалізації малого підприємництва.....	104
3.2. Проблеми розвитку економіки України в умовах соціалізації малого підприємництва.....	121
3.3. Напрямки підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва у економічному розвитку країни	136
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	170
ДОДАТКИ.....	195

ПЕРЕДМОВА

Підвищення конкурентоспроможності країни та орієнтація на задоволення потреб людини, що є метою економічного розвитку країни, вимагають соціалізації економіки України, що реалізується через державні заходи щодо підвищення рівня життя населення, формування середнього класу, зменшення рівня безробіття, зменшення глибоких деформацій у структурі доходів населення.

Основним завданням державного управління соціально - економічною сферою країни є забезпечення належних умов для сталого економічного розвитку і на цій основі - створення орієнтирів ефективної соціальної політики, що вирішує основні завдання забезпечення стійкого збалансованого економічного зростання та розвитку, високого рівня зайнятості населення та продуктивності праці, ефективного використання людських ресурсів у державі, розвиток малого підприємництва, впровадження принципів соціальної відповідальності та формування ефективної регіональної системи країни.

Визнання соціалізації економіки закономірністю суспільного розвитку призводить до необхідності формування нової якості соціально-економічних відносин у цілому та окремих елементів соціально-економічної системи, потребує постановки питання про можливості забезпечення процесів соціалізації економіки України шляхом реалізації нових форм державного регулювання та нових концепції щодо розвитку суспільства в цілому.

Питанням державного регулювання процесів економічного розвитку приділено увагу у працях вчених-економістів: В. Гейця [107, 190], Н. Гончарової [34], З. Галушка [31], Н. Дєєвої [51], Е. Лібанової [91], С. Мочерного [56, 114], О. Поважного [125-128]. Сучасні аспекти соціалізації економіки в Україні було досліджено вітчизняними науковцями: В. Гришкіним [41, 42], Ю Зайцевим [59], С. Тарасовим [199], Ю. Салютою [188], які визначили сутність категорії та сформували її науково-методологічні основи.

Наприкінці ХХ ст. відбулося наукове переосмислення цілей і завдань суспільного розвитку. Оцінюючи проблеми і перспективи

розвитку, світова спільнота визнала, що стратегія створення розвинутого конкурентоспроможного суспільства обов'язково має бути пов'язана із необхідністю створення умов для гармонійного розвитку людини.

Концепція людського потенціалу виникла внаслідок розвитку економічної теорії та формування нових потреб і можливостей суспільного розвитку, що обумовлено новими реаліями світового соціально-економічного розвитку, новим розумінням мети цього розвитку та його засобів. Збільшення людського капіталу є чинником економічного зростання, забезпечує зростання продуктивності праці, збільшення ВВП та доходів населення. Збільшення інвестицій в освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я, мобільність забезпечують нагромадження людського капіталу, в той же час вони сприяють розвитку людського потенціалу (інтелектуального, фізичного, культурного), що розширює можливості вибору людини.

Формування наукових засад теорії людського розвитку належить зарубіжним вченим, найвідоміші з яких А. Сміт [187], Г. Беккер [1], А. Сен [185], Дж. Кендрік [71], А. Маршалл [97]. Також, вирішенню проблем людського розвитку та його окремих аспектів присвячено дослідження багатьох наукових установ та вітчизняних вчених, таких як Е. Лібанова [91], О. Власюк [91], О. Грішнова [45], О. Стефанишин [194], Л. Семів [184], які поглибили та збагатили зміст концепції людського розвитку.

Мале підприємництво є необхідним і важливим соціально-політичним сегментом ринкової економіки, виступає одним з найбільших ресурсів соціально-економічних перетворень у країні, важливим фактором економічної, соціальної та політичної стабільності суспільства.

Проблеми формування малого підприємництва висвітлюються досить широким колом вчених та дослідників. Серед них потрібно відзначити І. Брітченка [13], З. Варналія [15], П. Ворону [27], Л. Воротіну [28], І. Комарницького [75], В. Кириленко [72], С. Криву [81], І. Брітченка [13]. Незважаючи на наявність значного теоретичного надбання, Україні необхідно, з урахуванням напрямків міжнародних економічних процесів, сформулювати свої шляхи

соціально-економічного розвитку, що врахували б національні особливості країни, дозволили швидко подолати наслідки економічної кризи та забезпечити її сталий рух економічно розвинутих країн світу за умов розвитку та впровадження ефективних форм державної соціальної політики. Однак, фрагментарність розробок щодо соціалізації економіки обумовлює необхідність системного дослідження теоретичних і прикладних засад державного регулювання економічного розвитку національної економіки.

Головною метою роботи є узагальнення теоретико - методичних підходів і розробка науково - практичних рекомендацій щодо формування ефективних механізмів економічного розвитку України на основі удосконалення форм та методів державної соціальної політики для соціалізації економічних процесів в країні.

Для реалізації зазначеної мети в монографії були поставлені і вирішені наступні завдання:

узагальнено теоретичні підходи щодо визначення понять «соціалізація економіки» та «людський розвиток»;

визначено особливості державної політики економічного розвитку України;

зроблено оцінку соціально-економічного розвитку України;

визначено стратегічні орієнтири соціальної політики України;

виявлено напрямки державного управління людським розвитком в контексті міжнародних соціальних стандартів

розвинуто теоретичні та практичні засади концепції людського розвитку;

запропоновано напрямки соціалізації економіки шляхом соціалізації малого підприємництва;

розроблено державний механізм державного регулювання економічного розвитку шляхом соціалізації малого підприємництва.

Вирішення завдань дослідження дозволило обґрунтувати наукові результати щодо покращення економічного розвитку України, на основі формування концептуальних засад державного регулювання соціальними процесами в Україні, що вирішує важливі проблеми державної економічної політики.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДАЛАННЯ

1.1. Особливості державної політики економічного розвитку України

Забезпечення стабільного розвитку національної економіки країни, та інтеграція України до Європейського Союзу (ЄС), вимагає вивчення особливостей економічного розвитку та ролі держави в цьому процесі.

Державі належить провідна роль у формуванні економічного розвитку країни. Економічна та політична ситуація, що склалася у країні потребує чіткого формулювання необхідності, цілеспрямованості та прийнятності впливу держави на економічні процеси в Україні. Окреслення функцій, ролі та значення держави як соціально-політичної інституції, є однією з найбільш актуальних і дискусійних тем сучасності [220].

Державне регулювання економіки в умовах ринкового господарства представляє систему типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, здійснюваних правовими державними заснуваннями і громадськими організаціями з метою стабілізації і пристосування існуючої соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

Державне регулювання економіки покликане забезпечувати її рівновагу і сталий розвиток. Конкретні напрямки, форми та методи державного регулювання економіки визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем у будь-якій країні певного періоду [40].

Основним напрямком діяльності держави є активний вплив на життєдіяльність суспільства, враховуючи соціально-економічну сферу, гарантуючи гідні умови життя населення. Зміст економічних перетворень в нашій країні має полягати в оптимальному врахуванні і

забезпеченні як приватних, так і публічних інтересів в умовах формування ефективної економіки.

Світовий досвід економічного розвитку багатьох країн доводить, що немає і не може бути ефективної соціально орієнтованої економіки, що спираючись би на умови сучасної конкурентної боротьби та зовнішнього економічного протекціонізму, функціонувала без активного впливу держави [12].

Ще у стародавні часи науковців турбували питання економічного розвитку країни, різний рівень отримання доходів населення та роль, що займає держава в цьому процесі. Тому для визначення ролі держави в економічному розвитку необхідно дослідити роботи відомих економістів щодо макроекономічного регулювання.

Сучасні економісти у своїх дослідженнях про роль держави в економічному розвитку в основному виходять з концепції відомого економіста А. Сміта, який розглядав державу, насамперед, як захисника і гаранта прав власності й цілісності національного суверенітету, законності, правопорядку, стабільності національної валюти. Однак, реалізація цих функцій не може забезпечити ефективного функціонування ринку [187].

Саме А. Сміт у своїй роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів», опублікованій у 1776 році, стверджував, що держава має забезпечувати безпеку життя населення та всіляко підтримувати рівень життєдіяльності людини. Також А.Сміт під час опису ринкової економіки відмічав, що головною рушійною силою економічного розвитку є прагнення підприємця до досягнення своїх приватних інтересів, тим самим збільшуючи не тільки свій добробут, а й економічне зростання країни в цілому [187].

А. Сміт пов'язує найважливіші функції держави з витратами на суспільні роботи, підтримання воєнної безпеки та забезпеченням і підтриманням існуючої правової системи. Будь-які інші види діяльності, на його думку, негативно впливатимуть на зростання багатства нації [187].

У 1817 році опубліковано працю Д. Рікардо «Початки політичної економії і податкового обкладання», де мова йде про

вільну конкуренцію та невтручання держави в ринкові процеси, що призведе до збільшення економічного розвитку країни.

У 30-ті роки ХХ ст., після кризи в економіці США, Дж. Кейнс висунув свою теорію, що спростувала погляди А. Сміта та Д. Рікардо. Особливість цієї теорії полягала в необхідності втручання у функціонування економіки. Ключем реалізації цієї теорії було подолання депресії шляхом управління сукупним попитом, через використання або фіскальної, або монетарної політики [69].

Дж. Кейнс вважав, що саме попит відіграє вирішальну роль у збільшенні зайнятості населення і розвитку виробництва та забезпечує прирощення доходу: «Коли зайнятість зростає, то збільшується сукупний реальний дохід. Недостатність ефективного попиту заважатиме росту виробництва, і для стимулювання економічного розвитку країни потрібно знайти важелі, що збільшать ефективний попит на споживчі товари і попит на інвестиції, що є складовими загального суспільного попиту» [69].

Тобто, з боку уряду повинен бути збільшений рівень видатків, інвестицій та зменшено податки, що призведе до підвищення купівельної спроможності. Кейнсіанська модель дозволила ослабити циклічні коливання протягом більш ніж двох післявоєнних десятиріч. Однак, у 70-х роках виникла невідповідність можливостей державного регулювання та об'єктивності економічних умов. Кейнсіанська теорія могла мати місце тільки в умовах високих темпів зростання.

Кейнсіанські засоби виведення економіки США з кризи було підтверджено в період з 1933-1937 рр. показники ВВП/ВВП збільшилися на 39,8%. Також у 1964 було зменшено податки, що посприяло зменшенню розриву між реальним (фактичним) і потенціальним ВВП [69].

Однак, незважаючи на певні успіхи теорії Дж. Кейнса, вона зазнала критики з боку австрійського економіста Ф. Хаєка [212].

Ф. Хайек розкритикував Дж. Кейнса за те, що його підхід до макроекономіки надто агрегований, увага акцентується на абсолютному, а не відносному рівні цін. Ф. Хайек концентрує увагу на тому, що треба розкривати життєво важливу роль капіталу і ставок

в економіці у відсотках, чого не зробив Дж. Кейнс, на його думку [212].

Критика теорії Дж. Кейнса набула розвитку в умовах стагнації 70-х років ХХ ст. Виникли підстави для розвитку неокласичних теорій. Прихильники цієї теорії (І. Фішер, М. Фрідмен) пропонували відмовитися від впливу на відтворювання через попит і використати замість цього непрямі заходи впливу на пропозицію. Також висували пропозиції накопичення капіталу з двох джерел: за рахунок власних коштів (капіталізації частини доходів) та за рахунок кредитів [220].

Виходячи з значної кількості теоретичних уявлень, Україні, при формуванні державної політики економічного розвитку країни, слід враховувати, що наведені теорії державного регулювання країн мають загальний характер.

Щодо практичного їх використання, необхідно проаналізувати рекомендації провідних світових економістів, а вони мають значні розбіжності від повного заперечення втручання держави в ринкові процеси (А. Сміт, Д. Рікардо) до необхідності її державного регулювання (Д. Кейнс) та вплив на пропозицію (І. Фішер, М. Фрідмен) [186; 69].

Державна політика за своїми напрямками, характеристиками і пріоритетами має бути комплексною та охоплювати усі сфери суспільного життя.

Державне регулювання економіки країни має наступні структурні частини: фінансова політика, структурна політика, інвестиційна політика, науково-технічна політика, інноваційна політика, державне регулювання підприємництва, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, державне регулювання цін та інфляції, регіональна економічна політика, соціальна політика, державне регулювання природоохоронної діяльності [220].

У 2010 р. Україна стала на шлях перетворень та проголосила курс на модернізацію, метою якої є формування соціально, економічно та політично розвиненої країни. Сьогодні Україна продовжує перебувати у стані глобальної трансформації. У цих умовах зволікання з назрілими модернізаційними змінами, кризові

політичні процеси та глибоке соціальне розшарування гальмують розвиток України та підривають її суверенітет [102].

Державі належить провідна роль у формуванні економічного розвитку країни. Політичні суперечки, економічна криза та неспроможність витримати конкурентну боротьбу на світових ринках призводять до занепаду економіки України. Враховуючи усю складність як економічної, так і політичної ситуації сьогодення, потрібно чітко провести межу необхідності, цілеспрямованості та прийнятності впливу держави на економічні процеси в Україні та визначити шляхи їх удосконалення [104].

На сучасному етапі в державі присутній цілий ряд факторів, що перешкоджають ефективному виконанню державою своїх функцій, а саме: наявність зовнішніх та внутрішніх боргів; відсутність ефективних стимулів до високопродуктивної праці; низька ефективність управління державного сектору; низька ефективність організаційної структури управління; високий рівень корумпованості, непрозорість економічних відносин. Між тим динамічність і суперечливість світових процесів пред'являють дедалі жорсткіші вимоги, яким наша держава не відповідає через тривалу політичну нестабільність [33].

Помилки, допущені в ході ринкових перетворень, особливо на початку 90-х років минулого століття, необхідність нейтралізації загроз і викликів сучасності, що значно відрізняються від традиційних у сфері економічного розвитку, національної безпеки і оборони, охорони правопорядку, соціального забезпечення тощо, висувають завдання розробки і реалізації стратегій розвитку в умовах, коли багатопланові процеси відбуваються одночасно, дуже динамічно і знаходяться під взаємним впливом. Сучасний розвиток економіки та суспільства вимагає визначення цілей і завдань їх розвитку, обґрунтування засобів досягнення поставлених цілей. Саме стратегія розвитку встановлює основні напрями, цілі та пріоритети діяльності, визначає критичні ресурси та шляхи удосконалення державного регулювання економічного зростання країни. Сьогодні розроблено низку документів, у яких сформовано цілі, пріоритети та завдання щодо економічного розвитку країни (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Стратегічний розвиток України

Документ	Мета
Національна стратегія розвитку «Україна - 2015» [104]	Стабілізація політичної ситуації у країні за умов ефективної взаємодії органів державної влади і громадянського суспільства; Розвиток продуктивного потенціалу суспільства, перехід до моделі економіки з дорогою робочою силою та зниженням енергомісткості і матеріаломісткості виробництва і споживання; Перехід від переважно експортно-сировинного до інвестиційно-інноваційного типу економічного розвитку і превентивного захисту природи, нарощення конкурентного потенціалу української економіки на основі реалізації національних переваг у науці, освіті та високих технологіях
Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» [195]	Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі
Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [198]	Формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, суспільства і держави, подальшого поступу України як демократичної держави зі сталою та зростаючою ринковою економікою, держави, що керується європейськими політичними й економічними цінностями, у якій повага і захист прав і законних інтересів усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп є запорукою незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України.
Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [197]	Створення більш сприятливих умов, спрямованих на задоволення інтересів, захист прав і свобод людини і громадянина, подальше становлення громадянського суспільства на засадах безпосередньої, представницької демократії, широкого впровадження форм демократії участі, самореалізації та самоорганізації громадян
Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [196]	Визначення, обґрунтування і створення механізмів реалізації нової державної інноваційно-інвестиційної політики стосовно здійснення узгоджених змін в усіх ланках національної інноваційної системи, спрямованих на кардинальне зростання її впливу на економічний і соціальний розвиток країни шляхом створення відповідних привабливих внутрішніх умов і підвищення стійкості вітчизняної економіки до тиску зовнішніх умов, обумовлених глобалізацією і неолібералізацією економічного життя
Національна стратегія освіти в Україні на 2012-2021 рр. [105]	Підвищення рівня і доступності якісної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного розвитку економіки, сучасних потреб суспільства і кожного громадянина; Забезпечення гармонійного розвитку людини як найвищої цінності суспільства

У даний час, в Україні діє велика кількість стратегій розвитку, десятки програм, концепцій, однак, їх наявність не гарантує системного послідовного здійснення реформ щодо забезпечення економічного розвитку країни.

Найбільш конструктивним документом щодо стабілізації політичної ситуації у країні виступає Національна стратегія розвитку «Україна -2015». Вона базується на результатах великої кількості досліджень багатьох українських вчених, експертів, громадських, державних, політичних діячів. Національна стратегія розвитку - результат об'єднаних зусиль, що втілює надії і очікування громадянського суспільства щодо майбутнього України [104].

Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 рр. [195] передбачає удосконалення інституційного середовища, що повинно стимулювати підприємницьку активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, утвердження сучасної соціальної інфраструктури, механізмів соціально-ринкової економіки, подолання суперечностей між економікою. Після визначення стратегічних цілей економічного та соціального розвитку, виникає необхідність в європейській інтеграції України як високорозвиненої, соціальної за своєю суттю, демократичної, правової держави з конкурентоспроможною економікою, здатної вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Орієнтація України на вступ до Європейського Союзу (ЄС) може стати додатковим потужним стимулом і каталізатором відповідних соціально-економічних та політичних перетворень. Тому і було прийнято рішення щодо інтеграції України до ЄС та розроблено Стратегію економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» [195].

Указом Президента України від 8 червня 2012 року №389/2012 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»» [161].

В умовах посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці в сировинній,

енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій сферах. Зазначені чинники, разом із незадовільним станом системи забезпечення національної безпеки, поширенням корупції в її органах, перешкоджають розв'язанню нагальних проблем суспільного розвитку, сприяють політичній радикалізації, призводять до зростання екстремістських настроїв і рухів, що у стратегічній перспективі може створити реальну загрозу національному суверенітету і територіальній цілісності України. Поновлена стратегія безпеки дозволяє заново оцінити рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, визначитися у стратегічних пріоритетах політики національної безпеки та напрямках удосконалення механізмів їх реалізації [198].

Державна політика, що спрямована на стимулювання економічного розвитку, містить перелік механізмів, що пов'язані з інституційним, організаційним та економічним забезпеченням (рис. 1.1).

Державне регулювання економічного розвитку передбачає використання ряду методів впливу держави на сферу підприємницької діяльності, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики. За формами впливу держави на економіку виділяють прямі та непрямі методи.

До прямих методів відносять: визначення стратегічних цілей та планів економічного розвитку країни та їх відображення в цільових програмах та інших планах розвитку; державні замовлення і контракти на постачання певних видів продукції, виконання робіт, надання послуг; вимоги до централізованого встановлення цін, нормативів, стандартів, ліцензій. Непрямими методами виступають інструменти фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної політики [48].

Рис. 1.1. Інституційний механізм державного регулювання економічного розвитку України [220; 104; 12]

Необхідним елементом державної політики є державне програмування, що представляє собою процес орієнтації економіки з боку органів державного управління шляхом регулярного і комплексного впливу на її структуру відповідно до поставленої мети економічного розвитку на певний період.

Державна програма є основою для формування та раціонального використання фінансових ресурсів держави відповідно до визначених цілей і завдань соціально-економічного розвитку України.

Для розроблення Державної програми економічного та соціального розвитку країни основою послужили наступні законодавчі документи: Конституція України [77]; Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України - наш стратегічний вибір» [102]; Програма економічних реформ на 2010 - 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [60]; Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [150].

Метою державної політики визначено зростання добробуту і підвищення якості життя населення за рахунок забезпечення позитивних структурних зрушень в економіці, підвищення її конкурентоспроможності як основи для збалансованого зростання стандартів та показників економічного розвитку.

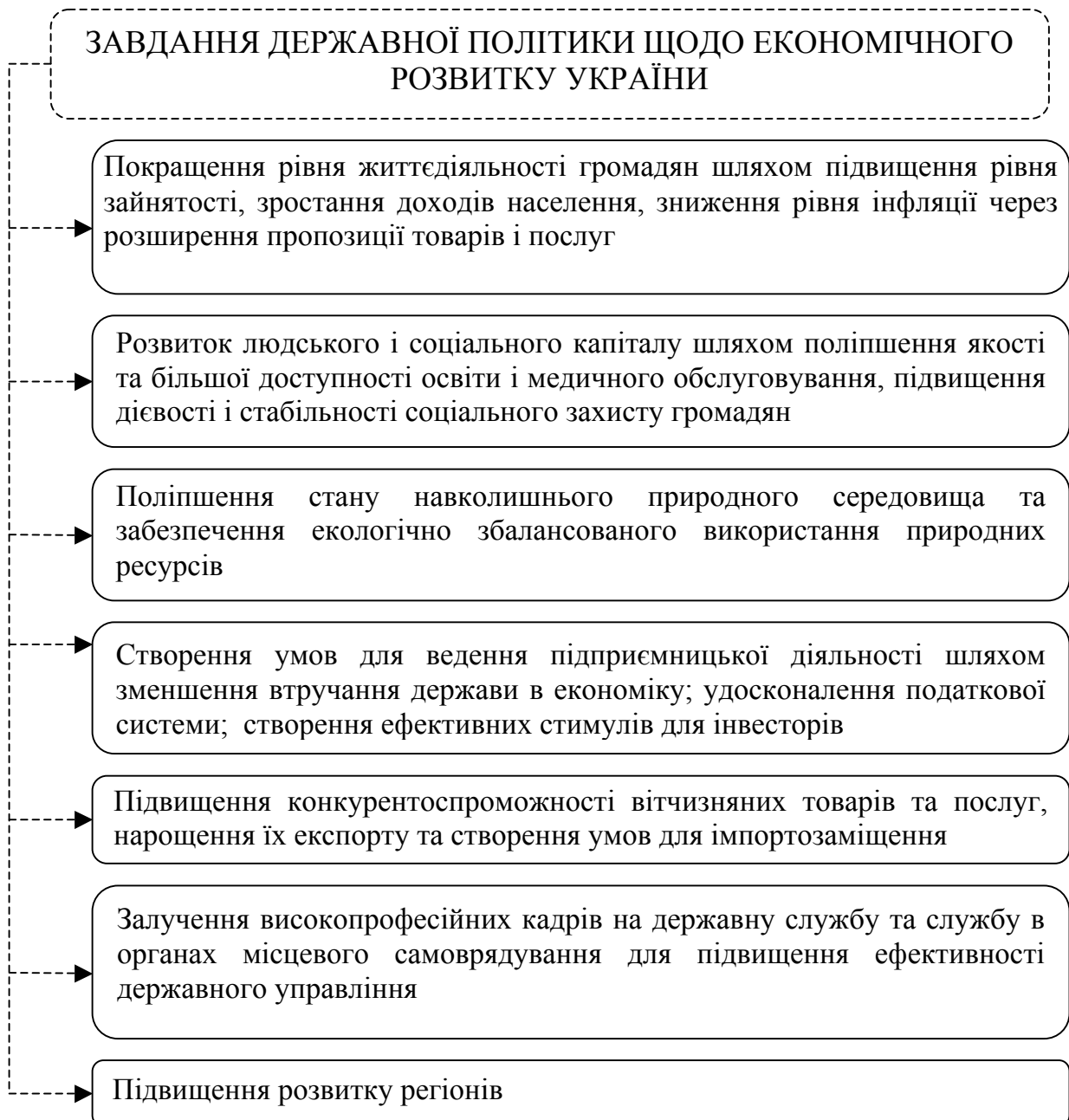
Серед основних завдань державної політики щодо економічного розвитку України можливо виділити наступні (рис.1.2.).

Для досягнення поставлених середньострокових цілей і завдань державна політика буде формуватися і реалізовуватися таким чином, щоб забезпечити необхідні умови для підвищення самодостатності економічного і соціального розвитку країни та кожного з її регіонів.

Економічний розвиток країни визначається показниками, що характеризують рівень економічного розвитку та якість життя населення: тривалість життя людини, дохід (валовий внутрішній продукт) на душу населення; рівень зайнятості; ступінь реалізації прав людини, стан навколишнього середовища. Тобто, державне регулювання можливо охарактеризувати як функції держави, пов'язані з економічною та соціальною діяльністю і покликані забезпечити умови функціонування ринкової економічної системи.

Для аналізу економічних явищ і процесів, складних господарських взаємозв'язків необхідна система надійних взаємозумовлених показників. В економічній теорії та в господарській практиці використовують різні форми виміру суспільного продукту.

Рис.1.2. Основні завдання державної політики щодо економічного розвитку України [48, 51, 86, 103, 157]

Різноманітність форм і способів виміру результатів народногосподарської діяльності зумовлена різними теоретичними підходами до характеристики суспільного виробництва, різною методикою статистичних розрахунків, різними стадіями руху суспільного продукту у процесі економічного кругообігу.

Одним з ключових кількісних показників економічного розвитку виступає валовий внутрішній продукт (далі ВВП), що застосовується в усьому світі для найбільш загальної характеристики результатів економічної діяльності країни за той чи інший період часу (зазвичай за рік), темпів і рівня розвитку економіки [60].

У поєднанні з іншими показниками ВВП використовується для характеристики різних аспектів економічного процесу, а також для аналізу коливань в економічній кон'юктурі.

Також ВВП розглядається як показник рівня життя населення, так як у деяких випадках він використовується для цієї мети через відсутність більш відповідних показників. Застосування ВВП як показника добробуту населення представляє собою компроміс, пов'язаний з відсутністю на практиці інших порівнянних у міжнародному плані показників доходу та добробуту [84].

За методикою Світового банку (The World Bank) проведено глобальний рейтинг країн і територій світу за показником валового внутрішнього продукту (табл.1.2) [173]. У рейтинговій табл.1.1 представлено перелік країн з підтвердженою оцінкою розміру їх ВВП за номінальним (абсолютним) значенням, вираженим у доларах США в поточних цінах (без поправки на інфляцію). Дані представлено станом на 2011 рік (опубліковано у липні 2012 р.).

Саме економічний розвиток перших п'яти країн у рейтинговій таблиці викликає найбільший інтерес, а також роль держави в його регулюванні, що може послужити прикладом або основою для підвищення зростання української економіки.

Перше місце в рейтинговій таблиці за розміром ВВП займають Сполучені Штати Америки (далі США). Це держава з високорозвиненою економікою інтенсивного типу, більш передовою, порівняно з іншими країнами світу. Вважають, що у формуванні нинішньої економічної системи США певну роль відіграли дві економічні системи - принцип вільного підприємництва А. Сміта і доцільності державного втручання в економіку Дж. М. Кейнса [173].

Таблиця 1.2

**Рейтинг країн і територій світу за показником валового
внутрішнього продукту [173]**

Місце	Країна	Розмір ВВП, млн. дол.	Місце	Країна	Розмір ВВП, млн. дол.
1	Сполучені Штати Америки	15,094,000	21	Швеція	538,131
2	Китай	7,298,097	22	Польща	514,496
3	Японія	5,867,154	23	Бельгія	511,533
4	Німеччина	3,570,556	24	Норвегія	485,803
5	Франція	2,773,032	25	Аргентина	445,989
6	Бразилія	2,476,652	26	Австрія	418,484
7	Британія	2,431,589	27	Південна Африка	408,237
8	Італія	2,194,750	28	Об'єднані Арабські Емірати	360,245
9	Росія	1,857,770	29	Таїланд	345,649
10	Індія	1,847,982	30	Данія	332,677
11	Канада	1,736,051	31	Колумбія	331,655
12	Іспанія	1,490,810	32	Іран	331,015
13	Австралія	1,371,764	33	Венесуела	316,482
14	Мексика	1,155,316	34	Греція	298,734
15	Південна Корея	1,116,247	35	Малайзія	278,671
16	Індонезія	846,832	36	Фінляндія	266,071
17	Нідерланди	836,257	37	Чилли	248,585
18	Туреччина	773,091	38	Гонконг	243,666
19	Швейцарія	635,650	...	...	...
20	Саудівська Аравія	469,440	54	Україна	165,245

Сучасна ринкова економіка США не є стихійною: вона регулюється державою. Підґрунтям цього є те, що поряд із приватною існують інші альтернативні форми власності, включаючи колективну. Через це ринкова економіка США, за суттю є змішаною економікою. Механізм регулювання ринку США вважається найбільш відпрацьованим, тому що втручання держави в економіку не викликає небажаної деформації основ змішаної економіки [220].

Основу державного регулювання економіки США займає програмування економіки, що охопило розроблення та реалізацію загальнонаціональних та регіональних програм. У практиці державного регулювання економіки США широко використовувалася система державних замовлень. Фактично через цю систему було

створено такі галузі як атомна, аерокосмічна промисловість, електротехнічна та ін.

Неабияку роль в системі державного регулювання США також відіграє фіскальна політика, що полягає у встановленні державного оподаткування і державних витрат з таким розрахунком, щоб вони допомагали гасити коливання економічного циклу, сприяли високому рівню зайнятості, обмежували інфляцію або пом'якшували застій[207].

Китай знаходиться на другому місці за розміром ВВП у рейтингу країн. Працевдатність економічної системи цієї країни в останні тридцять років була досить високою. Ставка саме на промисловість абсолютно виправдана - цей сектор світової і китайської економіки, очевидно, ще довго буде залишатися сектором з найвищою продуктивністю праці. Зростання частки послуг і скорочення частки промислового виробництва у світовому ВВП, що представлені в останні десятиліття, як раз свідчать про екстенсивний розвиток цієї сфери [79].

Китай, як і США, має досить розвинену сферу фінансових та інших послуг, а також - на відміну від США - конкурентоспроможну і динамічно зростаючу промисловість, продукцію якої продовжують купувати середні американці.

Японія зберігає свої позиції однієї з провідних економічних держав світу, на частку якої припадає 8% глобального ВВП. Протягом останніх кількох років роль країни в розвитку глобальної економіки дещо ослабла через стрімке зростання Китаю, Індії та ряду інших країн, що розвиваються [79].

Ключовим фактором, що зробив серйозний вплив на розвиток японської економіки в минулий період, стала глобальна фінансово-економічна криза 2008 року.

Спочатку японська економіка вважалася однією з найбільш стійких до кризи, однак, наступні події показали, що надмірно висока залежність Японії від попиту на зовнішніх ринках призвела в результаті до вкрай несприятливих наслідків.

У результаті в IV кв. 2008р. реальний ВВП Японії знизився на 3,2% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року або на

12,1% в річному численні. Реальне зростання економіки країни у 2008р. склало «мінус» 0,6% [173].

Залучення іноземних інвестицій поряд із зовнішньою торгівлею є дієвим інструментом зовнішньоекономічною діяльністю Японії та розглядається як життєво важливі заходи для розвитку національної економіки, особливо в умовах глобальної фінансово-економічної кризи.

Світова фінансова криза призвела до падіння попиту на продукцію японських виробників. Компанії змушені переглядати виробничі плани та інвестиційні програми. Особливо криза зачепила компанії, орієнтовані на ринки США, ЄС і КНР. Помітне ослаблення попиту відзначається також у країнах, що розвиваються.

Падіння обсягів продажів і виробництва призвели до зменшення прибутку компаній. Вже в III кв. 2008р., за даними міністерства фінансів Японії, отриманим на основі опитування більше 25 тис. компаній з капіталом понад 10 млн. ієн (більше 100 тис. дол.), поточний прибуток японських компаній скоротилася на 22,4% у порівнянні з попереднім роком, що є найгіршим результатом за останні 7 років. Найбільше зниження прибутку зазначалося в автомобілебудуванні, виробництві електроніки, будівництві та транспорті. У зазначений період також було зафіксовано рекордне скорочення інвестицій в основний капітал - на 13% [208].

Роль держави в економічному розвитку Японії помітно відрізняється від інших розвинених країн, у першу чергу, співвідношенням між різними формами державного регулювання економіки. За низкою формальних показників, таких як частка державної власності в національному багатстві, питома вага податків у національному доході, частка державних витрат у сукупних громадських витратах та ін., позиції держави в Японії виглядають дещо слабше, ніж в інших розвинених країнах [79].

Протягом багатьох десятиліть в Японії традиційно існує і підтримується високий ступінь взаємодії та взаєморозуміння між бізнесом і державою. Певна частина цієї взаємодії здійснюється через мережу організацій, основне призначення яких - посередництво між державою і приватними підприємствами. До цієї категорії

відносяться громадські корпорації, юридичні особи, змішані приватно-держкомпанії, галузеві промислові асоціації, численні консультативні ради при уряді, спеціальні групи вивчення державної політики. Практично усі приватні підприємства від найбільших до найменших - об'єднані в різні асоціації, федерації, союзи, кооперативи та інші колективні організації за галузевою, товарною чи функціональною ознакою.

Однією з головних функцій японської держави протягом усього післявоєнного періоду аж до цього часу є економічне програмування, вироблення загальних напрямів розвитку економіки на перспективу та проведення на їх основі господарської та промислової політики. Пріоритети структурної промислової політики держави відображаються в підготовлюваних міністерствами і відомствами середньострокових планах, а також в періодично опубліковуваних довгострокових прогнозах зміни виробничої структури.

Прогнозовані результати економічного розвитку країни щодо середньорічних темпів приросту реального ВВП до 2015р. на рівні 2,2% (ВВП - 2,4%) залишилися без зміни. Проте у стратегії розвитку економіки Японії не вистачає заходів, спрямованих на реформування систем соціального забезпечення та охорони здоров'я, без реалізації яких досягнення темпів зростання економіки буде неможливим [173].

В економіці Німеччини державі відведено, головним чином, регулюючі функції в інтересах забезпечення свободи конкуренції, стійкості цін, високої зайнятості, зовнішньоекономічної динаміки і збалансованості.

Державний вплив на розвиток окремих галузей та економіки здійснюється за допомогою інструментів податкової, кредитно-фінансової, митної, інвестиційної, антимонопольної політики, а також політики у сфері зайнятості. Уряд Німеччини основну увагу приділяє зростанню економіки та зайнятості населення [92].

Головним завданням економічної політики держави - є скорочення безробіття. Ключ до забезпечення більшої зайнятості лежить у збільшенні обсягу інвестицій і в інноваціях, що створюють перспективні робочі місця. Мета державної політики Німеччини -

створити більшу кількість робочих місць, відкрити перспективи у сфері зайнятості.

Нова структура світової економіки зростаючою мірою буде формуватися Китаєм.

Німеччина і Китай ведуть боротьбу за звання світового лідера за обсягом експорту. Німеччина в основному експортує високотехнологічну продукцію та продукцію машинобудування, а Китай в основному експортує дитячі іграшки, взуття, одяг, холодильники та інше. Причина успішності експортної моделі Китаю полягає не тільки в тому, що тут дуже низька вартість робочої сили, але й в тому, що китайський юань має зовнішню цінність. Багато аналітиків вважають, що, незважаючи на повільне зростання курсу китайського юаня з 2005р., він сьогодні недооцінюється. Світова економічна криза також призвела до різкого скорочення експорту Китаю. Китай є лідером у сфері культури завдяки великому обсягу експорту культурних продуктів, що в два рази перевищує аналогічний показник США [40].

Китай і США вживають заходи для підтримки внутрішнього економічного балансу і поступального зростання з метою забезпечення економічного відновлення та подолання міжнародної фінансової кризи. Також, країни готові спільно будувати сильну фінансову систему та удосконалювати фінансовий контроль.

Франція займає 5 місце у світі (після США, Китаю, Японії, Німеччини) за розміром ВВП. В останні кілька років економіка країни практично не зростає, є значний дефіцит бюджету. Економіка цієї країни розвивається на засадах вільного підприємництва і торгівлі [173].

Провідне місце у французькій промисловості займає автомобілебудування, фармацевтична, авіакосмічна, телекомунікаційна галузі, а також інформатика і галузі високих технологій у цілому. Подібна орієнтація на виробництво продукції з високою часткою доданої вартості пояснює експортну спрямованість французької промисловості, частка експорту у продукції якої досягає 40%.

У сфері послуг, що забезпечує 70% ВВП, зайнято 3/4 населення. Основними секторами є туризм, зв'язок, транспорт, банківська і страхова справа.

У галузі сільського господарства Франція займає лідируючі позиції, перебуваючи першим західноєвропейським виробником сільськогосподарської продукції і другим у світі експортером після США. Франція має у своєму розпорядженні багатогалузеве високотехнологічне сільське господарство, у якому зайнято 5% працездатного населення.

2008 р. став одним з найважчих для французької економіки. Істотний удар національній економіці Франції завдав зліт світових цін на сировинні товари і продовольство, що викликало значне прискорення інфляції. Підвищення цін у 2007 році склало 2,6%, у тому числі на продовольство, енергопродукти, житлово-комунальні послуги, унаслідок чого постраждали найменш забезпечені верстви населення [173].

Довгострокові проблеми французької економіки було видно для державної влади ще до настання кризи. Центральним положенням економічної програми президента Н.Саркозі стало стимулювання виробництва. По-перше, через більш активне включення до цієї справи малого та середнього бізнесу, по-друге, шляхом пожвавлення внутрішнього попиту, насамперед, попиту населення [173;207].

Щодо впливу держави на економіку, виділяють участь у виробництві, вплив на екологію, структурну політику, протекціонізм, регулювання фінансової сфери, регулювання трудових відносин.

Франція залишається однією з небагатьох економічно розвинених країн, де існує досить жорсткий режим державного регулювання.

Регулююча роль держави проявляється через державне програмування і планування. З цією метою було створено спеціальні офіційні органи. Розроблені плани зорієнтовано на освоєння нових технологій, проведення науково-дослідних робіт.

Україна в рейтингу країн займає 52 місце за рівнем ВВП. В Україні він складає 137,929 млн. дол. Тобто, треба детально оцінити

роль державного регулювання в економічному розвитку України для визначення шляхів його удосконалення [173].

Світовий досвід індустріально розвинених країн з ринковою економікою соціального спрямування незаперечно підтверджує, що підприємництво є необхідною умовою досягнення економічного зростання національної економіки [67]. Основна увага, з боку держави, приділяється регулюванню відносин власності та підприємництва, соціального розвитку й ринку праці, фінансового ринку та грошового обігу, територіальних пропорцій і регіонального розвитку, регулюванню науково-технічної та інноваційної діяльності. Ці аспекти розкривають основний зміст процесу державного регулювання економіки, що поступово стає рушієм економічного розвитку країни [34, 123].

Ефективність державного регулювання залежить від рівня розвитку економічних відносин, розвитку соціальної сфери суспільства, ступеня демократичності політичного життя суспільства. Тому, у межах державної політики щодо економічного розвитку, важливу увагу треба приділити соціальним аспектам. Тобто державна політика не може будуватися на економічних пріоритетах за ігноруванням соціальних цінностей. У свою чергу, економічне зростання держави залежить від домінуючих у державі принципів: рівності, свободи, справедливості й політичної стабільності в суспільстві, від рівня умотивованості громадян у суспільному і трудовому житті.

Доцільно визначити, що важливим аспектом розвитку національної економіки на ринкових засадах є соціальна політика України, яка є синтезом декількох великих напрямів державної політики, зокрема це політика орієнтована на підвищення життєвого рівня громадян, підтримку найбільш вразливих верств населення від негативного впливу ринкових процесів, на регулювання соціально-трудових відносин та забезпечення стабільної життєдіяльності суспільства.

Необхідно зазначити, що сучасний стан розвитку України супроводжується появою гострих соціально-економічних проблем, які спричиняють серйозні зміни якості життя населення, що

виявляється у скрутному економічному становищі населення країни, погіршенні фізичного здоров'я, скороченні середньої тривалості життя, збільшенні диференціації доходів різних груп населення, погіршенні соціальної захищеності, соціального забезпечення, зниженні реальної заробітної плати, середньої пенсії, розвитку небезпечної ситуації у галузях соціальної сфери тощо.

За відсутності консолідованої національної стратегії у соціальній політиці, яка б забезпечувала формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками, окремі розрізнені урядові заходи соціальної підтримки виявилися неспроможними кардинально вплинути на подолання вищезазначених негативних тенденцій. Відсутність системного підходу до формування державної соціальної політики, державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації призвела до фрагментарності вирішення нагальних соціальних проблем. Більшість заходів соціальної політики мають декларативний характер і у повному обсязі не реалізовано.

1.2. Роль соціальної політики в економічному розвитку країни

Динамічний соціально-економічний розвиток національного господарства вимагає дослідження ролі державного регулювання, аналізу нормативно-правового забезпечення та формування завдань щодо розвитку та забезпечення процесу соціалізації економіки.

Соціалізація економіки - одна з ключових складових світової економічної трансформації, в основі якої лежить все більш тісна інтеграція приватних і громадських початків, властива сучасній змішаній економіці. Вона проявляється в соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, пом'якшенні соціальної диференціації та зростанні значення соціальної сфери, інших явищах і процесах.

Однак, для розкриття необхідності соціалізації економіки доцільно встановити природу поняття «соціалізація» та обґрунтувати можливість його застосування для підвищення економічного розвитку країни.

Як науковий напрямок соціалізацію було започатковано досить недавно, приблизно цей період відзначається у сто років. Чітке визначення поняття «Соціалізація» досить складно знайти, воно має безліч тлумачень.

Відомо, що вперше поняття «соціалізація» вжив ще у 1897 р. американський соціолог Ф.Х. Гіддінгс у книзі «Теорія соціалізації», який застосував його щодо «розвитку соціальної природи або характеру людини» [188]. Пізніше цей термін запозичили інші науки, надаючи йому різних трактувань: соціологічних, психологічних, педагогічних та економічних.

Щодо становлення теорії соціалізації як наукового напрямку та започаткування і розвитку соціального спрямування наукових праць, то вони пов'язуються зі всесвітньо відомими вченими: Р. Гільфердінгом, К. Родбертус-Ягцовим, А. Смітом, І. Міллем, Б. Гільдебрандом, В. Рошером, К. Марксом, І. Енгельсом та ін.

Відзначимо також, що з приводу соціалізації в умовах ринкової економіки трактував ще Й. Шумпетер:

безпосереднє державне регулювання економіки через збільшення частки державної влади і державних послуг;

впровадження заходів державного контролю у сфері виробництва і розподілу;

розвиток змішаних приватно-державних форм організації.

Пізніше цей термін епізодично використовувався суспільствознавцями, але тільки у середині ХХ ст. він одержав офіційний статус теоретичного поняття та його було внесено до реєстру Американської соціологічної асоціації.

Проте складнощі та суперечності проходження в українському просторі соціально-економічних процесів настільки динамічні, що ряд питань як теоретичного, так і методичного характеру потребує переосмислення й нового тлумачення. Перш за все, це стосується матеріально-технічної бази здійснення тих процесів, що в період

розбудови соціальної держави з ринковим механізмом господарювання дістали назву соціалізаційних.

В умовах соціалізації економіки, держава повинна бути провідником стратегії соціально-економічного розвитку суспільства, та контролером за виконанням зобов'язань, наявних в інших суб'єктів економічного і соціального життя, а також розробником та реалізатором соціального законодавства.

Доцільно виділити такі види соціалізації:

державна соціалізація - процес організованого впливу держави на суб'єкта соціалізації з метою збільшення частини державної влади й державних послуг;

економічна соціалізація - процес взаємодії, взаємозв'язку, взаємозалежності особистостей, відносини між ними з приводу власності, обміну діяльністю (поділ праці), з приводу розміру й способів розподілу й перерозподілу вироблених матеріальних і духовних благ;

територіальна соціалізація - це процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить.

Негативними аспектами, що супроводжують процес соціалізації економіки є: переділ власності і супроводжуюча його корупція, що за умов сьогодення є практично основним регулятором економіки та багатьох сегментів соціальної сфери суспільства; скорочення середнього класу, що призвело до надмірного розриву в рівні життя багатих і бідних. Це веде до виникнення кризи недовіри, у тому числі до влади, держави.

Соціальний вплив держави на економічний розвиток країни розкривається через активну політику соціального регулювання. Соціальне регулювання економіки безпосередньо пов'язано з виконанням соціальної функції держави, що розуміється як формування останньою умов для розширеного відтворення особистого фактору. Процес соціального регулювання має об'єктивний характер і виступає, з одного боку, як вихідний, а з іншого, - як кінцевий ланцюг суспільного розвитку. Даний процес має безпосереднє відношення до добробуту людей, задоволення їх

матеріальних, соціальних та інтелектуальних (у т.ч. культурних) потреб, формування у співвітчизників поваги до людської гідності, а також до встановлення соціальної стабільності та соціального спокою в суспільстві.

З боку держави повинні бути забезпечені умови щодо соціалізації ринкової економіки:

соціальне забезпечення в разі непрацевдатності;

широкий доступ до соціальних послуг через надання державних кредитів;

гарантований мінімум заробітної плати;

зниження податків, що утримуються із заробітної плати;

підтримка підприємців, які починають розвивати свою справу;

надання соціальних виплат на задоволення соціальних потреб;

правова природа соціальної політики;

прийняття державою відповідальності за гідний рівень добробуту громадян;

підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників, розвиток наукових досліджень, вирішення екологічних проблем та інше.

Упевненість у тому, що соціалізація економіки може бути забезпечена органами державної влади, політиками та іншими представниками влади складає базис державної політики соціального розвитку країни.

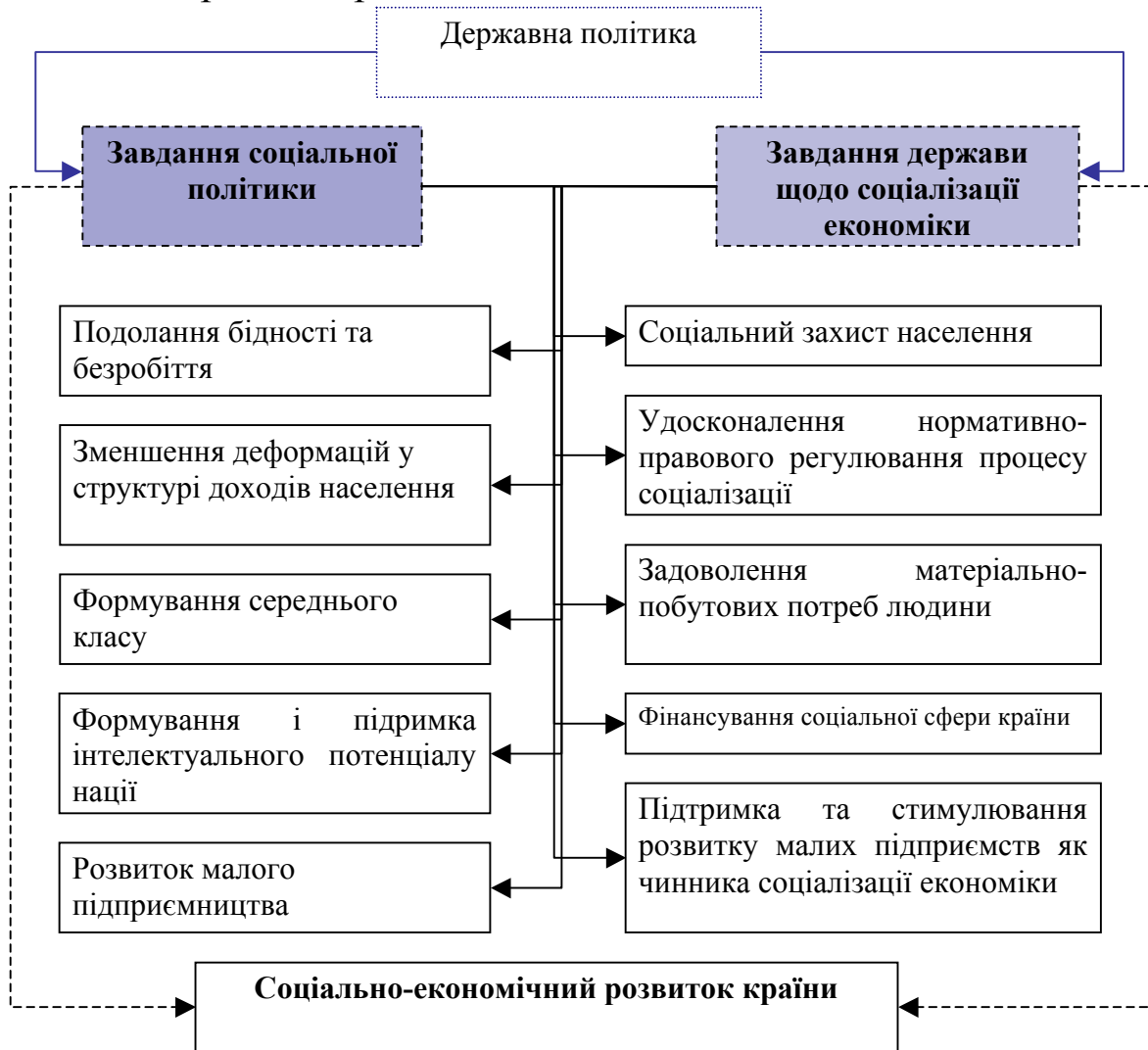
Для досягнення стабільності у країні та подолання економічної кризи, доцільно сформулювати основні завдання державної політики, впровадження яких сприятиме соціалізації економіки країни (рис. 1.3.).

Визнання соціалізації економіки закономірністю процесу суспільного розвитку сприяє формуванню нової якості соціально-економічних відносин у цілому та окремих елементів соціально-економічної системи, водночас передбачає розгляд питання про можливість ресурсного забезпечення процесів соціалізації господарського механізму в Україні.

Складність цих процесів зумовлена специфічними особливостями ринкових відносин та недосконалістю економічного механізму державного регулювання, недостатнім рівнем

ефективності використання ресурсів країни, неврегульованістю механізмів переходу до демократичного громадянського суспільства, нерозвиненістю демократичних форм і методів управління.

В Україні державне регулювання соціалізації економіки здійснюють державні органи загальної і спеціальної компетенції.

Рис. 1.3. Державна політика щодо забезпечення соціалізації економіки країни

Верховна Рада України забезпечує законодавчу базу для управління процесом соціалізації економіки шляхом прийняття законів. До повноважень Верховної Ради України належить затвердження загальнодержавних програм соціального розвитку, визначення основ соціального захисту, форм і видів пенсійного забезпечення, а також засад регулювання праці і зайнятості, охорони здоров'я тощо. Також у Державному бюджеті затверджується розмір

видатків на соціальний розвиток країни. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод громадян здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У складі Верховної Ради України діє комітет з питань соціальної політики та праці.

На Кабінет Міністрів України покладається обов'язок забезпечення проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту населення (п. 3 ст. 116 Конституції України) [77].

Систему спеціально уповноважених органів, що мають компетенцію щодо соціалізації економіки, утворює Міністерство соціальної політики України, функції якого визначено Положенням про Міністерство соціальної політики України, затвердженого 6 квітня 2011 року N389/2011. Діяльність Міністерства соціальної політики України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [133].

Серед основних завдань, що виконує Міністерство соціальної політики, можливо виділити ті, що стосуються соціалізації економіки:

формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики;

формування і реалізація державної політики щодо регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення і його захисту від безробіття;

формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудова відносин;

формування і реалізація державної політики стосовно визначення державних соціальних гарантій щодо оплати праці, а

також нормування та стимулювання праці, професійної кваліфікації робіт і професій, умов праці [133].

Також на державному рівні функції соціалізації економіки виконують: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Міністерство соціальної політики; Міністерство фінансів України; Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; Міністерство освіти і науки України; Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури України; Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму, Пенсійний фонд України та ін.

Основним Законом України, що сприяє та регулює соціалізацію економіки є Конституція України [77]. Цей документ визначає права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тобто основною метою державного регулювання економіки повинно бути забезпечення інтересів та потреб людини. Також у цьому законі, Статтею 42 Конституції України встановлено, що кожен громадянин має право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом [77]. Це означає, що задоволення потреб людини, шляхом здійснення підприємницької діяльності, за підтримки держави, у конкурентоспроможній середі, сприяє соціалізації економіки.

У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» визначаються правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій, що ведуть до соціально-економічного розвитку і соціалізації економіки України [141].

30 квітня 2002 року, Президентом України було зроблено послання до Верховної Ради, у якому поставлена стратегія соціально-

економічного розвитку на 10 років [105]. Саме в цьому документі мова йде про економічну соціалізацію:

у соціальній сфері головним завданням має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян в усіх їх виявах;

закріплення та розширення середнього класу - основи політичної стабільності та демократизації суспільства;

значне обмеження загрозової диференціації доходів населення та подолання бідності.

У документі розкрито не лише істотне посилення соціальної спрямованості курсу реформ, а також її перетворення на важливий інструмент прискорення економічного зростання, зміцнення злагоди і порозуміння в суспільстві. Побудова в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки європейського типу - визначальний чинник посилення суспільної привабливості реформ, забезпечення їм широкої громадської підтримки, утвердження сучасних європейських стандартів якості життя.

Стратегія економічного та соціального розвитку передбачає створення умов, з боку держави, щодо малого підприємництва, що сприятимуть зміцненню позицій малого підприємництва, якому відводиться особливе місце в економічній системі, важлива роль у підвищенні продуктивної зайнятості населення і послабленні соціальної напруги, забезпеченні економічної стабільності та інноваційного зростання, створенні передумов для становлення середнього класу. Держава зобов'язана забезпечити стабільні нормативно-правові умови для створення й функціонування малого підприємництва, утвердження ефективної системи його захисту та страхування, упорядкування механізмів оподаткування, обліку і звітності, інвестування й кредитного обслуговування, венчурного фінансування та лізингу, формування ринку інформаційних, консультативних, науково-технологічних та навчальних послуг для малих підприємств [77].

У прямуванні щодо стратегії економічного та соціального розвитку та соціалізації економіки України важливе значення має Закон України «Про державне прогнозування та розроблення

програм соціального і економічного розвитку України».[139] Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. Цим законом встановлюється загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України.

Важливими у процесі соціалізації економіки є також Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 №966-IV [163], Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 №5067-VI [147], Закон України «Про оплату праці» [156] та інші.

Нормативними документами, що регулюють фінансування соціальної сфери, є: Закон України «Про державний бюджет»; Закон України про «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»; Закон України «Про соціальні послуги» та інші.

Верховною Радою України розкрито напрями бюджетної політики щодо соціально-економічного розвитку країни:

забезпечення соціально-економічного розвитку України;

спрямування фінансової та податкової політики на побудову ефективної держави;

забезпечення зростання рівня життя громадян та виконання заходів з подолання та запобігання бідності відповідно до Указу Президента України від 26 лютого 2010 року N274 (274/2010) «Про невідкладні заходи з подолання бідності»;

збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності та забезпечення стабільності соціального захисту, поліпшення якості і доступності медичної допомоги та освіти;

детінізація економіки і доходів громадян, що забезпечить збільшення надходжень бюджетів та фондів загальнообов'язкового

державного соціального і пенсійного страхування без посилення фіскального навантаження та з дотриманням принципу справедливості при наданні суспільних послуг;

створення сприятливих умов для підприємництва шляхом зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи.

Важливим моментом соціалізації економіки є його нормативно-правове регулювання (рис.1.4.).

Соціальна політика орієнтується на потреби та умови життєдіяльності людини, тому питання соціального захисту громадян - це понад усе прерогатива державної політики. Але, треба сказати відверто, що сьогодні держава не готова, внаслідок економічних обставин, забезпечити виконання програм соціально-орієнтованого напрямку.

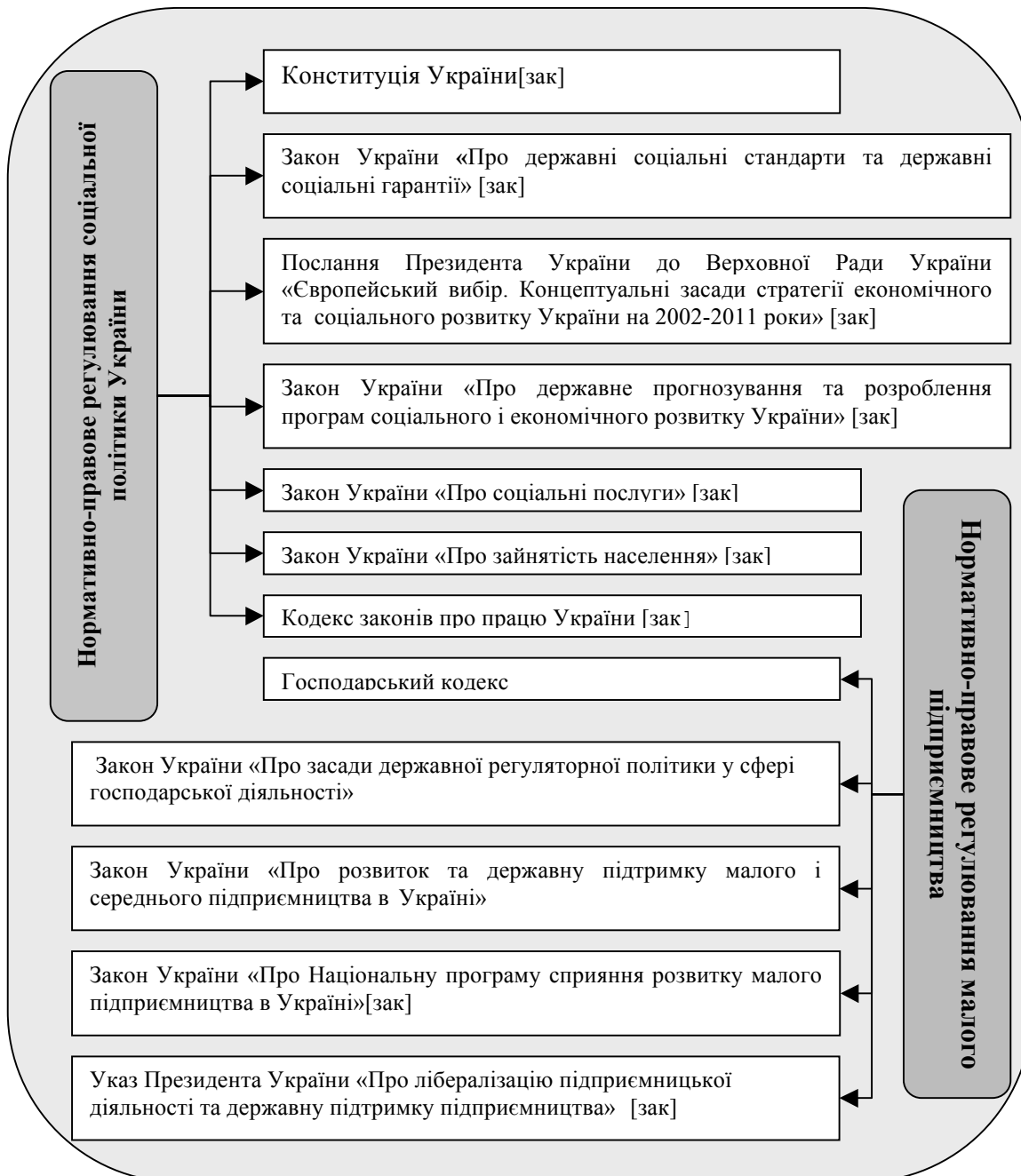
Однією з проблем соціального захисту є обмеженість бюджетних асигнувань на соціальні виплати, через що встановлюється рівень соціальних гарантій, що не відповідає положенням відповідних нормативно-правових актів.

Відповідно для виконання своїх обов'язків держава повинна здійснювати політику в усіх напрямках діяльності суспільства, створювати необхідні передумови для підвищення рівня економічного розвитку держави в цілому і окремих регіонів, культури і спорту, здоров'я нації, обороноздатності країни.

Реалізація соціальної політики та розбудова соціальної сфери відповідно до пріоритетів національного, суспільного, культурного і духовного відродження обумовлює необхідність державного регулювання розвитку соціальної сфери.

Основними проблемами економічного та соціального розвитку України протягом усього часу її незалежності були постійні нестачі фінансових ресурсів, акумульованих у централізованих та децентралізованих фондах, необхідних для виконання державою покладених на неї функцій, у тому числі обов'язків забезпечення кожній людині відповідного рівня життя та умов відпочинку, розвитку її спортивних, духовних здібностей як особистості.

Соціальна політика держави повинна своїми діями пом'якшувати негативні наслідки індивідуальної і соціальної нерівності, соціально-економічних потрясінь в суспільстві. Державне регулювання соціально-економічних відносин, соціальної сфери, перебуваючи однією з передумов економічного і соціального розвитку суспільства й особливою формою управління, виступає як найважливіша складова соціально-економічної політики держави.

Рис. 1.4. Нормативно-правове регулювання соціалізації економіки України

Розуміння сутності соціальної політики, взаємовідносин держави та суспільства здавна є предметом уваги науковців (табл.1.3). З далекої давнини вчені різних шкіл визнавали, що завдання держави - турбота про своїх громадян.

Таблиця 1.3

Визначення сутності «соціальної політики»

Автор	Визначення сутності
Скуратівський В.	Суспільний феномен, що поєднує різноманітні багатофакторні складові: конституційно-правові, інституціональні, управлінські регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні та ін.[186]
Баркер Р.	Це діяльність та принцип суспільства, що формують спосіб, за допомогою якого воно втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними закладами [5].
Капіцин В.	Керуюча дія держави, яка основана на системі правил (норм), нормативних структур, які приймають рішення та організують діяльність, що сприяє залученню в політичні процеси різних суб'єктів [66].
Шевчук П.	Це система програм, служб та заходів, спрямованих на досягнення соціальних цілей. Соціальна політика охоплює усі сфери життєдіяльності людей - виробничу, соціальну, політичну, духовну та регулює стосунки між суспільством, колективом, громадою, особливо в кожній з цих сфер та зонах їх взаємодії.
Григор'єва І.	Це діяльність держави та/або суспільства (суспільних інститутів) з узгодження інтересів різних соціальних груп та соціально-територіальних громад у сфері виробництва, розподілу та споживання, що дають змогу узгоджувати інтереси цих груп з інтересами людини та довготерміновими цілями суспільства [39].

Сучасна економіка України переживає нині період реформ, що супроводжуються наростанням негативних тенденцій у соціальній сфері: погіршенням умов життя населення, зростанням масової бідності, збільшенням безробіття, різким посиленням диференціації доходів населення. Високі соціальні витрати призводять до наростання соціальної напруженості в суспільстві, ускладнюючи вихід країни з кризи. Розробка дієвої соціальної політики, що сприяла б структурній перебудові економіки, стимулювала стійкий економічний розвиток, є актуальним завданням для сучасної України.

Соціальна політика держави повинна орієнтуватися на забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь, життєдіяльності суспільства, також розв'язання суперечностей суспільного, соціального розвитку, що гальмують процес формування соціально орієнтованої економіки, становлення середнього класу, соціальної мобільності, утвердження дійових механізмів соціального життєзабезпечення людини як основного суб'єкта соціального розвитку країни. Активна соціальна політика позитивно впливатиме на прискорення економічного розвитку, надання цьому процесу необоротного характеру.

Завданнями соціальної політики є:

зменшення бідності та нерівності в суспільстві;

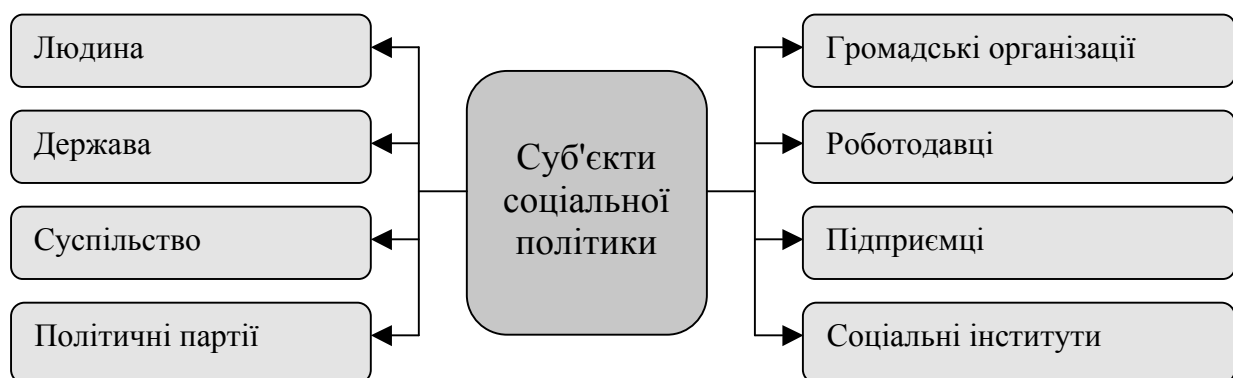
зростання економічної та соціальної безпеки працездатних груп населення;

створення умов для реалізації соціального потенціалу людини;

сприяння розвитку соціальних та соціально-ринкових відносин;

перетворення соціальних чинників на одну з домінант економічного зростання.

До суб'єктів соціальної політики можливо віднести (рис. 1.5.).

Рис. 1.5. Суб'єкти соціальної політики

Основними об'єктами соціальної політики є: ринок праці та зайнятість населення; трудові відносини; оплата праці та доходи населення; система соціального забезпечення населення; елементи соціальної інфраструктури; громадяни як споживачі.

Усі суб'єкти соціальної політики мають неоднакові можливості, масштаби, глибину, способи та методи впливу на об'єкти; вони характеризуються різноманітністю діяльності, мають різне суспільне призначення, потребують оптимального співвідношення між складовими соціальної політики й узгоджених зусиль як державних структур, політичних сил, підприємницьких організацій, трудових колективів.

Об'єктивною умовою багатосуб'єктності у здійсненні соціальної політики є розмаїття суспільних, соціальних відносин у суспільстві, що створюють об'єктивні умови для різноманітності способів реалізації соціального потенціалу людини та інших суб'єктів соціальної політики.

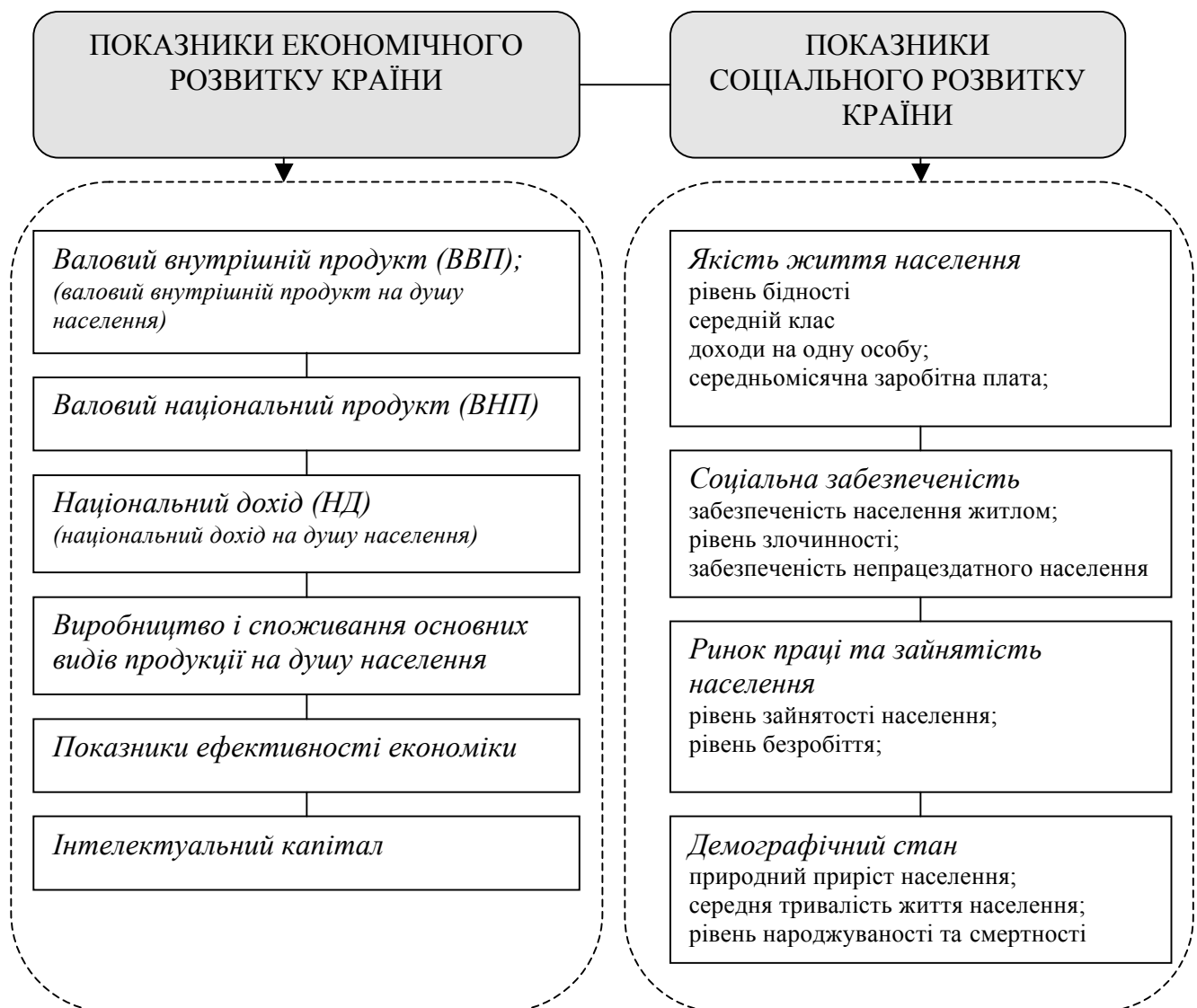
З урахуванням того, що держава розглядається як єдина система, показники соціально-економічного розвитку максимально відображають ситуацію в усіх сферах її економіки і соціального середовища, що знаходяться як у прямому, так і непрямому державному регулюванні. (рис. 1.6.).

Саме ці показники найбільш важливі для кожної сфери соціального та економічного розвитку. Аналіз цих показників у динаміці, їх порівняння з аналогічними показниками в інших країнах дозволяє виявити критичні проблемні сфери і потенційні сфери зростання. За допомогою цих показників можливо дослідити та проаналізувати широкий спектр економічних і соціальних процесів, що відбуваються у країні [12].

Запропонована система показників може стати компромісом між тим, чого було б доцільно досягти з теоретичної точки зору, і тим, що на практиці можна створити з урахуванням доступних даних, їх достовірності, віддзеркалення існуючими даними сучасних соціально-економічних процесів.

Можливості економічного розвитку України виявилися прямо пов'язаними з соціальним розвитком. Якість робочої сили значною мірою визначається рівнем її освіти, професійної підготовки, а важливу роль в її формуванні виконує охорона здоров'я, культурне обслуговування та усі ті сфери діяльності, що формують людський капітал. Тобто, створюється взаємний зв'язок та взаємодія

економічної і соціальної сфери. Підвищення ефективності показників економічного розвитку сприяє більш інтенсивному розвитку показників соціального розвитку, розширення ж останнього, його якісний розвиток і вдосконалення, має зворотний позитивний вплив на показники економічного розвитку [188].

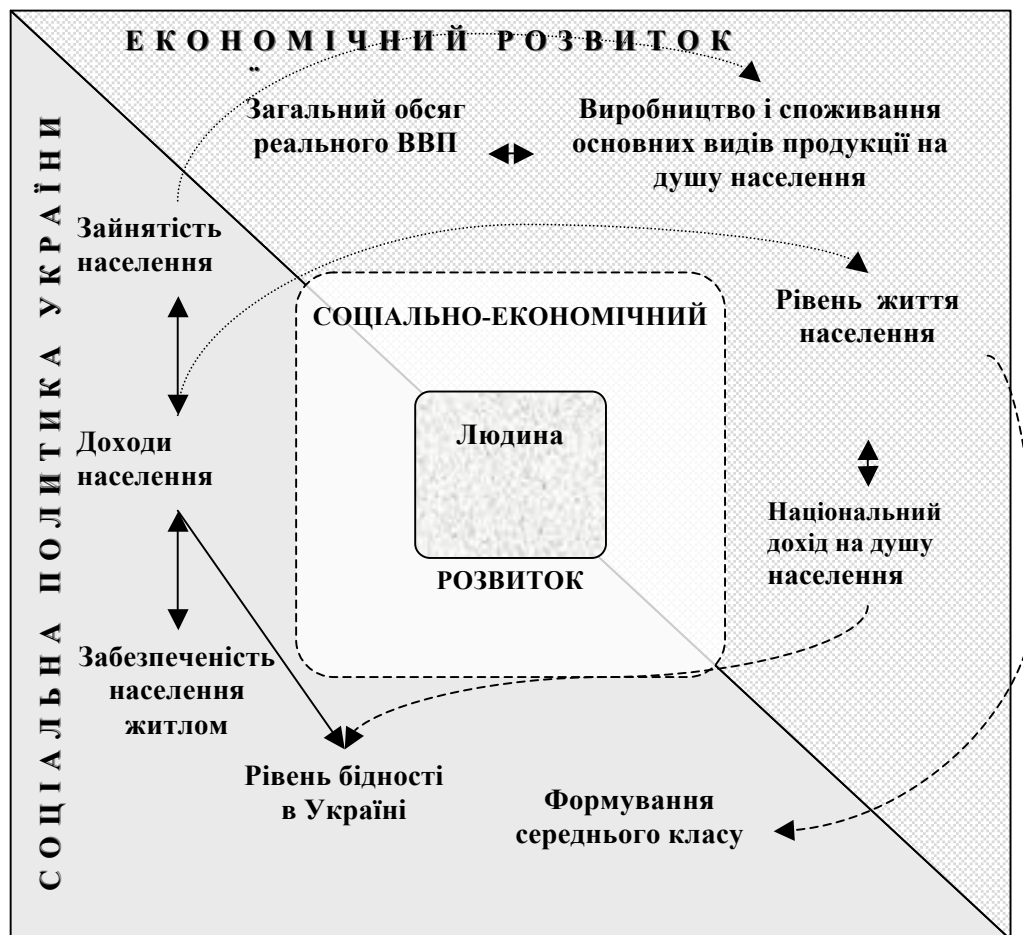
Рис. 1.6. Система показників соціально-економічного розвитку України [195]

В основі соціальної політики має бути чітко окреслена соціальна спрямованість дій на шляху до соціального прогресу українського суспільства, тобто на подолання бідності, зменшення майнового розшарування населення, поліпшення добробуту, посилення соціальної стабільності, перетворення соціальних чинників на

важливий інструмент прискорення економічного розвитку, призупинення тенденції, коли соціальна сфера є переважно споживачем фінансових матеріальних ресурсів [181; 186].

Економічний розвиток тісно пов'язаний з розвитком соціальним, без цього взаємозв'язку неможливий ані соціальний, ані економічний поступ. Проте оцінити цей зв'язок складно, оскільки важко визначити наслідки соціальних процесів за допомогою лише кількісних показників. Взаємозв'язок між усіма показниками показати неможливо, але взаємозв'язок деяких показників очевидний (рис.1.7.).

Рис. 1.7. Соціальна політика в економічному розвитку України [12; 31; 42; 59;]

Цей взаємозв'язок зумовлений тим, що по-перше: соціальне регулювання є фактором економічного розвитку України; по-друге: деякі показники соціальної політики впливають на економічний

розвиток держави та навпаки; по-третє: те що економічному розвитку завжди притаманні соціальні наслідки, тобто вони соціальні за своєю природою, тому цілком зрозуміле посилення соціальної орієнтації економіки на людину для забезпечення сталого економічного розвитку. Економічний розвиток, а разом з ним і соціальний, орієнтовані на задоволення потреб людини: духовних, фізичних, поліпшення та забезпечення матеріального достатку на гідному рівні.

На перший погляд ці дві сфери (сфера економічного та соціального розвитку) протилежні, але насправді ця протилежність не виключає їхнього взаємозв'язку, тому цілком очевидне зростання показників економічного розвитку з розвитком показників соціальної сфери. Вплив соціальної політики на такі показники як бідність, зайнятість, доходи населення, середній клас, дає змогу не тільки задовольнити потреби особистості та підвищити економічний розвиток країни, а розкриє нові можливості в налагодженні взаємозв'язків на макро- та мікрорівні. Тобто цей вплив починає простежуватися на взаємовідносинах всередині підприємства, між підприємствами та закінчується соціально-економічним розвитком держави в конкурентоспроможному середовищі. Взаємовплив та взаємозв'язок соціально-економічних показників дозволяє виявити проблемні моменти процесу соціалізації економіки:

збільшення кількості робочих місць та скорочення безробіття, тобто - регулювання рівня зайнятості обов'язково вплине на підвищення рівня доходів населення, що у свою чергу, поліпшить рівень і якість життя населення, та, можливо, збільшить виробництво продукції на душу населення [147];

зменшення або ліквідація глибоких деформацій у структурі доходів населення, відновлення ролі оплати праці як основного джерела цих доходів і найважливішого стимулу економічної активності працівника вплине на рівень та якість життя населення, на забезпечення населення житлом, на зменшення рівня бідності у країні [155];

стабільність в отриманні заробітної плати населення, тобто доходів, вплине на рівень та якість життя населення, що, у свою чергу, створить базу для розширення середнього класу у країні [156].

Взаємодоповнюваність, взаємозалежність соціального та економічного - характерна риса системного суспільного розвитку, у якому економічна якість поступу рівною мірою поєднується з соціальною якістю, що концептуально повинні передбачати домінування гуманістичних факторів, за якими людина визнається центром формування економічних і соціальних взаємин.

Соціально-економічний розвиток, що відбувається в економіці України, спрямований на побудову ефективної національної моделі економіки з метою створення умов для соціальної стабільності та гідного існування усіх громадян у відповідності з загальносвітовими тенденціями. Саме у цій побудові важливу роль відіграє соціалізація малого підприємництва.

Мале підприємництво і суспільство пов'язані між собою: підприємництво є невід'ємною частиною суспільства, а будь-яка соціальна проблема має під собою економічну базу для розвитку. З одного боку суспільство впливає на ефективність функціонування малого підприємництва якістю робочої сили, стабільними умовами праці [76].

Добробут населення сприяє розвитку малого підприємництва і стимулює його соціальну відповідальність. З іншого, успішна діяльність малих підприємств забезпечує робочі місця, сплачує податки і в кінцевому результаті призводить до підйому економіки. Таким чином, організації все більше замислюються про взаємозв'язок між своєю діяльністю і тим як цю діяльність сприймають члени суспільства. Тобто, останнім часом усе частіше постає проблема соціалізації підприємництва як інструменту економічного розвитку країни.

1.3. Оцінка соціально-економічного розвитку України

Соціально-економічний розвиток країни представляє собою одночасний соціальний та економічний прогрес країни за допомогою підтримки з боку держави. Винесення на перше місце соціального

розвитку означає, що пріоритетне значення з боку державної політики приділяється людині з її соціальними потребами.

Соціальний розвиток країни прагне до максимального задоволення потреб населення країни та підвищення стандартів його життя, тобто підвищення доходів, забезпечення соціальної підтримки та захисту, забезпечення житлом, медичного забезпечення [188].

Економічний розвиток країни характеризується збільшенням національного багатства країни. Цей термін ширший ніж економічне зростання, оскільки, крім збільшення виробництва валового внутрішнього продукту, економічний розвиток включає накопичення та збільшення інтелектуального капіталу (наукових і науково-технічних досягнень) та підвищенням вартості трудових ресурсів.

Для того щоб виявити слабкі сторони в економіці України, та запропонувати механізм державного регулювання в умовах соціалізації малого підприємництва, необхідно проаналізувати та об'єктивно оцінити сьогоденний стан життєвого рівня населення та стан національного господарства країни.

Для дослідження динаміки соціально - економічного розвитку України, доцільно розглянути динаміку основних показників економічного розвитку за період 2002-2011 рр. (табл. 1.4).

Уже відзначалося, що одним із найважливіших показників розвитку економіки України є Валовий внутрішній продукт (ВВП) - що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва. Він вимірюється вартістю товарів та послуг, виготовлених цими одиницями для кінцевого використання.

Він знаходить свій вираз, перш за все, у двох показниках: загальній величині реального ВВП (абсолютний показник) та у величині реального ВВП на одну особу (відносний показник).

Якщо проаналізувати ВВП з 2002 р. по 2011 р., можливо стверджувати наступні тенденції: у період 2002 р. - 2008 р. ВВП стрімко зростав; якщо порівнювати 2008 р. та 2009 р., то ВВП зменшився на 63,13 млрд. грн. Цей спад можливо пояснити економічною кризою, що виникла не тільки в Україні, а й в усьому

світі. З 2009 р. по 2010 р. спостерігається зростання ВВП на 20,71 млрд. грн. [192].

Таблиця 1.4

**Показники соціально-економічного розвитку України у
2002 - 2011 рр. [192]**

Показники	Роки									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ВВП, млрд. грн.	225,8	267,3	345,1	441,5	544,2	720,7	948,1	913,3	1082,6	1314,0
ВВП на одну особу: - % до попереднього року	106,3	110,5	113,0	103,5	108,1	108,6	102,9	85,6	104,6	105,5
- грн.	4685	5591	7273	9372	11630	15496	20441	19885	23600	28806
Наявний дохід млрд. грн.	141,6	162,6	212,0	298,3	363,6	471,0	634,5	661,9	847,9	974,9
у % до відповідного періоду попереднього року	119,0	114,8	130,4	140,7	121,9	129,5	134,7	104,3	128,1	114,9
Реальний наявний дохід, у % до відповідного періоду попереднього року	118,0	109,1	119,6	123,9	111,8	112,6	107,6	90,0	117,1	116,09
Безробітні, тис. чол.	2140	2008	1907	1601	1515	1418	1425	1958	1785	1716
Кількість зайнятих, тис. осіб	20091	20163	20296	20680	20730	20905	20972	20192	20266	20300
% до попереднього року	100,6	100,4	100,7	101,9	100,2	100,8	100,3	96,28	100,37	100,17
Реальні доходи населення % до попереднього року	118,0	109,1	119,6	123,9	111,8	114,8	109,6	90,0	117,1	110,3
Середньомісячна реальна заробітна плата, грн.	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633
% до попереднього року	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7
Середньомісячний наявний дохід на 1 особу грн.	244,8	283,4	372,4	527,7	647,6	843,8	1143,0	1197,7	1540,5	1983,4
Забезпечення населення житлом, у середньому на жителя; м ² загальної площі	21,3	21,6	21,8	22,0	22,2	22,5	22,8	23,0	23,3	-

Більш точним показником рівня добробуту є величина реального ВВП на одну особу, тобто відносний показник, що ілюструє вартість тієї кількості товарів та послуг, що не взагалі виробляється в економіці, а припадає в середньому на одну особу. Цей показник теж зростав на період з 2002 р. по 2004 р., у 2005 р. він знизився на 9,5%, з 2005 р. по 2007 р. - збільшився на 5,1 %, але якщо розглядати період з 2007 р. по 2009 р.- то він знизився на 23% [189].

Реальні доходи населення - узагальнюючий показник рівня життя народу, що відображає кількість матеріальних, соціальних, духовних благ і послуг, що можна придбати на грошові доходи (заробітну плату, соціальні витрати держави, відсотки від вкладів, дивідендів та ін.), натуральне споживання продукції індивідуального господарства та її часткової реалізації з урахуванням зміни роздрібних цін, за винятком різних видів відрахувань.

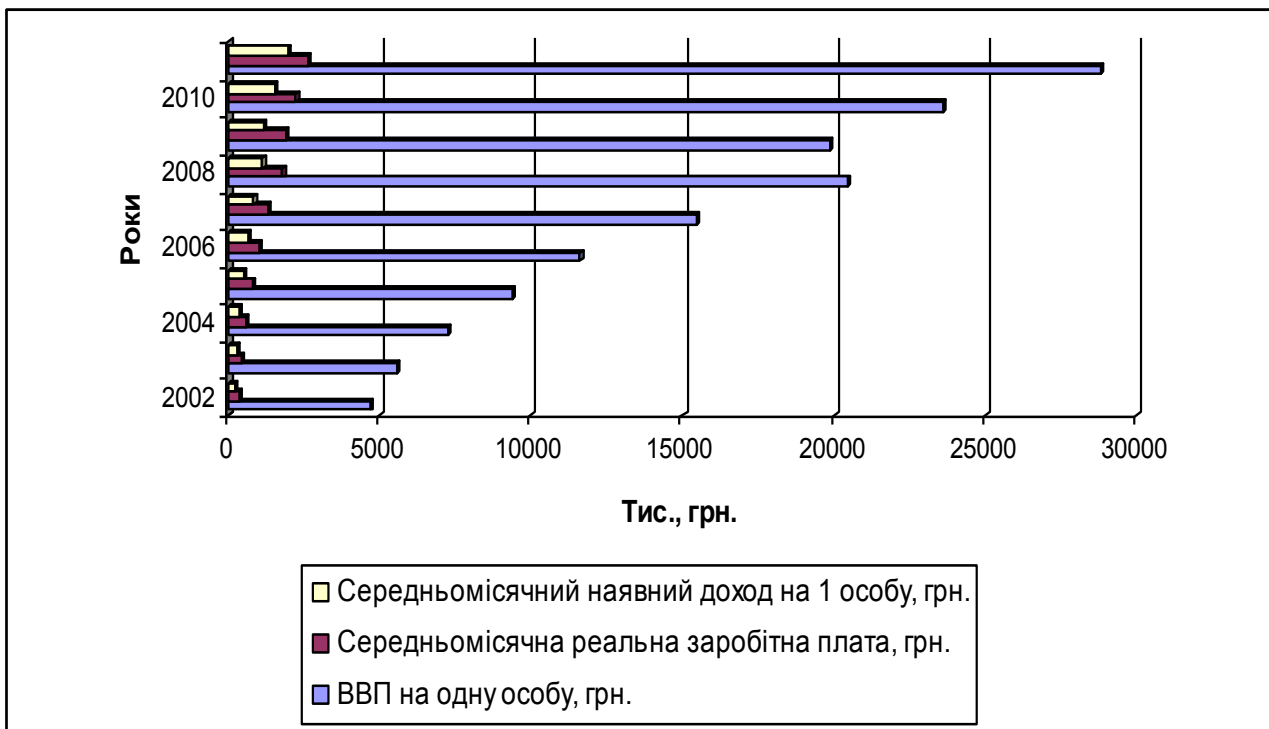
Реальні доходи населення у 2002 р. складали 118%, у 2003 р. - 109,1%, тобто знизилися на 9%, надалі до 2005 р. спостерігається поступове збільшення доходів, як й інших показників. У 2006 р.- доходи знову знизилися, і це зниження можна спостерігати до 2009 р., 2010 рік вже показав збільшення на 27,1%. Доходи населення України зросли протягом 2010 року на 206729 млн. грн. у порівнянні з 2009 роком. Наявний сукупний дохід у розрахунку на одну особу у 2010 році становив 18346,8 грн., що на 3974 грн. більше ніж у 2009 році [192].

Джерелом реальних доходів є валовий національний продукт, а основною частиною реальних доходів населення - заробітна плата. Належний рівень заробітної плати стимулює продуктивність праці, спонукає працівників підвищувати свою кваліфікацію, є індикатором узгодження інтересів підприємців і найманих працівників.

Рівень життя населення є одним із факторів соціально-економічного розвитку України. Рівень життя населення можливо оцінити системою показників, що характеризують матеріальні основи, стан і розвиток добробуту населення. Ці показники свідчать про рівень та структуру доходів, витрати на споживання населенням матеріальних благ і послуг; стан споживчого ринку; соціальні гарантії малозабезпеченим верствам населення [196].

Відомо, що основними складовими рівня життя є: розміри ВВП на душу населення, рівень освіти, забезпеченість населення житлом, зайнятість населення, а також величина реальних доходів трудящих, тощо.

На рис. 1.8. розкрито показники, що впливають на рівень життя населення України.

Рис. 1.8. Динаміка показників, що впливають на рівень життя населення 2002- 2011 рр. [189; 192]

На рис. 1.8. розкрито динаміку ВВП на одну особу, середньомісячна реальна заробітна плата, середньомісячний наявний доход на 1 особу. Усі показники представлено у гривнях. Також наочно можна прослідкувати, що усі показники взаємозв'язано між собою. При аналізі показників можливо дослідити їх зростання, що сприяє економічному розвитку країни.

Для характеристики рівня оплати праці застосовуються показники номінальної і реальної заробітної плати. Номінальна заробітна плата представляє суму грошей, що одержує працівник за свою працю. Одиницею виміру є погодинна ставка заробітної плати,

що визначається коливанням попиту і пропозиції на ринку праці [156].

Реальна заробітна плата визначається масою товарів і послуг, що можна придбати за номінальну заробітну плату за існуючим рівнем цін після відрахування податків та інших платежів. Отже, рівень реальної заробітної плати визначається сумою номінальної оплати праці, рівнем податків і цін на життєві блага.

З 2002 року рівень заробітної плати значно зріс. У 2002 р. він склав 376 грн., і до 2011 р. спостерігалось зростання. У 2010 р. він склав 2239 грн., у 2011 р. - 2633 грн. Але як і ВВП на одну особу, рівень реальних доходів, так і рівень середньомісячної заробітної плати у 2009 році знизився, у 2012 році рівень заробітної плати складає – 3026 грн. Як зазначалося раніше, у цей період панувала світова економічна криза, тому при аналізі усіх показників спостерігається зниження [192].

Сформовані в економічно розвинених країнах високі стандарти рівня життя досягаються, головним чином, через високі доходи від зайнятості, і саме це є важливим мотивом активізації поведінки населення на ринку праці.

Зайнятість населення можна охарактеризувати як головну характеристику ринку праці, саме вона визначає соціально-економічний розвиток країни.

За даними державної служби зайнятості, у січні-жовтні 2008 р. її послугами скористалися 2,0 млн. незайнятих трудовою діяльністю громадян проти 2,1 млн. у січні - жовтні 2007 р. [192]. На обліку цієї установи на 1 листопада 2008 р. перебувало 560,5 тис. незайнятих громадян, які шукали роботу, з них близько двох третин (62,9%) становили жінки, майже половину - мешканці сільської місцевості, понад третину - молодь у віці до 35 років. На 1 лютого 2009 р. на обліку перебувало 930,0 тис. незайнятих громадян, які шукали роботу (з них понад половину становили жінки та понад третину - молодь у віці до 35 років) [14;15]. На кінець лютого 2010 року даний показник знизився на 58,5% і склав 530 тис. осіб. З безробіттям зіткнулися 13,9% українських сімей (кожна сьома сім'я) [192].

Проблема безробіття, початком якої вважаються соціально-економічні перетворення у країні, залишається актуальною і сьогодні та останнім часом все більше набирає обертів. Такі тенденції можливо пов'язати зі світовою економічною кризою, з неефективною соціальною політикою держави або економічною конкуренцією на ринку праці.

Безробіття не може позитивно впливати а ні на економічний, ні на соціальний розвиток країни. Його зростання створює цілий комплекс проблем: скорочується купівельна спроможність населення, бюджет втрачає платників податків, підприємство - персонал, зростає ризик соціального напруження та додаткові витрати на підтримку безробітних. Створення в Україні цивілізованого ринку праці, що дозволяв би громадянину оперативно знайти необхідну роботу, з умовами праці, що відповідають вимогам безпеки й гігієни, з гідною заробітною платою, а роботодавцю - працівників необхідної кваліфікації, можливо тільки за наявності ефективного системи працевлаштування [103].

У 2002 р. рівень безробіття в Україні склав 2147 тис. чол., до 2008 р. цей рівень знизився на 722 тис.чол., тобто склав 1425 тис. чол. У момент економічної кризи, що прийшла на 2009 р., рівень безробіття збільшився до 1926 тис. чол. У 2010 та 2011 спостерігається спад безробіття, але незначний, цей показник у 2010 р. - 1772 тис. чол., у 2011 р. - 1716 тис. чол., у 2012- 1629 тис. чол. [192].

До наслідків негативного впливу безробіття на економічний розвиток можливо віднести: скорочення обсягів виробництва валового внутрішнього продукту; зниження податкових надходжень до державного бюджету; зростання витрат на соціальну допомогу безробітним; знецінення наслідків навчання; масова дискваліфікація; посилення соціальної напруженості; зниження трудової активності.

Отже безробіття впливає як на соціальний так і на економічний розвиток країни, тому його подолання потребує впровадження заходів з боку держави.

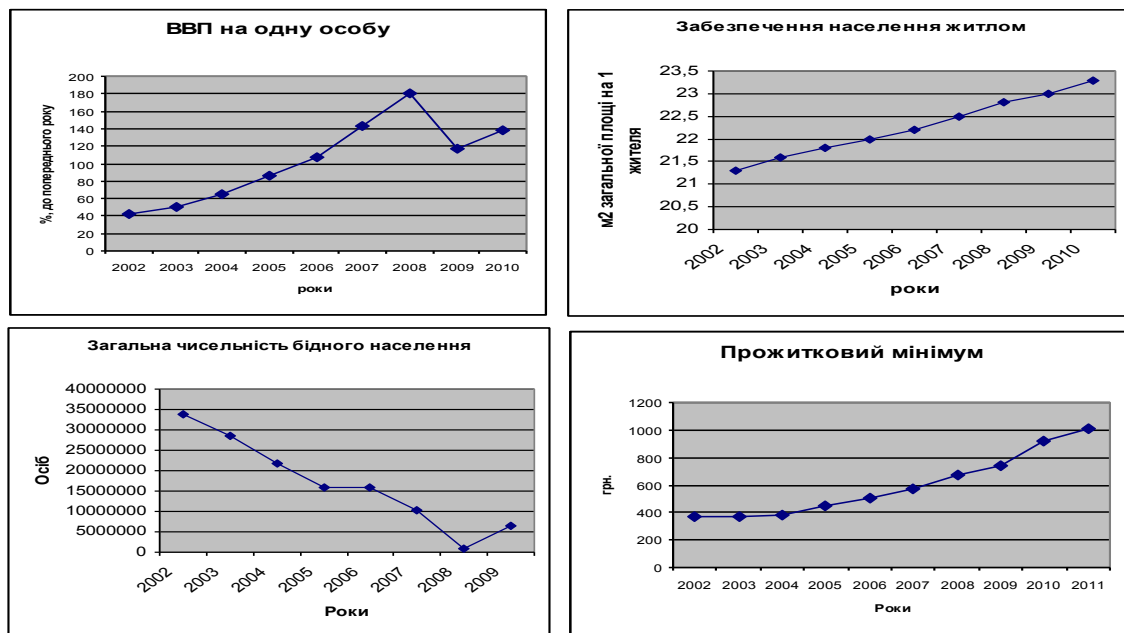
В економічній ситуації, що склалася у 2008 - 2010 рр. у світі, та в Україні зокрема, безробіття стало однією з основних соціально-

економічних проблем, зумовивши поглиблення бідності, соціальної нестабільності, зростання злочинності, недовикористання суспільних ресурсів [198].

У 2008 р. серед безробітних майже кожний другий раніше займав місце робітника, майже кожний третій - посаду службовця, а кожний четвертий - не мав професійної підготовки. У 2009 році дані показники відповідно склали: кожний другий - робітник, кожний четвертий - службовець та кожний п'ятий - без професійної підготовки.

Для оцінки соціального розвитку країни, доцільно проаналізувати динаміку змін наступних показників, що його характеризують: величини ВВП на душу населення, у співставних цінах; розмір середньої заробітної плати по економіці; забезпечення населення житлом; суми прожиткового мінімуму.

На рис. 1.9. представлено динаміку показників, що характеризують соціальний розвиток країни за 10 років.

Рис. 1.9. Динаміка соціального розвитку країни [192]

Забезпечення населення житлом є важливим фактором що характеризує соціальний розвиток країни. Державою здійснюється житлова політика відповідно до напрямів соціально-економічного

розвитку країни з метою реалізації права громадян на житло. Сьогодні існує велика кількість програм державних та регіональних програм стосовно цього напрямку, але бракує єдиної програми, що була б наскрізною - від регіонального до загальнодержавного рівня.

Під час кризи 2008 р. (рис. 1.9.) видно невелику позитивну динаміку цього показника. На подолання негативних наслідків впливу економічної кризи в будівельній галузі та житловому будівництві було ухвалено Закон України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» [148], у розробці якого брали участь представники Української будівельної асоціації. Цей Закон розкриває заходи, спрямовані на покращення стану будівельної галузі України, забезпечення житлових прав громадян, які потребують державної підтримки, і на стимулювання житлового будівництва в умовах світової фінансової кризи.

Поліпшення житлових умов соціально вразливих верств населення, іпотечне кредитування, створення спеціальних житлових фондів, субсидування оплати житлово-комунальних послуг, встановлення державних нормативів, гарантії на отримання кредитів та на будівництво чи отримання житла може призвести до підвищення соціального розвитку країни [33, 40, 42].

Щодо бідності в Україні, то на цей показник теж вплинула світова економічна криза. Саме в цей період спостерігається недостатня соціальна ефективність економічного розвитку, що супроводжується зниженням ефективності проведення державної політики стосовно розвитку країни [12].

Найістотнішим інструментом, що можливо застосувати для боротьби з бідністю, є, перш за все, підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці. Необхідною умовою вбачається забезпечення продуктивної зайнятості, збалансування попиту та пропозиції на ринку праці, превентивні заходи щодо безробіття.

Важливе значення має збільшення рівня заробітної плати як основного джерела доходів та забезпечення зростання номінального рівня заробітної плати відповідно до підвищення споживчих цін, підвищення платоспроможності населення через невпинне зниження

кількості та питомої ваги працівників, які отримують заробітну плату, меншу за прожитковий мінімум, поступове наближення соціальних стандартів та гарантій до прожиткового мінімуму [6, 208].

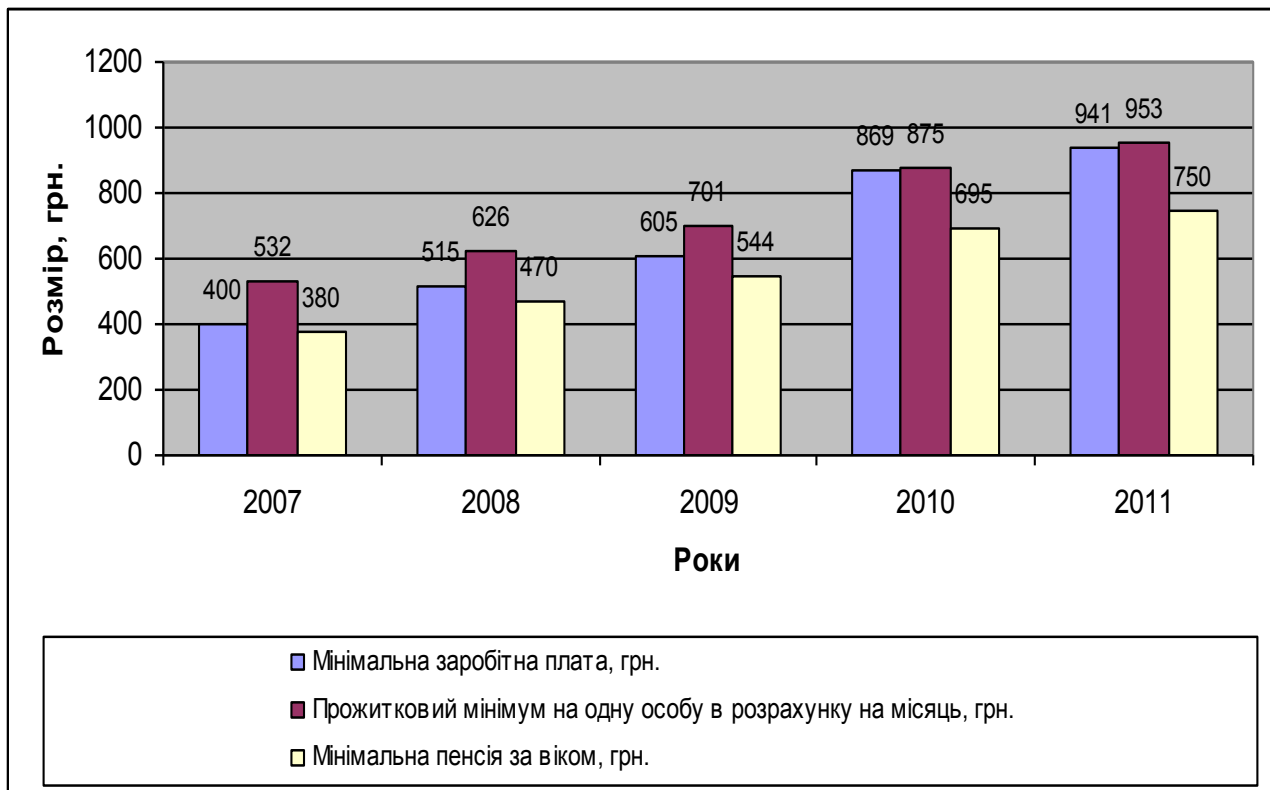
Згідно з Законом України від 15.07.1999 №966-XIV «Про прожитковий мінімум», Прожитковий мінімум - це вартісна величина набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, що необхідні для нормального функціонування організму людини для задоволення основних соціальних та культурних потреб особистості [160].

Тобто у 2011 році прожитковий мінімум складає 1004 грн, а в Законі сказано, що це сума яка необхідна для нормального функціонування організму людини. Це дуже низький рівень для задоволення як соціальних так і фізичних потреб, тому і рівень бідності зростає. Якщо проаналізувати динаміку прожиткового мінімуму з 2002 р. по 2011 р., спостерігається позитивний зріст на 639 грн, але це дуже незначні зміни (див. рис. 1.9.) [160].

Однак, за офіційними даними можна прослідкувати, що він збільшується. Важливо дослідити співвідношення державних соціальних стандартів і гарантій населенню, для визначення соціально-економічного становища країни (рис. 1.10.).

Прожитковий мінімум визначено базовим державним соціальним стандартом в Україні, що є основою для встановлення усіх розмірів основних державних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії). Владою постійно проводиться робота щодо його удосконалення, але проблеми все ж таки існують. Ці проблеми стосують адекватності встановленого рівня прожиткового мінімуму [160].

Невелике підвищення прожиткового мінімуму з декілька років супроводжувалося підвищенням розмірів основних мінімальних соціальних гарантій та доходів населення в цілому. На 1 січня 2007 р. рівень мінімальної заробітної плати складав 400 грн., мінімальної пенсії - 380 грн., на перше січня 2011 р. мінімальна заробітна плата складала 941 грн., мінімальна пенсія - 750 грн. (рис. 1.10.) Цей аналіз розкриває тенденцію зростання мінімальної заробітної плати та пенсій [192].

Рис. 1.10. Співвідношення державних соціальних стандартів і гарантій населенню (на 1 січня досліджуваного року) [192, 160]

В Україні важливим у соціальному розвитку країни є підвищення продуктивності праці, зростання ВВП на душу населення, а також «подолання» тіньового сектору економіки, що допоможе забезпечити населенню України високий рівень соціальних стандартів.

Наймогутнішою рушійною силою розвитку країни сьогодні є інтелектуальний капітал. У сучасних умовах ефективність економіки, науково-технічний рівень виробництва, соціально-економічний прогрес залежать від обсягу накопичених суспільством знань та ефективності використання інтелектуальних ресурсів нації.

Сьогодні розвиток нашої нації та держави визначається зростанням ролі науки і техніки, інтелектуальної діяльності, духовного збагачення, головним джерелом яких є творча праця представників середнього класу [59].

У таблиці 1.5 представлено вплив інтелектуального капіталу на економічний розвиток країни.

Таблиця 1.5**Інтелектуальний капітал країни [192]**

Показники	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість організацій, що виконують наукові дослідження й розробки	1477	1487	1505	1510	1452	1404	1378	1340	1303
Чисельність науковців	107447	104841	106603	105512	100245	96820	94138	92403	89534
Чисельність докторів наук в економіці України	11008	11259	11573	12014	12488	12845	13423	13866	14418
Чисельність кандидатів наук в економіці України	62673	64372	65839	68291	71893	74191	77763	81169	84000

Згодом, можливості економічного розвитку на основі ресурсного зростання з часом вичерпуються. Тоді основним джерелом стає не багатство природних ресурсів, не дешева робоча сила і навіть не фінанси, а сукупність знань, їх конкурентне використання й наукові інновації - так званий «інтелектуальний капітал».

З наведеної таблиці 1.5 бачимо кількість організацій, що виконують наукові дослідження й розробки з 2002 р. по 2005 р. збільшилася з 1477 до 1510 відповідно, тобто на 33 організації, що розкриває позитивну динаміку цих показників. Але з 2005 р. до 2010 р. бачимо зменшення на 207 організацій [192].

Чисельність науковців з 2004 р. по 2010 р. зменшилася на 17%. Однак, кількість докторів та кандидатів наук з кожним роком збільшується [192].

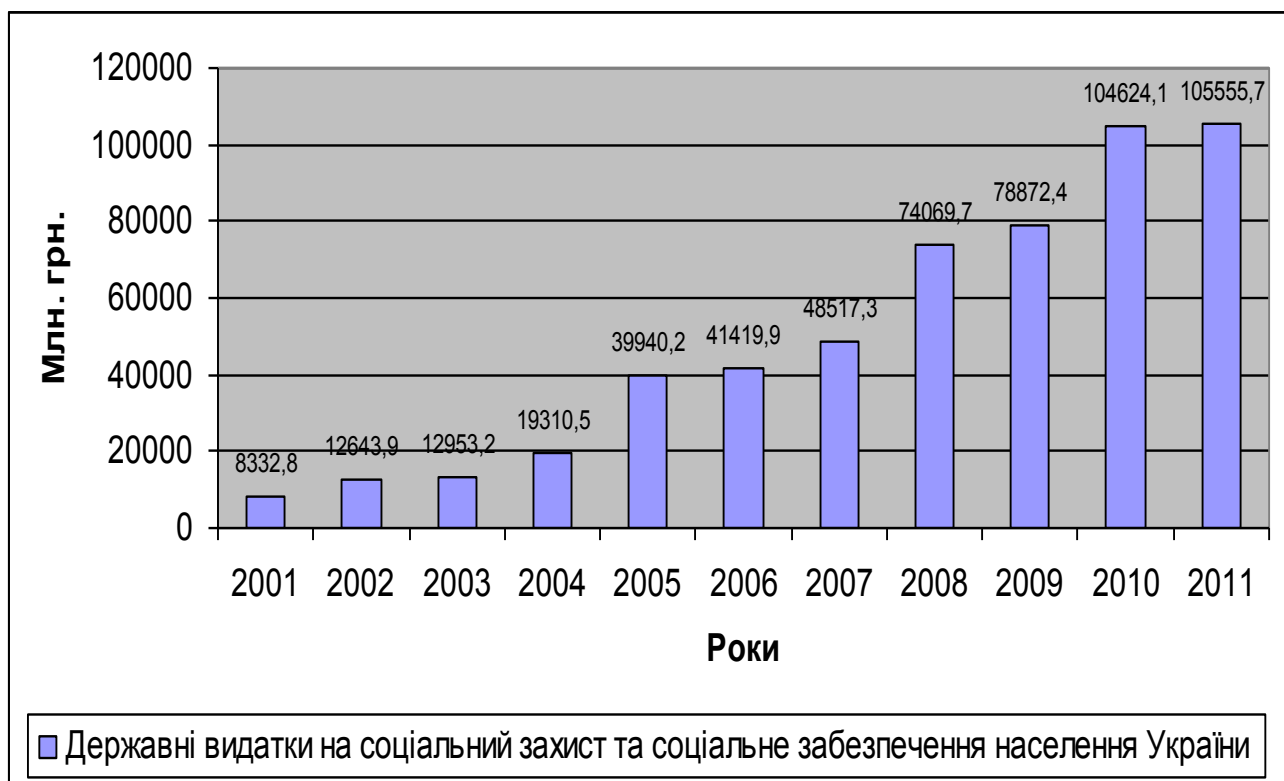
З боку держави потрібна підтримка не тільки у прийнятті рішень, а й у фінансуванні соціальної сфери розвитку країни. У країнах ЄС щорічні темпи приросту витрат соціального спрямування

дорівнюють близько 1%, а їхня питома вага у складі ВВП сягає 30%. В Україні цей показник набагато нижчий.

Соціальна політика держави спрямовується на зростання економічного розвитку та забезпечення належного рівня населення на основі прискореного розвитку соціальної сфери, активного впливу соціальних факторів [84].

Якщо проводиться активна соціальна політика, то це зумовлює перетворення ринкової системи на соціальне ринкове господарство, що ґрунтується на ринкових економічних принципах і соціальному захисті населення.

Доцільно проаналізувати державні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення України за період 2001-2011 рр. представлено на рис. 1.11.

Рис. 1.11. Динаміка державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення України за період 2001-2011 рр. [192, 146]

Слід зазначити, що соціальний захист - це система законодавчих, економічних і соціальних, а також соціально-психологічних гарантій, що надає:

працевдатним рівні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску;

непрацевдатним і соціально-вразливим категоріям населення, насамперед - дітям, молоді, що навчається;

інвалідам; пенсіонерам, молодим, неповнолітнім та багатодітним сім'ям переваги в користуванні суспільними фондами споживання, у прямій матеріальній підтримці, у зниженні податків [48].

Обсяг коштів, що спрямовуються на соціальний захист та соціальне забезпечення населення України, залежить від дохідної частини бюджету держави, що, у свою чергу, визначається обсягом валового внутрішнього продукту та науково-обґрунтованим оптимальним обсягом фонду споживання. Здійснюючи соціальні виплати, держава дотримується визначених параметрів і тому, за умов економічної нестабільності, не повною мірою забезпечує соціальний захист населення. Збільшення видатків на соціальні потреби населення можливо тільки за умови зростання ВВП та зростання національної економіки [93, 124, 127].

Державне соціальне забезпечення є складовою системи соціального захисту і виконує функцію формування та розподілу коштів соціального захисту, призначених на соціальну допомогу, виплати з соціального страхування, тощо. Соціальне забезпечення включає пенсії й різного роду допомоги. Таким чином, під соціальним забезпеченням розуміють заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства. До системи соціального захисту слід віднести також соціальні нормативи гарантовані державою мінімальні рівні винагороди за працю, стипендіального та соціального забезпечення [111].

Економічний та соціальний розвиток України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, що мають відповідати викликам сучасності, та її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки.

Соціальна політика відіграє двояку роль у процесі економічного зростання країни:

по-перше, з підвищенням економічного зростання, накопичення національного багатства сприятливих соціальних умов для громадян стає головною метою економічної діяльності, і в цьому сенсі в соціальній політиці концентруються цілі економічного зростання; усі інші аспекти економічного розвитку починають розглядатися в якості засобів реалізації соціальної політики;

по-друге, соціальна політика виступає чинником економічного зростання. Якщо економічне зростання не супроводжується зростанням добробуту, то люди втрачають стимули до ефективної економічної діяльності. Одночасно, чим вище досягнута межа економічного розвитку, тим вище вимоги до людей, їх знань, культури, фізичного і морального розвитку, що забезпечує економічне зростання. У свою чергу, це вимагає подальшого забезпечення соціальної стабільності [42].

Для того, щоб досягти поставлених цілей економічного і соціального розвитку, Україні необхідно кардинально підвищити якість державного регулювання (рис. 1.12.).

Розглядаючи соціальну стабільність в якості каталізатора економічного зростання, промислово розвинені країни здійснюють інвестиції в освіту, охорону здоров'я, інформаційне забезпечення, підтримку сім'ї, включаючи умови для підтримки духовної стабільності, професійної мобільності та ін. Значна увага приділяється поліпшенню матеріального добробуту населення; підвищенню рівня розвитку галузей соціальної інфраструктури; зростанню інвестицій у людський капітал; соціальній захищеності безробітних і непрацевдатних, зростанню знань і професійної кваліфікації працівників, як найважливіших чинників розвитку [31].

Індикатором оптимального співвідношення соціального та економічного розвитку є також рівень конкурентоспроможності держави. За даним показником у 2011 р. перше місце міцно утримує США. Потім йдуть Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Німеччина займає - 10, Китай - 19, Франція - 29, Росія - 49, Україна - 57 місце [173].

Рис. 1.12. Шляхи удосконалення державного регулювання соціально-економічного розвитку [104; 105; 195; 196; 197; 198]

На соціальну стабільність істотний вплив здійснює збалансованість соціальних витрат, більш справедливий розподіл доходу, підтримка тих груп населення, чії можливості обмежені, вирівнювання бюджетних видатків регіонів з урахуванням їх податкового потенціалу, мінімізації зустрічних фінансових потоків, законодавчого закріплення системи державних гарантій у формі соціальних стандартів у розрахунку на одну людину.

Економічна ситуація, що склалася в Україні, вимагає формування нових концептуальних засад до вирішення важливих проблем. Саме забезпечення стійкого економічного розвитку України дозволить вийти на якісно новий рівень та підвищити рейтинг країни у світовому співтоваристві. Стійкий економічний розвиток країни є одним з визначальних факторів ефективності інтеграції держави в міжнародні організації, що визначає її місце в системі прийняття рішень глобального масштабу.

Низький рівень економічного розвитку, соціальна нестабільність у суспільстві України дає підставу стверджувати про необхідність реформування підходів до розвитку людського капіталу – як фундамента соціально-економічних процесів, що надасть можливість сформулювати концептуальні засади сталого розвитку економіки України на основі соціальної відповідальності та наблизитися до міжнародних стандартів побудови суспільства.

РОЗДІЛ 2. ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Концепція людського розвитку в умовах економічного розвитку країни

Вже стародавні мислителі твердили, що людина має розглядатися не лише як засіб збільшення виробництва, а й як найважливіша мета розвитку. Аристотель вважав, що «багатство – явно не те благо, якого ми прагнемо, оскільки воно всього лише корисне для досягнення чогось більшого», і наголошував на необхідності відрізнити «добре політичне рішення від поганого» з погляду того, чи сприяє воно добробуту людей [45].

Ще в «Політичній арифметиці» В. Петті першим висловив ідею про те, що люди з їхніми виробничими здібностями являють собою багатство. На його погляд «вбачається розумним те, що ми зємо багатством, майном чи запасом країни і що є результатом попередньої чи минулої праці не вважати чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювати однаково» [43]. Пізніше Адам Сміт розвинув теорію бідності, не вичерпуючи її вимірювання тільки підрахунком спожитих калорій, а поширивши й на соціальне самопочуття людей: «Прогресуючий стан суспільства означає в дійсності радість і достаток для всіх його класів» [187]. Оцінюючи роль людини в суспільному прогресі, він вважав її не лише джерелом, а й частиною суспільного багатства. У своїй основній праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» писав, що вирішальна роль у виробництві багатства належить саме працівникові, його навичкам і здібностям. Визначаючи суть основного капіталу суспільства, А. Сміт вважав, що він на рівних складається не лише з машин, споруд і землі, а також «із набутих корисних здібностей усіх громадян чи членів суспільства» [187].

Д. Рікардо, на відміну від Сміта, відставання країн в економічному розвитку пояснював поряд з іншими причинами

«нестачею освіти в усіх верствах народу» і вважав, що зі зростанням кількості населення та збільшенням потреби в продуктах сільського господарства зростатиме цінність харчів. Грошова заробітна плата якщо й зростатиме, то значно повільніше від зростання цін на продовольчі товари, відповідно реальна заробітна плата зменшуватиметься. Він зазначав, що робітники не повинні претендувати на більшу частку в суспільному продукті. Їхня заробітна плата має регулюватися законом попиту і пропозицій [90].

На вітчизняну економічну науку мали вплив величезні зрушення в економіці та соціальній структурі суспільства. У період підготовки та здійснення реформи 1861 р. вже в 40-х рр. формуються ліберально-дворянський та революційно-демократичний напрями, які відображали інтереси протилежних сторін - поміщиків та селян. Ліквідація феодально-кріпосницької системи та зародження капіталістичних відносин сприяли активізації суспільно-політичного життя всіх верств населення.

Приділяючи велику увагу тяжкому становищу робітничого класу М.П. Драгоманов пропонував заходи для його поліпшення. Це зокрема освіта і спільність між бідними людьми, між робітниками, прагнення до підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці тощо. Зміни, що сталися в економічному та суспільному житті країни після реформи 1861 року, стали предметом політичної економії майже в усіх наукових дослідженнях того часу [45].

Видатний український вчений М. Туган-Барановський у праці «Основи політичної економії» зазначав: «Щоб стати дійсно науковою, економічна політика повинна вступити у тісний зв'язок з етикою. Тільки етика може дати політиці її керівні ідеї; зокрема, центральною ідеєю політики повинна стати етична ідея верховної цінності людської особи. Будь яка людська особа є верховною метою в собі, тому всі люди рівні як носії святині людської особи. Це і визначає верховний практичний інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія: інтерес не робітника, капіталіста чи землевласника, а людини взагалі, незалежно від класової належності» [90].

Російський економіст В. Лешков вважав, що, по-перше, багатство - це плід праці людини, а по-друге, багатство має бути засобом для всіх людських здібностей і потреб - матеріальних і духовних, «тому воно не може складатися лише з речового майна, з ринкових цінностей, а повинно охоплювати всі умови, необхідні для повного людського життя: і здоров'я, і безпеку, і освіту, і правосуддя, і моральність, одне слово, повний народний добробут» [56].

Таким чином, теоретичні засади для розв'язання проблем розвитку людини були закладені досить давно і мають тенденцію до вдосконалення відповідно до потреб та вимог кожного етапу розвитку економіки. У світовій економічній науці можна виділити два домінуючих напрями уявлень про розвиток людини - інструментальний і соціальний.

Інструментальний (ресурсний) напрям зосереджувався на розвитку здібностей людини до праці, виробництві продукції та послуг, з позиції чого сформувались уявлення про людину як інструмент економіки, економічного розвитку [169].

Соціальний напрям дослідження розвитку людини вирішував проблеми взаємозв'язку економічного зростання й людського розвитку, як слідство розвитку капіталістичного виробництва, прискорення темпів нагромадження багатства, і нерівністю в його розподілі (концепція якості життя, концепція рівня життя, концепція соціального капіталу).

З позиції інструментального напрямку уявлення про людину, як інструменту економіки, сформувались погляди, що знайшли відображення, передусім, в теоріях робочої сили, людських ресурсів, трудового потенціалу і людського капіталу.

У вітчизняній економічній науці тривалий час домінували категорії ресурсного напрямку, серед яких «робоча сила» або «трудові ресурси» яка характеризувала участь людини в трудовому процесі і була виправдана не тільки історичними та ідеологічними умовами, але й рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. Самі становлення та розвиток індустріальної економіки не вимагали всебічного врахування потреб людини, а отже - і створення умов для її розвитку [7]. Еволюція категорії «трудові ресурси» пов'язана,

насамперед, з усвідомленням соціально-економічної доцільності інвестицій у людину. Завдячуючи цьому, сучасне розуміння трудових ресурсів все частіше зводиться до людських ресурсів.

В 70-х роках ХХ ст. після видання збірника наукових праць «Використання трудового потенціалу» Інститутом економіки АН СРСР почався відлік введення терміну «трудоий потенціал». Передумови активізації досліджень категорії «трудоий потенціал» були пов'язані з розвитком науки, погіршенням демографічних і соціальних умов життєдіяльності» [219]. Наукові передумови характеризувались обмеженістю використання традиційних категорій для обґрунтування потенціальних можливостей суспільства активізувати і підвищити ефективність трудової діяльності та забезпечення бази для розвитку нового наукового напрямку. Основні визначення вітчизняних науковців, що характеризують інструментальний напрям дослідження представлені в таблиці 2.1.

Для західної економічної науки ХІХ - початку ХХ ст. вже досить характерними стають спроби вчених трактувати людину або її знання і здібності до праці як капітал. Еволюція класичної політекономії сприяла тому, що класичні ідеї адаптувалися різними авторами для вирішення теоретичних і практичних проблем соціального розвитку їхніх власних країн. Класичні доктрини дістали відображення в працях багатьох учених, зокрема Томаса Роберта Мальтуса. Визнаючи, що людські ресурси є одним з найважливіших чинників економічного розвитку, Мальтус вказує на необхідність їх якісного відтворення й у зв'язку з цим різко засуджує державні програми підтримки бідних, тому що злидні, на його думку, породжують злидні [45].

Найбільш стисле і суттєве визначення двоякої ролі людини в системі сучасних економічних відносин зробив відомий англійський класик економічної теорії А. Маршалл (1842-1924 рр.). На його думку, «виробництво багатства - це лише засіб підтримання життя людини, задоволення її потреб і розвитку її сил - фізичних, розумових і моральних. Але сама людина - це основний засіб виробництва цього багатства, і вона ж є кінцевою метою багатства» [87].

Таблиця 2.1

Категорії інструментального напрямку дослідження людини в визначеннях вітчизняних науковців

Категорія	Визначення	Автор
Трудові ресурси	Планово-економічний показник вимірювання робочої сили, працездатна частина населення (активна і потенційна), яка характеризується фізичними та розумовими здібностями до праці [135].	С.В. Попов
Людські ресурси	Включає в себе такі поняття, як трудовий потенціал, стан здоров'я, рівень освіти, здібностей і культури, професійні знання для роботи у сфері суспільно корисної діяльності [21].	О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук
	Здатність до творчості і потенційні можливості всебічного розвитку працівників, їх культура, ефект кооперації та самоорганізації, удосконалення трудових взаємовідносин, мотивація і тісний зв'язок з кількісними та якісними параметрами кадрового складу (персоналу) підприємства, установи чи організації; робочої сили або трудових ресурсів галузі, території, регіону чи країни в цілому. Виділяє фазу формування та компенсації людських ресурсів; фазу розподілу та перерозподілу людських ресурсів; фазу оптимального використання людських ресурсів [222, 223].	Г.В. Щокін
	Сукупність соціальних, психологічних і культурних якостей працівників як найважливіших складових їхніх особистостей [85].	Л.В. Балабанова
	Сукупність якостей людей (соціально-демографічні, освітньо-професійні, мотиваційні, інтелектуальні, духовно-інформаційні, інноваційні, креативні, культурні, етносоціальні тощо), які визначають їх здатність до праці, споживання матеріальних і духовних благ, саморозвитку, здатність творити інновації, примножувати знання в усіх сферах людської діяльності [184].	Л.К. Семів
Трудовий потенціал	Визначення можливостей та оцінки характеристик населення щодо трудової діяльності [221].	Л.Т. Шевчук
	Здатність економічно активного населення до трудової та підприємницької діяльності, людський капітал виражає продуктивні здібності зайнятого населення, які використовуються в економічній діяльності та приносять дохід їх власникам [194]	О.В. Стефанішин

Саме А. Маршалл запропонував замість поняття «політична економія» поняття «економікс» і дав власне визначення цієї науки, а саме як науку, що вивчає людство в його повсякденному житті; вона розглядає ту частину індивідуальних або суспільних дій, яка якнайтісніше пов'язана з придбанням і споживанням матеріальних

атрибутів добробуту. Таке визначення суттєво відрізняється від тих, що давали його попередники, які обмежували предмет політичної економії лише наукою про багатство. Маршалл підходить до трактування її предмета ширше, зазначаючи, що, з одного боку, - це наука про багатство, але з іншого, - це наука про людину, яка відчуває на собі вплив найрізноманітніших факторів; економіка ж цікавиться переважно мотивами, що впливають на поведінку людини в її економічному житті [90].

Провідні вчені вже тоді ставили питання про матеріальний та нематеріальний склад національного багатства, застосування економічних заходів, в тому числі методів державного управління, до всіх видів праці.

Поширилося розуміння того, що досягнення успіху можливе лише на основі духовності, етичності, освіти, морального здоров'я суспільства, підвищення його трудової активності і мотивації. Все це стало основною причиною для переосмислення природи багатства, його складових, системи людських цінностей і мотивацій.

Основна увага наукових досліджень почала зміщуватися у бік вивчення й регулювання розподілу доходів. Однією з визначальних віх на цьому шляху стала розроблена в середині 70-х рр. ХХ століття концепція «базових потреб», орієнтована на забезпечення добробуту людей, передусім бідних. Ця концепція стала основою програмної доповіді Міжнародної організації праці «Зайнятість, зростання та базові потреби» (1976 р.). Вона ґрунтується на трьох основних елементах:

1. розширенні, особливо в країнах з надлишком трудових ресурсів, трудомістких виробництв, які навіть за порівняно низької продуктивності праці можуть забезпечити зростання валового внутрішнього продукту (ВВП), підвищення заробітної плати і доходів населення;

2. масштабній державній підтримці масової освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги бідним, здійснення програм громадської санітарії і гігієни, планування сім'ї;

3. залученні найширших верств населення до активної участі в розробці, плануванні та здійсненні соціальних програм, що в країнах,

які розвиваються, значною мірою було викликано нестачею дипломованих спеціалістів і необхідністю виплачувати їм порівняно високу зарплатню [90].

Практична ж реалізація даної концепції була зведена майже цілковито лише до другого її елемента. У зв'язку з цим вона мала схематичний характер, була недостатньо «адресною», недораховувала місцеву специфіку та ігнорувала зворотний зв'язок. Реалізація цих програм цілком залежала від обсягу наявних ресурсів, які отримувалися переважно з джерел міжнародної допомоги, і від орієнтирів, що визначалися урядами країн, причому не завжди обґрунтовано. Тому навіть успішні програми поліпшували добробут населення лише в межах «основних потреб» і не впливали на інші аспекти життєдіяльності людей [43].

У новій економічній парадигмі в центр аналізу соціально-економічного розвитку ставиться здатність економіки до ефективних, якісних і структурних зрушень, що прямо і безпосередньо закладено в людині, людському капіталі. В будь-яких політичних та економічних системах людські можливості є визначальними в досягненні поставлених цілей. Подальше усвідомлення економічних процесів базується на тому, що важливу роль в економічному зростанні відіграють нематеріальні чинники, перш за все людські якості і характеристики, які розглядаються тепер не тільки як засіб економічного зростання, а насамперед як його мета.

Якщо, вітчизняними науковцями розроблялася категорія «трудова потенціал», то західні економісти, в цей самий час, розглядали людину як головний ресурс економіки і вивчали напрями забезпечення зростання його продуктивності, а тому ввели до наукового обороту поняття «людський капітал». Паралельне існування різних економічних категорій було цілком виправданою обставиною, яка відображала використання різних механізмів забезпечення однієї й тієї самої мети – економічного зростання.

Бурхливого розвитку теорія людського капіталу набула завдяки роботам американських вчених Г. Беккера, Я. Мінсера, Т. Шульца та інших. Офіційною датою народження цієї теорії традиційно вважається жовтень 1962 р., коли була опублікована серія статей,

присвячених виключно проблемі людського капіталу. Однак за цей недовгий час нова теорія здобула багато прихильників і загальне наукове визнання. Підтвердженням цього стало присудження в 1992 р. Нобелівської премії в галузі економіки професору Чиказького університету (США) Г.С. Веккеру за значний внесок у розробку і популяризацію ідей теорії людського капіталу.

Серед основних причин виникнення інтересу до поняття «людський капітал» можна виділити, по-перше, загальну закономірність розвитку сучасної науки в цілому, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини, по-друге, визнання того факту, що активізація творчих потенцій людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання [43].

З позицій теорії людського капіталу доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих рішень. Тобто людина, приймаючи те чи інше рішення, може безпосередньо впливати на розмір своїх майбутніх доходів. Можна значно підвищити майбутні доходи, вкладаючи кошти у свою освіту і професійну підготовку, здоров'я, культуру, збільшуючи тим самим свій власний (приватний) людський капітал.

Загальновідомо, що людина за своєю природою є, з одного боку, фізичною істотою, а з іншого - суспільною (соціальною). З огляду на це, вона є носієм як певних природних індивідуальних здібностей і талантів, якими вона володіє від народження і якими її наділила природа, так і нагромадження суспільних якостей та здібностей, які вона дістає в процесі суспільної життєдіяльності і витрачає для цього певні фізичні, матеріальні та фінансові ресурси. Природні здібності людини й набуті суспільні якості за своєю економічною роллю є подібними до природних ресурсів і фізичного капіталу. Це проявляється в тому, що у своєму первісному стані людина, подібно до природних ресурсів, не приносить ніякого економічного ефекту. Але після здійснення певних затрат і підготовки формуються людські ресурси, які потенційно можуть приносити дохід, подібно до фізичного капіталу.

Щодо цього важливо зазначити, що поняття «людський капітал» і «людські ресурси» є нетотожними. Людські ресурси потенційно можуть стати капіталом у тому випадку, коли вони даватимуть реальний дохід та створюватимуть багатство, тобто якщо людина має можливість зайняти себе у суспільному виробництві шляхом власноручно організованої діяльності або продажу своєю робочої сили наймачеві (приватному, колективному, державному). Саме в цій основі доцільно використовувати власні уміння, знання, фізичні здібності та енергію. Для перетворення людських ресурсів у діючий капітал є необхідними певні умови, що забезпечили б реалізацію людського потенціалу в результатах діяльності (виражених у товарній формі).

Людський капітал, як і продукт виробництва, являє собою знання і трудові навички, набуті людиною в процесі навчання та трудової діяльності. Він, як і будь-який інший вид капіталу, має здатність нагромаджуватися.

Основними характеристиками людського капіталу вважаються наступні: людський капітал, як і фізичний капітал, є результатом виробничого процесу; людський капітал, як і фізичний, здатний приносити дохід протягом певного періоду часу; людський капітал, подібно до фізичного капіталу, підвищує можливості суспільства виробляти нові товари і послуги [217].

Деякі вчені (Л. Вальрас, Дж. Маккулох, Г. Маклеод, І. Фішер та ін.) оцінювали людину як елемент капіталу, і як наслідок їх трактувань виникли так звані альтернативні, або розширюючі теорії людського капіталу. Означення «розширюючі» доречніше в цьому випадку, оскільки у більшості ці теорії не заперечують традиційні, але і не обмежуються лише ними, розширюючи тим самим зміст поняття «людський капітал».

Якості й здібності людей у структурі людського капіталу для прихильників альтернативного підходу відіграють якщо не більше, то в усякому разі і не менше значення, ніж рівень освіти або здоров'я людини. Тобто, прихильники альтернативних концепцій вбачають у людському капіталі передусім природжені здібності і таланти людини, а потім уже її освіту і набуту кваліфікацію.

Поява і розвиток альтернативних концепцій людського капіталу багато в чому пов'язана з роботами відомого американського економіста І. Фішера, зокрема його теорії «всеосяжного капіталу». Ця теорія виникла в період тотального панування в духовному і суспільному житті американського суспільства ідей прагматизму. З позицій цих ідей стверджувалося, що істиною в цьому світі є лише те, що відповідає практичним цілям і завданням життя. Стосовно економіки робився висновок, що діяльність людей повинна бути спрямована виключно на досягнення практичного результату і життєвого успіху.

Теорія капіталу І. Фішера стала основою для виникнення різноманітних альтернативних концепцій людського капіталу, в яких немає однастайності в питаннях визначення змісту поняття «людський капітал» (табл. 2.2).

Альтернативні концепції людського капіталу намагаються врахувати весь спектр якостей людини, які можуть приносити доходи, і які не враховувалися при традиційному підході. Щоправда, у традиційному підході повністю не заперечується вплив природних здібностей на розмір доходу. Однак, визнаючи вплив здібностей людини на розмір її доходів, представники традиційного підходу відводять їм другорядну, несуттєву роль. Природні здібності вони вважають лише передумовою, від якої залежить ефективність навчання чи підтримання здоров'я. А деякі прихильники традиційних поглядів взагалі заперечують подібний вплив.

Отже, продуктивні якості і характеристики людини визнані особливою формою капіталу на підставі того, що їх розвиток потребує значних витрат часу і матеріальних ресурсів, і що вони, подібно фізичному капіталу, забезпечують своєму власнику грошовий дохід.

Беззаперечним є той факт, що людський капітал має специфічну природу. Якщо у випадку фізичного капіталу в кінці терміну використання він повністю переносить свою вартість на вартість створеного з його допомогою продукту, то у випадку людського капіталу поширені ситуації, коли накопичений людський капітал використовується або неповністю, або втрачається і не

впроваджується у виробництво. Останнє певним чином обумовлено умовами і часом використання працівника, його компетенцією, а також тим, що означений капітал не потребує прискореної окупності, він є власністю людини і може бути використаний працівником лише за відповідних умов і в будь-який період часу [216]. Виділяють основні аспекти в дослідженні теорії людського капіталу: перший - це процес накопичення капіталу, другий - визначення рівня його реалізації. Якщо перший можна певним чином прогнозувати, то процес визначення рівня реалізації людського капіталу досі залишається складним завданням, так як на динаміку віддачі від людського капіталу впливає дуже багато факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного змісту.

Таблиця 2.2

Визначення поняття «людський капітал» в альтернативних концепціях

Визначення	Автор
Капіталом є все те, що здатне протягом певного часу приносити дохід. «Вона (людина) так само матеріальна, як матеріальні кінь чи бик. Людина може належати іншій особі (у випадку рабства) або ж самій собі. І в тому, і в іншому випадку вона корисна своєму власникові» [45, С. 47].	І. Фішер
Не лише знання та вміння людей, не лише їхню здатність до праці, але і фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості і здібності людей є людським капіталом (наприклад, такі якості, як фізична сила і зовнішня привабливість, вміння встановлювати і підтримувати необхідні знайомства, дотримуватися законів і традицій, організувати свою діяльність, підтримувати дисципліну праці, вірно поводитися тощо) [45].	С. Фішер, Р. Дорнбуш, К. Шмалензі
«Виробничі здібності, обдарування і знання» людини, а також така специфічна характеристика як «повага до політичної і соціальної стабільності» [45, С. 48].	Л. Туроу
«Здатність протягом певного періоду створювати певний продукт і дохід, включаючи неринкові форми доходу». Поділяється на дві основні складові - речовий і неречовий капітал, а кожна з цих частин, у свою чергу, поділяється на капітал втілений і не втілений у людях. Людським капіталом у цій структурі буде втілений у людях речовий і неречовий капітал [71, С. 31].	Дж. Кендрика

Суть теорії людського капіталу полягає в тому, що інвестиції в освіту та охорону здоров'я створюють людський капітал подібно до того, як затрати на обладнання і матеріали формують фізичний капітал. Підвищення розумових і фізичних здібностей працівника як

складових людського капіталу є порівнянними з нагромадженням матеріально-речових елементів виробництва. При цьому освіта розглядається передусім як інструмент прагматичної діяльності людини, що передбачає швидке повернення вкладених коштів і ресурсів та їх відтворення в інтересах того, хто виступає замовником, споживачем підготовлених кадрів. Таким чином, робиться припущення, що існує безпосередній зв'язок між інвестиціями в людський капітал і продуктивністю праці. Примноження людського капіталу має сприяти зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва. Одночасно із зростанням продуктивності праці повинно відбуватися збільшення доходів працівника, що, у свою чергу, стимулює його робити нові інвестиції в здоров'я та освіту з метою поповнення запасу знань, навичок і мотивацій (саме сукупність природжених здібностей і набутих знань, навичок і мотивацій, за визначенням Г. Беккера, і складають людський капітал), щоб згодом його знову ефективно застосувати [1].

У 70-ті роки теорія людського капіталу була піддана критиці з боку теорії фільтра (серед її авторів - відомі західні економісти і соціологи Дж. Стігліц, М. Спенс, К. Ерроу). Згідно з цією теорією, освіта - це механізм, що сортує людей за рівнем їх здібностей. Інформація про це дістається фірмам безкоштовно і допомагає відбирати найперспективніших кандидатів на робочі місця. Виявляється, що більш висока продуктивність праці пов'язана не із здобуттям працівниками освіти, а з їх особистими здібностями, які існують і без неї, а освіта просто допомагає їм проявитися. Теорія фільтра не ставить під сумнів користь від володіння дипломом для окремої людини. Але для суспільства в цілому утримання такого дорогого «сигнального устаткування», як система освіти, завчасно неефективно, оскільки відомі значно простіші та дешевші методи перевірки ділових якостей.

Аргументи теорії фільтра, як показали її критики, недостатньо переконливі. Навіть як засіб відбору освіта може сприяти підвищенню ефективності, допомагаючи майбутнім працівникам, які не матимуть достатньо інформації про власні можливості, пізнавати

себе краще і знаходити в економічній системі найсприятливіші ніші [7].

Вступ людства в постіндустріальну епоху зумовив необхідність перегляду економічних підходів і орієнтирів, включаючи обов'язкове зближення інструментального (спрямованого на забезпечення зростання продуктивності праці) і соціального (орієнтованого на дослідження соціальних умов життя населення) напрямів уявлень про розвиток людини. Це привело, по-перше, до появи нової концепції, що об'єднала людський і соціальний капітали, а по-друге, до включення людського капіталу в поняття «людський розвиток». Таким чином відбулося становлення концепцій людського потенціалу і людського розвитку.

У середині ХХ століття У. Артур Льюїс визначив мету розвитку як «розширення вибору людини». Льюїс твердив, що від економічного зростання виграє кожний і що результатом економічного зростання буде надзвичайно велике зростання матеріального та культурного рівня населення. Практичне втілення цієї теорії в країнах, що розвиваються, передбачало максимізацію темпів економічного зростання на основі масованих інвестицій у розвиток міст, промисловості, високотехнологічних і капіталомістких проектів. Розрахунок робився на те, що нерівність у розподілі доходів сприятиме заощадженням, нагромадженню капіталу, інвестиціям і створенню нових робочих місць, що в свою чергу, принесе зростання загального добробуту і послаблення нерівності. Водночас передбачалася гуманітарна допомога та втручання держави з метою послаблення тягара бідності (створення тимчасових структур соціального захисту, впровадження прогресивної шкали оподаткування, субсидування спеціальних соціальних програм та ін.) та інвестування в ті галузі, де приватні вкладення визнавалися недостатніми [45].

Взаємозв'язок концепцій людського капіталу і людського потенціалу розглядається окремими вітчизняними дослідниками, при цьому звертається увага як на наявність багатьох спільних моментів, так і на суттєву відмінність обох концепцій (табл. 2.3). В концепції розвитку людського потенціалу розвиток людини не розглядається як

чинник формування ресурсів для економічної діяльності, тоді як людський капітал виступає передусім економічним чинником.

Людина, яка є предметом дослідження, розглядається з протилежних позицій: як мета суспільного розвитку та як основний елемент сучасної системи капіталу і чинник виробництва. У той же час концепція людського розвитку інтегрує в собі значною мірою концепцію людського капіталу, адже не лише визначає людину та її потенціал головною метою суспільного розвитку, але й основним інструментом досягнення цієї мети, про що свідчать такі базові компоненти парадигми людського розвитку, як продуктивність та розширення можливостей.

Розширення можливостей означає, що розвиток повинен здійснюватися зусиллями людей шляхом їх широкої участі в прийнятті рішень та інших процесах, які визначають їхнє життя. На сучасному етапі людський капітал є основним чинником економічного зростання та забезпечення розвитку людського потенціалу. Люди стають об'єктом політики й одночасно важливим інструментом свого власного розвитку і розширення вибору способів життя. Це вимагає створення сприятливих умов для нагромадження людського капіталу та ефективного його використання. Таким чином, концепція людського розвитку сприяє розвитку як теорії людського капіталу, так і практики його формування, нагромадження й ефективного використання.

Отже, людський потенціал тільки частково являє собою те, що дано людям від народження, значною ж мірою він формується і розвивається в процесі соціалізації особистості. І наявний, сформований людський потенціал залежно від умов може розкриватися, реалізовуватися по-різному. Існування безробіття, неповної зайнятості в розвинутих країнах свідчать про неефективне використання їх людського потенціалу. Отже, реалізація людського капіталу в економіці є формою використання людського потенціалу.

Таким чином, людський потенціал є основним елементом національного багатства будь-якої країни. Розвиток людського потенціалу є головною метою суспільної діяльності і охоплює два аспекти:

формування людського потенціалу (здоров'я, знань, навиків, соціального статусу та ін.);

використання людського потенціалу (у виробничій, культурній, соціальній, політичній діяльності, у процесі відпочинку).

Таблиця 2.3

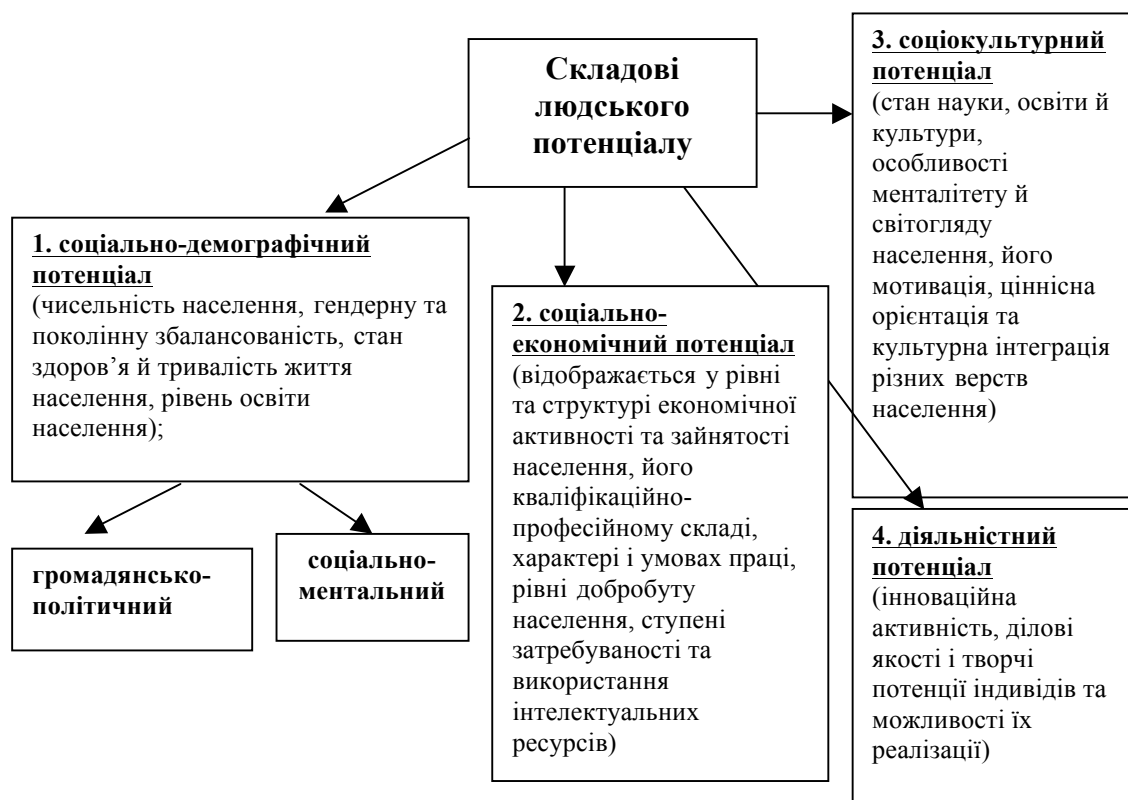
Поєднання інструментального і соціального підходів дослідження людини в роботах вітчизняних науковців

Визначення	Автор
«людський капітал»	
Сукупність сформованих і розвинутих у результаті інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, які використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на збільшення доходів (заробітків) свого власника та національного доходу [44, С. 17].	О. Грішнова
Залежність між доходами людини, підприємства фірми чи держави від природних здібностей, знань, освіти, здоров'я, професійних навичок, мобільності, комунікабельності та інших якостей людей, тобто тих складових трудового потенціалу, які найбільше впливають на зростання продуктивності праці і доходів. Саме здатність приносити прибуток є найважливішою рисою, що пов'язує людські здібності з категорією капіталу [216, С. 41-44].	Л. Червинська
Процес якісного вдосконалення людських ресурсів: 1) виділення «капітальних», інвестиційних аспектів у поведінці агентів на ринку праці; 2) перехід від поточних показників до показників, що охоплюють увесь життєвий цикл працівників; 3) визнання людського часу як ключового економічного ресурсу [7, С. 6-7].	Л. Безтелесна
Має спільні структурні елементи з інтелектуальним та соціальним капіталом, в той же час він є окремою формою капіталу, яка характеризує комплекс фізіологічних, освітньо-професійних, соціально-психологічних рис людини, які визначають її продуктивні здібності, умови та результати їх реалізації у трудовому процесі» [194].	О.В. Стефанішин
Людський потенціал	
Виражає здатність всього населення до економічної та соціальної діяльності [194].	О.В. Стефанішин
Сукупна здатність певної людської спільноти (народу, територіальної громади, трудового колективу підприємства тощо) та окремої людини до економічної і соціальної діяльності та розвитку [7].	Л. Шаульська
Розрізняє людський потенціал суспільства та особистості і зазначає, що людський потенціал суспільства не є простою сумою потенціалів окремих індивідів, оскільки його варто розглядати як сукупну здатність суспільства до освоєння та осмислення світу, нагромадження знань, створення на цій основі інтелектуальних продуктів і системи прийняття, переробки, використання, відтворення й передавання інформації. Людський потенціал конкретних людей і нації в цілому визначає місце, яке посідає держава у світових економічних відносинах, її вагу і конкурентоспроможність [9, С. 30-34].	В. Близнюк
не тільки міра втілення в людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, але й як їх здатність приносити доход [56, С. 216].	Українська економічна енциклопедія

Аналіз різноманітних характеристик людського потенціалу та їх систематизація дають змогу виокремити складові, що впливають на його ефективне формування та використання: соціально-демографічний потенціал, соціально-економічний потенціал, соціокультурний потенціал (рис. 2.1).

Визначення умов необхідних для формування та реалізації людського потенціалу спричинило появу нової концепції розвитку суспільства, а саме - людського розвитку.

Принципова відмінність концепції людського розвитку від попередніх концепцій полягає в обґрунтуванні положення, що розвиток не може розглядатися винятково як зростання обсягу матеріальних благ і послуг, він має забезпечити нову якість життя та нові можливості людини.

Рис. 2.1. Складові людського потенціалу

Еволюція етапів становлення концепції людського розвитку показана на рис.2.2. Саме на основі концепції людського розвитку відбувається зміщення акцентів з темпів економічного зростання, з розвитку матеріального виробництва на соціальне «виробництво»,

гуманізацію суспільства, впровадження людських вимірів у визначені результативності економічних процесів.

Рис.2.2. Еволюція концепції людського розвитку

Концепція розвитку людини альтернативна точці зору, що пов'язує розвиток з економічним зростанням. Економічне зростання і зростання обсягу споживання розглядаються не як самоціль, а як засіб досягнення мети в сфері розвитку людини. Знадобилося багато часу, перш ніж людство прийняло доволі просту істину: мета розвитку полягає в розширенні можливостей і свобод кожного. Згодом прийшло краще розуміння соціальних наслідків економічного розвитку, зростаючої нерівності між багатими й бідними країнами, яка супроводжувала глобалізацію, а понад усе - визнання урядами та широким загалом не лише того, що людський розвиток є досяжним, а й того, що він має практичне значення для соціально-економічного прогресу та загального процвітання народів і держав.

Термін «людський розвиток» було введено в широке застосування міжнародною організацією United National Development Programm - Програма розвитку Організації Об'єднаних націй (ПРООН) у 1990 р. Засновниками концепції людського розвитку були зарубіжні вчені, найвідоміший з яких - Нобелівський лауреат у галузі економіки 1998 р. А. Сен [185]. Цей учений послідовно та переконливо розвінчав міф про те, що «розвиток людини» та створення умов для гідного життя можуть дозволити собі лише найбільш розвинені країни.

Амарт'я Сен спростовує думку, що розвиток людини це наслідок створення значного економічного потенціалу, а існуючі ствердження, що спочатку у тій чи іншій країні необхідно накопичити значний економічний потенціал і лише потім можна ставити питання про «розвиток людини», вважає і помилковими, і надзвичайно шкідливими. Формування логічних суджень і прийняття рішень, починаючи з найвищих щаблів, має здійснюватися, на думку А. Сена, за таким сценарієм: спочатку керівництво країни як пріоритет суспільного розвитку визначає створення та підтримку інститутів, які безпосередньо забезпечують формування людського капіталу (освіти, охорони здоров'я, культури); далі має відбутися реальна підготовка «економічного дива», що передбачає масштабні інвестиції у людський капітал. При цьому вкладення у «розвиток людини» мають торкнутися абсолютної більшості громадян незалежно від рівня їхніх матеріальних доходів. Сучасний розвиток, у трактуванні А. Сена, - це розширення людських можливостей, людської свободи [74].

Згідно концепції людського розвитку, головна мета суспільного прогресу - забезпечення добробуту людини та її розвитку. «Основна мета розвитку - розширення вибору для людей. У принципі людина може робити вибір нескінченну кількість разів і з часом змінювати його. Люди часто надають значення досягненням, які взагалі або безпосередньо не відображаються у показниках доходів і добробуту населення, таким як ширший доступ до знань, краще харчування та медичне обслуговування, безпечніша праця, захист від злочинності та фізичного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні

свободи, відчуття залучення до життя громади. Метою розвитку є створення середовища, яке надає людям можливість насолоджуватися довгим, здоровим і творчим життям» Махбуб уль Хак [89]. «Народ є реальним багатством будь-якої країни. Основна мета розвитку - це створення таких обставин, які дозволяють людям насолоджуватися довголіттям, вести здорове та творче життя... Розвиток людини представляє собою процес розширення можливостей вибору для людини» [209].

Концепція людського розвитку як основне завдання передбачає створення державою і суспільством умов для розширення можливостей людей прожити довге і здорове життя, отримати достатньо високий рівень освіти, мати матеріальні засоби для гідного існування [225].

В Україні дослідженням людського розвитку почали займатися у другій половині 90-х років ХХ ст. Нині цим напрямком займається значне коло науковців, серед яких значний внесок у розробку проблематики людського розвитку внесли Е. Лібанова, О. Власюк, Н. Власенко, О. Грішнова, С. Пирожков, О. Стефанишин, Л. Семів, Л. Безтелесна та ряд інших вчених. Ними було поглиблено та збагачено визначення змісту людського розвитку.

Вітчизняними науковцями обґрунтовуються сутність людського розвитку та необхідність переорієнтації державної соціальної політики на цілі людського розвитку, що передбачає процес «зростання» людських можливостей - людина повинна прожити довге життя, не хворіти, бути освіченою, користуватися політичними та економічними свободами, правами людини, відчувати повагу суспільства до себе. Базисними принципами концепції людського розвитку є не постійне надання нужденним верствам населення і країнам гуманітарної допомоги, а стимулювання розвитку цих людей, активізація їх участі у житті суспільства, розширення можливостей вибору способу життя, прийняття рішень стосовно своєї долі, але водночас і посилення відповідальності за прийняте рішення і його виконання [91].

На думку Л. Безтелесної, людський розвиток - це економічна категорія, що ілюструє процес формування умов і здійснення людьми

вибору з можливостей для реалізації їх людського потенціалу, що поширюються [7].

Директор Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України Е.М. Лібанова, у найбільш узагальненому вигляді людський розвиток визначає «як процес зростання людських можливостей в інтересах людини і власними силами людини, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Основною метою розвитку є стале зростання якості життя всього населення» [90].

Ураховуючи, що мета людського розвитку полягає в забезпеченні належної якості життя для всіх людей, він повинен охоплювати не лише викорінення бідності та всіх форм економічної та соціальної ізоляції, а й передбачати розвиток демократії із широкою участю громадян, а також підтримувати соціальну й політичну стабільність.

Таким чином, людський розвиток має включати не лише економічний розвиток, а й гарантувати основні можливості для довгого та здорового життя, отримання освіти, забезпечення пристойного рівня життя, користування політичними та громадянськими свободами для участі у житті громади. Особливого значення набуває реалізація прав людини, при цьому також важливо збереження здорового навколишнього середовища. Разом з тим, розширюючи діапазон вибору і сферу реалізації цих прав, людський розвиток також повинен передбачати більшу відповідальність при користуванні цими правами, прозору систему підзвітності на всіх рівнях. Отже, ефективний людський розвиток веде до більш етичного суспільства.

Порядок денний людського розвитку виходить далеко за рамки традиційного уявлення, що бідність пов'язана з низькими доходами. У розумінні людського розвитку економічні ресурси є лише засобом прогресу (хоча й дуже важливим), в той час як кінцева мета полягає у використанні цих ресурсів у сталий спосіб для гарантування найкращих перспектив задоволення прагнень суспільства. Крім того, людський розвиток необхідно також розглядати як процес, що дозволяє людям безперервно розширювати свої здібності [103].

На сьогодні, можна виділити наступні головні моменти формування концепції людського розвитку [90]:

поступовий перехід до визнання не лише активної, а й вирішальної ролі людини в економіці;

визнання необхідності розгляду людини в єдності всіх її виявів - як істоти соціальної, економічної і психофізіологічної;

усвідомлення важливості капіталовкладень в «економіку людини», тобто, соціальних інвестицій.

Науковий пошук у рамках багатогранних проблем людського розвитку та його складових та збагачення змісту даної концепції продовжується й нині. Разом з тим у наукових працях вітчизняних дослідників поки що мало уваги приділяється проблемам державного управління людським розвитком, зокрема, на регіональному та місцевому рівнях, адже вони є найбільш приближені до суспільства та повинні добре розуміти його нагальні потреби.

Головна мета сьогодення це створення фундаменту конкурентоспроможної, соціально-активної та економічно розвинутої держави через дієві механізми вдосконалення державного управління людським розвитком.

2.2. Особливості державного управління людським розвитком в контексті міжнародних соціальних стандартів

Значне відставання України у соціально-економічному та науково-технічному розвитку не лише від розвинених країн світу, але й від колишніх держав «соціалістичного табору» робить перехід до інноваційного типу розвитку неодмінною умовою збереження економічного та політичного суверенітету[103]. Перехід України на шлях стабільного розвитку вимагає розробки і реалізації конструктивної державної стратегії, узгодження соціально-економічної, промислової та інноваційно-інвестиційної політики для ефективного вирішення існуючих проблем населення [116].

Сучасні дослідники зазначають, що після епохи ефективності (1950-ті та 1960-ті роки) та епохи якості - у 1970-1980-х роках, на зміну епохи гнучкості (1980-1990-ті роки) прийшла епоха інновацій [134].

Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції [63]. Виходячи з цього, формування ефективної державної політики на основі новітніх методів державного управління повинно забезпечити сталий і динамічний розвиток країни.

Наукове трактування поняття «сталий розвиток» є досить широким і неоднозначним. У «Програмі дій ХХІ століття», прийнятій на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 році «сталий розвиток» визначено як такий, «що не тільки породжує і сприяє економічному зростанню, але і справедливо розподіляє його результати, відновлює навколишнє середовище більш, ніж знищує його, сприяє зростанню можливостей людей, а не збіднює їх» [151].

На сьогоднішній день, концепція сталого розвитку об'єднує три головні компоненти стійкого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну. І саме соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості суспільних конфліктів. Людина повинна стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Людина повинна брати безпосередню участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті і реалізації рішень, виконувати контроль над їх виконанням.

Формування наукових засад теорії людського розвитку належить зарубіжним вченим, найвідоміші з яких А. Сміт, В. Петті, Г. Беккер, А. Сен, Д. Рікардо, Дж. Кендрік, А. Маршалл, Т. Шульц, але питання людського розвитку та його окремих аспектів посідають чільне місце в сучасній українській науці і є предметом дослідження

багатьох наукових установ, зокрема, Ради по вивченню продуктивних сил НАН України, Інституту регіональних досліджень НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.

Вітчизняними науковцями, серед яких Е. Лібанова, О. Власюк, Н. Власенко, О. Грішнова, С. Пирожков, О. Стефанишин, Л. Семів, Л. Безтелесна, К.Е. Гафарова, Т.В. Поспелова, І.Ф. Щербина та інші обґрунтовуються сутність людського розвитку та необхідність переорієнтації державної соціальної політики на цілі людського розвитку.

Впродовж 90-х років (на початку створення), концепція людського розвитку була затверджена низкою міжнародних форумів та міжнародних організацій серед яких: Конференція ООН по навколишньому середовищу і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Всесвітня конференція з прав людини (Відень, 1993 р.), Міжнародна конференція по народонаселенню та розвитку (Каїр, 1994 р.), Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах соціального розвитку (Копенгаген, 1995 р.), Всесвітній конгрес по вищій освіті і розвитку людських ресурсів для ХХІ ст. (Маніла, 1997 р.), Всесвітня конференція по вищій освіті (Париж, 1998 р.) та ін.

На початку розробки концепції в її основі лежали чотири базових парадигми (рис.2.3), але вона постійно розвивається і доповнюється новими принципами, у результаті чого базовий підхід отримав значне поглиблення і нині концепція людського розвитку включає такі нові аспекти як співробітництво, справедливість і безпека [62].

Починаючи з 1990 р. ПРООН видає щорічні доповіді, присвячені різним аспектам людського розвитку, розробляє нові концепції і підходи [190]. Напочатку, ПРООН публікував свої глобальні Звіти про людський розвиток (ЗЛР), причому кожний звіт був зосереджений на одному питанні, яке вважалось ключовим для людського розвитку. Пізніше практика підготовки таких документів за підтримки ПРООН була поширена на рівень країн.

Рис.2.3. Базові парадигми людського розвитку

Перший Звіт з людського розвитку вийшов у 1990 році. Він аналізував суто економічні показники національних досягнень і допоміг закласти концептуальну основу для Цілей розвитку тисячоліття ООН, закликаючи до універсального, єдиного для всіх країн, цілісного показника рівня прогресу в області охорони здоров'я, освіти і загальних життєвих стандартів. «Звіти з людського розвитку змінили наше бачення світу», прокоментував, Генеральний секретар ООН Пан Гі-мун. «Ми дізналися, що окрім економічного зростання, дуже важливим є розподіл національного доходу, щоб надати всім людям шанс на більш довге, здорове і продуктивне життя» [4].

Звіт з людського розвитку є основою співпраці ПРООН з іншими партнерами у питаннях аналізу та формулювання пропозицій щодо політики реформ. Мета звіту полягає у тому, щоб консолідувати дані про людський розвиток у країні, впливати на національну політику та мобілізувати різні групи суспільства [61]. Програма розвитку ООН в Україні постійно привертала увагу політиків та громадськості до викликів, перед якими стоїть країна у сфері соціального-економічного розвитку. Україна стала першою країною у Центральній та Східній Європі, а також першою серед держав СНД, яка підготувала Національний звіт з людського розвитку (НЗЛР), котрий побачив світ у 1995 році, а з 2003 року звіт

«Людський розвиток в Україні» видається українською мовою під егідою Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [74]. В таблиці 2.4 представлені всі існуючі на сьогоднішній день Звіти з людського розвитку.

Таблиця 2.4

Перелік ЗЛР ООН та України на період 1990-2011 роки

Рік	Теми доповідей про людський розвиток ООН	Теми національних доповідей про людський розвиток України
1990	Концепція і вимірювання людського розвитку	-
1991	Фінансування людського розвитку	-
1992	Глобальні виміри людського розвитку	-
1993	Участь населення	-
1994	Нові виміри безпеки людини	-
1995	Гендерні питання і людський розвиток	Доповідь про людський розвиток
1996	Економічне зростання і людський розвиток	Виходячи за рамки потрійного переходу
1997	Людський розвиток як засіб ліквідації бідності	Доповідь про людський розвиток
1998	Споживання з погляду людського розвитку	Доповідь про людський розвиток
1999	Глобалізація з людським обличчям	Доповідь про людський розвиток
2000	Права людини і людський розвиток	-
2001	Використання нових технологій в інтересах людського розвитку	Сила участі
2002	Поглиблення демократії в розрізненому світі	-
2003	Цілі в галузі розвитку, сформульовані в Декларації Тисячоліття	Сила децентралізації
2004	Культурна свобода в сучасному різноманітному світі	-
2005	Міжнародне співробітництво на роздоріжжі: допомога, торгівля і безпека у світі нерівності	-
2006	Що криється за нестачею води: влада, бідність і глобальна криза водних ресурсів	-
2007 / 2008	Боротьба зі змінами клімату	Людський розвиток і європейський вибір України
2009	Подолання бар'єрів: людська мобільність і розвиток	-
2010	Справжнє багатство народів: шляхи до людського розвитку	-
2011	Сталий розвиток та рівність можливостей: краще майбутнє для всіх	Україна на шляху до соціального залучення

З метою вимірювання людського розвитку ООН у 1990 році розробила багаторівневу систему показників, покликану допомогти у визначенні прогресу, досягнутого кожною країною в людському розвитку, за єдиною шкалою. Слід відзначити, що Україна перша в СНД і Європі держава, де побудована власна вітчизняна методика розрахунку індексу людського розвитку регіонів (ІЛРР). Він складається з дев'яти інтегральних індексів, що характеризують головні аспекти людського розвитку. Порівняльна характеристика методики вимірювання ІЛР ООН та ІЛРР України представлена в таблиці 2.5.

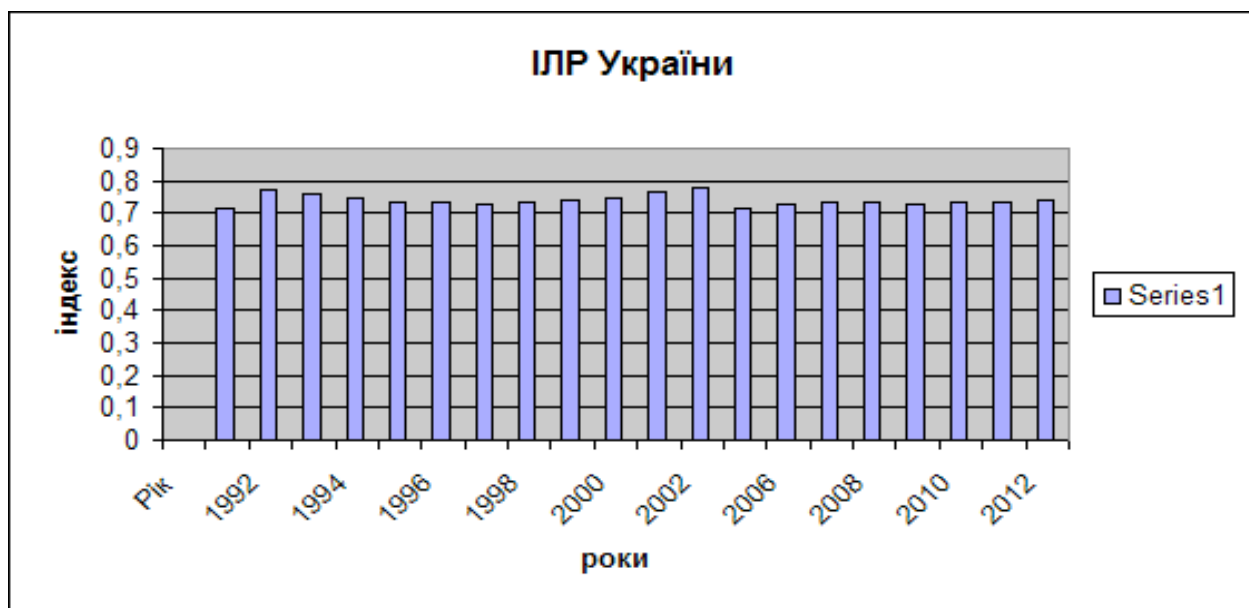
Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика методики вимірювання ІЛР

Методика ІЛР ООН	Методика ІЛРР України
<i>Найвищий рівень:</i>	
Показник ІЛР (є середньоарифметичним показників другого рівня)	Загальний індекс людського розвитку регіону (ІЛРР).
<i>Другий рівень:</i>	
Індекс доходу населення Індекс стану здоров'я Індекс рівня освіти (письменності дорослого населення (з вагою у 2/3) та частки учнів і студентів у загальній чисельності населення (1/3))	Індекс демографічного розвитку Індекс охорони здоров'я Індекс ринку праці Індекс рівня освіти Індекс доходу Індекс соціального середовища Індекс умов проживання Індекс фінансування людського розвитку Індекс екологічної ситуації
<i>Третій рівень:</i>	
Профільні показники людського розвитку згруповані у 31 блок (кількісні та якісні показники)	Окремі аспекти регіонального розвитку (приблизно 15 показників на кожний аспект).
<i>Допоміжні показники:</i>	
Індекс бідності населення (ІБН) (для розвинених країн (ІБН-2); для країн, що розвиваються, (ІБН-1)); Індекс розвитку з урахуванням гендерного фактора (ІРГФ); Показник розширення можливостей жінок (ІРМЖ).	У цілому використовується 94 первинних показників і понад 20 допоміжних.

У 2000 р. на Саміті Тисячоліття в Нью-Йорку Україна, як і інші країни-члени ООН, що підписали Декларацію Тисячоліття взяла на себе зобов'язання досягти Цілей Розвитку Тисячоліття до 2015 р. У зв'язку з цим, соціальна орієнтація державної політики України була визначена як пріоритетна та першочергова. Завдяки зусиллям команди ПРООН Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) були адаптовані до національних потреб України спочатку у 2003 році, та пізніше у 2010 році, і складають 7 цілей, 15 завдань та 33 індикатори, адаптовані з урахуванням особливостей національного розвитку нашої країни [215] (табл. 2.6, Додаток А).

Після підписання Декларації минуло вже 13 років, між тим, за даними Доповіді про людський розвиток за 2011 рік, підготовленій експертами ООН, Україна посідає 76 позицію серед 187 країн світу і територій за індексом людського розвитку (ІЛР) із значенням 0,729, що відносить її до високої категорії людського розвитку [159]. Зважаючи на те, що 1995 року Україна посідала 102-гу позицію – це досить непоганий результат. За період з 1990 до 2011 рр. значення ІЛР України зросло з 0,707 до 0,729, або на 3 відсотки чи в середньому приблизно на 0,1 відсотка за рік (рис. 2.4).

Рис.2.4. Динаміка показників ІЛР України за період 1992-2012 рр.

Перші два місця за ІЛР, як і раніше, посідають Норвегія та Австралія, третіми виявилися Нідерланди. До першої десятки також увійшли Нова Зеландія, Канада, Ірландія, Ліхтенштейн, Німеччина і Швеція. Країни Європейського Союзу віднесені до категорії країн з дуже високим рівнем людського розвитку: Словенія, Чехія, Естонія, Словаччина, Угорщина, Польща, Литва, Латвія. На 65, 66 і 68 місцях - відповідно Білорусь, Росія та Казахстан. Поруч з Україною опинилися Грузія (75) і Маврикій (77) [205].

Індекс гендерної нерівності України становить 0,335, що означає 57-ме місце. Рівень грамотності дорослого населення сягає 99,7%. І це досить високий показник, завдяки якому наша держава посідає доволі непогану позицію і входить до групи країн із високим рівнем розвитку людського потенціалу. За показником очікуваної тривалості життя (нині цей показник 68,5 років) ми перебуваємо на передостанньому місці серед країн Центральної та Східної Європи. Крім того, розрив між багатими й бідними в Україні, різниця між можливістю доступу до якісної освіти, медицини – досить велика через те, що доходи на душу населення все ще низькі, і за межею бідності перебуває близько 25,4% населення. Тобто за такої ситуації населення України живе бідно та недовго. Отже, показник індексу людського розвитку дає змогу оцінити відповідність поточної ситуації в країні певним державним орієнтирам і світовим стандартам [159].

В таблиці 2.7 (Додаток Б) представлена динаміка показників за ІЛР, що дає змогу порівняти показники в Україні з іншими країнами СНД та Європейського Союзу. На жаль, таке порівняння не на нашу користь, і це вказує на те, що попереду ще багато викликів, які потребують вчасної відповіді від органів влади відносно визнання першочерговості розв'язання проблем людського розвитку і їх важливості для подальшого процвітання нації, а головне, прийняття державою відповідальності за стан і перспективи розвитку людського потенціалу.

Реалізація стратегічного завдання розвитку українського суспільства щодо інтеграції в європейський простір передбачає наближення до кращих світових стандартів рівня та якості життя,

підвищення соціального захисту населення та повноцінний розвиток людського потенціалу.

Таким чином, є необхідність привести нормативи соціального забезпечення українського законодавства до стандартів, які визначені в Європейській соціальній хартії та Європейському Кодексі соціального забезпечення.

Група соціальних стандартів, що отримала назву Європейська соціальна хартія, повністю присвячена формуванню і захисту соціальних прав була розроблена у 1961 році. У 1996 році Рада Європи підготувала нову редакцію Європейської соціальної хартії, яку схвалила відповідна Рада міністрів 3 квітня 1996 року, а з 3 травня того ж року вона була відкрита для підпису європейськими країнами [106]. Україна також підписала цей документ 7 травня 1999 року. Процес його ратифікації, відповідно до зобов'язань, взятих при вступі до Ради Європи, Україна розпочала через 7 років - 30 липня 2006 року. Ратифіковано 27 статей з 31 (зокрема, шість із дев'яти обов'язкових) і 74 пункти з 98. Такий підхід дозволив відійти від соціальних мінімумів і наблизитися до цивілізованих соціальних стандартів, що забезпечують гідний рівень життя населення.

Про високу ефективність чинної в ЄС соціальної моделі свідчить, зокрема, усталена тенденція щодо зростання протягом останніх десятиліть індексу людського розвитку, суттєве перевищення середнього рівня заробітної плати в країнах ЄС порівняно зі США, майже десятиразове зниження рівня бідності протягом останніх десятиліть, висока якість соціальних послуг та ін.

Серед факторів, які сприяли досягненню європейськими країнами високих соціальних стандартів, крім великомасштабних фінансових вкладень національних урядів та колосальних соціальних бюджетів, слід виокремити і високу ефективність соціальної політики Європейського союзу, яка проявляється в гармонізації соціальних заходів з програмами економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності європейського регіону на глобальних ринках. У свою чергу, соціальні стандарти рівня життя населення країн ЄС стосуються встановлення мінімальних соціальних норм, які гарантують гідний рівень життєдіяльності суспільства [26].

Європейські соціальні стандарти (далі ЄСС) рівня життя включають на сьогодні 14 стандартів соціальних норм, які використовують співробітники ООН для аналізу й прогнозування соціально-політичної ситуації у тій чи іншій державі та при розрахунку індексу людського розвитку країн [32] показані в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Європейські соціальні стандарти (ЄСС)

1. Показник очікуваної тривалості життя при народженні
2. Показник грамотності дорослого населення
3. Середня тривалість навчання
4. Реальний ВВП на душу населення за ПКС
5. Сумарний коефіцієнт народжуваності
6. Коефіцієнт старіння населення
7. Розрив у рівні доходів граничних груп населення
8. Частка населення, яке проживає за межею бідності
9. Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати, що не перевищує 1:3
10. Мінімальний рівень погодинної заробітної плати - не менше 3 дол. США
11. Рівень безробіття, що не перевищує 8-10%
12. Кількість правопорушень на 100 тис. населення - до 5 тис. випадків
13. Рівень депопуляції - 50:50
14. Кількість психічних патологій на 100 тис. населення - не більше 284 осіб

Аналіз шляхів втілення європейських соціальних стандартів в Україні свідчить про те, що на сучасному етапі напрацьовано достатню законодавчу базу з цього приводу, яка мала б забезпечити цілком реальні можливості їх адаптації в національній політиці. Основні нормативно-правові документи, які в тій чи іншій мірі регламентують проблеми людського розвитку представлено в таблиці 2.9. При більш детальному розгляді прийнятих та затверджених законодавством програм можна виділити низку пов'язаних з цим недоліків. Зокрема, розробники стратегії економічного та соціального розвитку на 2004-2015 рр. [136] зазначають, що: «це має бути період глибоких якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя –

економічній, соціальній, політичній, духовній», однак, основну увагу в ній приділено стратегічним пріоритетам у сфері економіки і людський розвиток в ній позиціонується не як першопричина якісних змін у суспільстві та економіці, а як їх результат.

Таблиця 2.9

Програми державного регулювання людського розвитку до 2010 р.

Назва документа	Мета
1999 р. Європейська соціальна хартія (Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії» (переглянутої) Верховною Радою України від 14.09.2006 № 137-V діє з 21.10.2006 р.)	Досягнення більшого єднання між членами Ради Європи для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу, зокрема, шляхом збереження та подальшого здійснення прав людини та основних свобод.
2000 р. Декларація Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй затверджена резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року.	Цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав і свобод громадян у всіх їх виявах, утвердження середнього класу - основи політичної стабільності та демократизації суспільства, значне обмеження загрозливої диференціації доходів населення та подолання бідності.
2001-2002 рр. Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 рр. (Указ Президента України від 28 квітня 2004 року N 493/2004)	Реалізація стратегічних пріоритетів економічного та соціального розвитку України щодо забезпечення сталого економічного зростання; утвердження інноваційної моделі розвитку соціальної переорієнтації економічної політики; створення передумов для набуття Україною членства в Європейському Союзі.
2003 р. Державна програма фундаментальних досліджень «Демографія та проблеми людського розвитку» (Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.01 N 2623-III (2623-14))	Забезпечення демографічного спрямування соціально-економічної політики; формування механізмів подолання демографічної кризи в Україні; стимулювання людського розвитку.
В рамках програми «Демографія та проблеми людського розвитку» (Згідно Постанови Президії Національної Академії Наук України № 336 від 20.12.2006 р.)	
Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.04 р. № 724) Стратегія демографічного розвитку на 2006-2015 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.06 р. № 879)	Визначення концептуальних засад та стратегічних орієнтирів державної політики в сфері демографічного розвитку, основні напрями та етапи їх реалізації; створення підґрунтя для забезпечення наукового супроводження державної демографічної політики.

Продовження таблиці 2.9

Проект «Методологія соціально-демографічного прогнозування та демографічні перспективи України»	Вдосконалення концепції методології та методики комплексного демографічного прогнозування.
Проект «Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз»	Розробка методологічних та методичних засад оцінки та моделювання людського розвитку на регіональному рівні; формулювання системи індикаторів людського розвитку територій. Побудова прогнозу людського розвитку регіонів України на період до 2015 р., підготовка пропозиції щодо удосконалення державного регулювання регіонального розвитку.
Проект «Формування соціально-демографічної політики в Україні»	Формулювання концептуальних засад розбудови української моделі соціальної держави; розробка системи критеріїв та індикаторів оцінки соціальної спрямованості та ефективності бюджетної політики.
Проект «Побудова системи показників соціально-демографічного розвитку регіонів різного рівня»	Розробка концепції забезпечення якості оцінювання показників соціально-демографічного розвитку на регіональному рівні.
Проект «Міграції населення та їх вплив на соціально-демографічний розвиток»	Формулювання концептуальних засад державної міграційної політики моніторингу трудових міграцій; розробка методологічних та методичних засади аналізу міграцій населення.
Проект «Рівень життя окремих соціально-демографічних груп населення України»	Формулювання концепції дослідження рівня життя населення України, нових методичних підходів до аналізу умов життя та оцінки диференціації населення України за рівнем матеріального добробуту.
Проект «Створення часового і просторового моніторингу демографічної ситуації в Україні»	Теоретико-методологічне обґрунтування просторового і часового моніторингу демографічних процесів в Україні; розробка демографічної типології регіонів України, створення моделі оцінки економічних передумов регіонального демографічного розвитку та програми підтримки прийняття рішень при розробці заходів демографічної політики.

В рамках програми «Демографія та проблеми людського розвитку» виконувалося 7 наукових проектів, що дозволило здійснити значний обсяг наукових досліджень, які мають важливе фундаментальне і прикладне значення, створити підґрунтя для забезпечення демографічного спрямування соціально-економічної політики, формування механізмів подолання демографічної кризи в Україні, стимулювання людського розвитку. Дана програма

зосереджувала увагу здебільшого на науковому обґрунтуванні та супроводженні реалізації демографічної політики як важливої складової соціально-економічної політики держави, спрямованої на підтримку переходу України на шляхи інноваційного зростання, подолання негативних наслідків демографічної кризи, досягнення відтворення трудового потенціалу та людського розвитку на якісно новому рівні. Це довело, що державне управління людським розвитком розглядається скоріше як результат, а не як окремий стратегічний напрям національної політики, навіть при тому, що розвиток і збереження людського потенціалу визнається пріоритетним завданням національного розвитку.

На початку 2010 р. групою експертів було розроблено програму дій на перший рік після вступу нового президента В.Ф. Януковича на посаду: «Пропозиції для України: 2010 - час для реформ» [137]. Основними пріоритетними завданнями були визначені наступні: реформування газового сектору; незалежність Національного банку України; режим інфляційного таргетування; зменшення витрат державного бюджету; здійснення комплексного дерегулювання підприємницької діяльності; укладання угоди про асоціацію з Європейським Союзом та інші. Отже, незважаючи на поширення концепції людського розвитку в усьому світі, при розробці програм реформування маємо підхід, що характеризує індустріальне суспільство, коли не економіка для людей, а люди для економіки, де економічний підхід розвитку суспільства є переважним.

Таким чином, до 2010 року, процеси державного реформування відбувалися переважно в аспекті відновлення та реструктуризації національної економіки та переведення її на інноваційний шлях розвитку. Все це, вкотре підкреслило увагу науковців до проблем людського розвитку на тлі падіння показників ІЛР і спричинило багато вітчизняних та міжнародних досліджень спрямованих на пошук дієвих механізмів управління.

Результатом цієї роботи стала національна доповідь «Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010» підготовлена на основі аналізу наслідків здійснення політики у різних сферах та обґрунтування оновлених завдань для Уряду до 2015 року, зокрема Указу

Президента України від 26.02.2010 № 274/2010 «Про невідкладні заходи з подолання бідності». Реалізовувалися наступні проекти: Проект зі зміцнення і утвердження прав жінок і дітей в Україні (TRES); Програма рівних можливостей Програми розвитку ООН в Україні, Програма «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та ін.

Наступна національна доповідь 2010 р. «Новий курс: реформи в Україні 2010-2015» є, з одного боку, стратегічним, а з другого - практичним документом. Її метою є окреслення концептуального бачення принципово нового курсу здійснення в Україні модернізаційних перетворень, конкретних завдань і механізмів їх реалізації, що були сформовані вітчизняною академічною наукою [137].

Слід відзначити, що відмінність цього підходу порівняно з іншими, в тому, що по-перше, спостерігається чітке визначення проблем людського розвитку як ключових для суспільства; по-друге, прослідковується формула: «економіка для людей, а не люди для економіки»; по-третє, багато уваги приділяється саме проблемам державного управління в цій сфері.

У цій доповіді, також, зазначено, що в Україні завжди було вдосталь проектів, концепцій і програм, перетворення суспільства, але попри всі ідеї, обіцянки й добрі наміри політиків всі вони залишилися на папері. У результаті маємо суспільство, яке: «не може задовольнити нікого - ані бідних, які ледь зводять кінці з кінцями, ані багатих, котрі почувають себе в бідній країні не дуже комфортно й надійно, приховують свої капітали і весь час борються за вплив на владу, бо його втрата майже неминуче спричиняє втрату капіталів, ані людей середнього достатку, бо їх стан не є стабільним, і вони не мають ефективних механізмів забезпечення реалізації своїх інтересів» [108].

Що стосується України, то на сьогодні рівень її соціальних стандартів суттєво відстає від міжнародних практично за всіма показниками. Серед наслідків такої негативної ситуації можна виділити наступні:

1. Недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання держави. Це є однією з головних причин розриву в рівнях розвитку між Україною та іншими розвиненими країнами світу. Влада на всіх рівнях державного управління (особливо на місцевому) повинна визнати, що людський розвиток є як кінцевою, так і ключовою метою успішної державної політики, що вимагає збалансованої діяльності органів влади спрямованої на пошуки дієвих механізмів державного управління у сфері людського розвитку.

2. Відсутність стабільного фінансування. Видатки на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист часто розглядаються як «витрачання» бюджетних коштів, тоді як соціальні інвестиції могли б суттєво і тривало вплинути на розвиток України. З усіх видів інвестицій у людський капітал найважливішими є вкладання в охорону здоров'я, загальну та фахову освіту, оскільки дають значний за обсягом та довготривалий за часом економічний та соціальний ефект. Наслідки такого недоінвестування - це стрімке падіння народжуваності, висока смертність чоловіків працездатного віку (особливо в промислових регіонах), високий рівень дитячої смертності до одного року, неможливість отримати якісне медичне обслуговування населенню пенсійного віку та людям, які мають низький рівень доходу.

3. Пасивна соціальна політика. Соціальна політика України зосереджена здебільшого на наданні допомоги бідним, аніж на зменшенні бідності шляхом розширення можливостей. Відсутні ефективні стимули для працівників (матеріальної і моральної спрямованості), оптимальні умови трудової діяльності. Рівень соціальних виплат дуже низький і не вирішує питання бідності, а в деяких випадках на фоні низької середньої зарплатні розмір соціальної допомоги знеохочує людей бути економічно активними, що закріплює залежність від матеріальної допомоги. Не має дієвих соціальних програм спрямованих на покращення умов життя населення.

4. Низький рівень консолідації суспільства. В Україні існує гостра необхідність реалізувати стратегію людського розвитку, в якій

буде об'єднана державна політика в таких галузях, як демографічний розвиток, охорона здоров'я, зайнятість і оплата праці, соціальний захист, регіональний розвиток, освіта. Це повинно передбачати активну участь усіх зацікавлених сторін в досягненні позитивного результату та залучення до вирішення питання інтелектуального потенціалу нації, у вигляді підтримки молодих вчених та науковців.

5. Недостатнє інформаційне забезпечення підтримки соціальних проектів і програм спрямованих на формування умов сталого людського розвитку в усіх сферах суспільного життя; низький доступ людей до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства [29].

6. Слабка розробленість теоретичних та прикладних проблем, пов'язаних із формування нової державної регіональної політики, яка б відповідала сучасним потребам розвитку регіонів і базувалась на найкращих вітчизняних і світових теоріях та практиках державного управління [23]. Протягом тривалого періоду несистемність державної політики в цій сфері стала однією з головних причин відсутності комплексного соціально-економічного розвитку та стабільності в державі із загостренням проблем в усіх сферах суспільного життя.

Враховуючи вищенаведене, серед запропонованих заходів удосконалення механізмів державного управління людським розвитком доречно виділити наступні [64]:

в державних документах визначити людський розвиток, як самостійний та ключовий напрям стратегічних орієнтирів державної політики;

запровадження комплексного та системного підходу до розгляду проблем людського розвитку;

врахування досвіду країн ЄС, послідовна та наполеглива орієнтація державної політики в бік європейських соціальних стандартів та норм соціального регулювання;

створення законодавчої бази, направленої на захист населення як в цілому, так і окремих пільгових категорій громадян;

злагоджена діяльність гілок влади всіх рівнів в досягненні пріоритетних цілей розвитку;

визначення шляхів оптимізації економічних механізмів управління людським розвитком;

концентрація на створенні ефективних механізмів управління регіональним розвитком, усуненні основних регіональних диспропорцій в сфері людського розвитку, спрямованості на активізацію загального ресурсного потенціалу регіонів;

визначення шляхів оптимізації економічних механізмів управління людським розвитком.

Запровадження комплексного та системного підходу при прийнятті стратегічних документів державного розвитку з урахуванням послідовної, цілеспрямованої та наполегливої праці органів державного управління та активної участі громадян в обговоренні національних проектів розвитку, дозволить зменшити негативні наслідки системної кризи в Україні та наблизитися до європейських соціальних стандартів життя.

2.3. Державне фінансове забезпечення управління людським розвитком в Україні

Оскільки людський розвиток це соціально-економічна категорія, що об'єднує процес формування умов і здійснення людьми вибору з можливостей для реалізації їх людського потенціалу, то сучасні принципи формування соціально-економічної політики демократичної держави мають бути орієнтовані на пріоритетність людського розвитку, а, отже, першочерговим завданням є створення відповідних для цього умов.

Для задоволення суспільних потреб держава будує інституціональну мережу та використовує всі наявні ресурси, насамперед фінансові, раціональне використання яких є одним з головних чинників досягнення цілей. Так, через фінансування мережі установ соціально-культурної сфери, надання фінансової допомоги окремим верствам населення та здійснення інших заходів держава забезпечує громадянам доступність до соціальних послуг, що

безпосередньо пов'язані з основними аспектами людського розвитку, досягнення гідного рівня життя та створення гідних умов життя [112].

Для визначення ефективних, насамперед фінансових, умов забезпечення процесів людського розвитку необхідним є обґрунтування рівнів на яких ці процеси прийнято розглядати [224] (рис.2.5.).

Рис.2.5. Рівні фінансового управління людським розвитком

Найнижчим рівнем управління людським розвитком є особистісний рівень, який досліджений поки що меншою мірою і

перешкодою в цьому є відсутність відповідної інформаційної бази. Статистичні органи надають агреговані статистичні показники, які відповідають національному або регіональному рівням, тому вони менш придатні для оцінки розвитку особистості, що потребує більшої уваги з боку науковців.

Виділення наступного - мезоекономічного рівня є особливо актуальним за нинішніх умов появи значних регіональних диспропорцій в їх розвитку та намагання уряду впровадити договірні відносини між центром і регіонами з метою реалізації регіональної політики, концентрації державних і місцевих ресурсів для вирішення пріоритетних завдань та укладання угод щодо регіонального розвитку [224].

Також, слід зазначити, що інтеграція України в ЄС стала поштовхом до прийняття низки стратегічних документів і мотивом приєднатися до міжнародного стандарту із соціальної відповідальності (листопад 2007 року). Підставою для розробки стандарту стало визнання значення ролі соціальної відповідальності у сталому розвитку на Всесвітньому Саміті з навколишнього середовища у Ріо-де-Жанейро у 1992 році та на Всесвітньому Саміті зі сталого розвитку у Південній Африці у 2002 році [213].

В контексті «сталого розвитку» взаємозв'язок між концепціями людського розвитку та корпоративної соціальної відповідальності не викладає сумніву, адже вони обидві спрямовані на спільну мету - сталий розвиток соціально-орієнтованої економіки держави. Основні міжнародні стандарти та їх характеристики, що регламентують зв'язок між концепціями сталого розвитку представлені в таблиці 2.10 (Додаток В).

Отже, якщо корпоративну соціальну відповідальність розглядати як дієвий механізм забезпечення сталого людського розвитку виникає низка поточних завдань, а саме: створення законодавчої бази з Національної політики розвитку КСВ; прийняття і реалізація Концепції Національної стратегії з КСВ; створення інформаційної бази з питань КСВ для загального розуміння поняття в суспільстві; активний діалог між представниками бізнесу, державних структур і громади, що сприятиме включенню національної політики

до системи практичних заходів щодо реалізації євроінтеграційної стратегії держави. Це сприятиме модернізації економіки країни, підвищенню конкурентоспроможності, впровадженню принципів соціальної відповідальності в загальноприйнятні правила повсякденного життя [20].

Підтвердженням наступного рівня є тенденції європейського співтовариства до зміщення акцентів в бік регіонального управління. Так, з 1975 року в ЄС та країнах-членах Європейський фонд регіонального розвитку є основним механізмом фінансового забезпечення реалізації саме регіональної політики у системі Структурних фондів ЄС, метою функціонування яких є фінансове забезпечення реалізації політики багаторівневого соціально-економічного згуртування та солідарності спільноти у взаємодії із країнами-членами. Основними завданнями Європейського фонду регіонального розвитку наразі є [20]:

фінансування переважно у формі інвестицій до 75% потреб проектів розвитку інфраструктури соціальної сфери і науки для регіонів, що мають рівень ВРП (ВВП для країн-регіонів) нижче 75% від середнього по спільноті;

підтримка у розмірі до 25% фінансових потреб проектів, що спрямовані на диверсифікацію економіки, створення нових підприємств, розвиток людського потенціалу в інших регіонах, які перебувають у стані структурних економічних змін.

Багаторічний досвід регіональної політики ЄС та функціонування Європейського фонду регіонального розвитку може стати прикладом наслідування в інших країнах. В Україні з 1992 року діє Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України при Президентові України, що надає інформаційно-консультаційні послуги у сфері управління регіональним розвитком та залучення фінансування [177]. В прийнятому Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» передбачається запровадження нової моделі стимулювання розвитку регіонів на засадах програмно-цільового підходу до розв'язання проблем регіонального соціально-економічного розвитку.

Відповідно до основних положень Європейської хартії місцевого самоврядування, виконання соціальних зобов'язань держави повинно покладатися на ті органи влади, які безпосередньо наближені до громадян та найкраще знають їх потреби. Діяльність інституту місцевого самоврядування є нормою демократичного розвитку, тому в умовах посилення в Україні євроінтеграційних процесів збільшується навантаження на органи місцевого самоврядування і, зокрема, на їхню фінансову основу – місцеві бюджети. Більшість видатків соціального спрямування (близько 70%) здійснюються з місцевих бюджетів, отже, незаперечним є той факт, що їм надається важливе значення у реалізації концепції людського розвитку [88].

При цьому головною метою регіональної політики має стати поліпшення якості життя людей незалежно від місця їх проживання через забезпечення територіально-цілісного підходу в розвитку країни, інтеграцію регіонів в єдиному просторі та максимальне використання їхнього потенціалу. Конкретно у полі зору управлінців регіонального розвитку повинні бути такі сфери діяльності: фінансово-економічне забезпечення регіонів; підвищення конкурентоспроможності територій; інформаційне забезпечення; інтеграція регіонів та забезпечення партнерства центра і регіонів. Для цього в процесі управління повинна бути забезпечена координація міжвідомчої діяльності щодо територій, створено відповідні інституції з регіонального розвитку, де взаємодіють представники бізнесу, влади і громадськості та організована якісна підготовка фахівців [211].

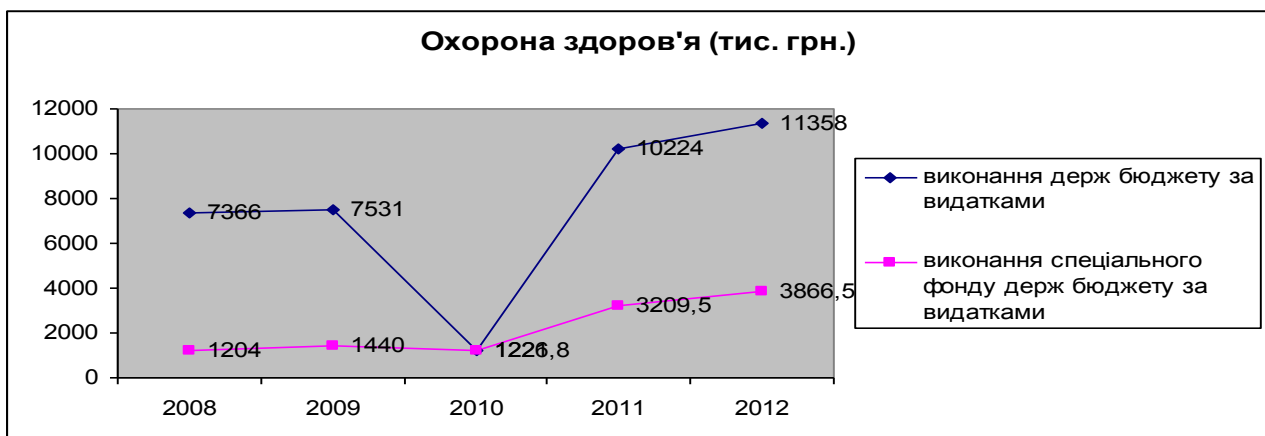
Державне регулювання людського розвитку, як найвищий рівень, можна розглядати як один з аспектів суспільного регулювання, оскільки саме завдяки йому здійснюється координація всіх видів регулювання і вплив на усі аспекти людського розвитку [175]. Водночас бюджетне регулювання є одним з головних компонентів державного регулювання. При цьому економічна сутність бюджету як інструменту регулювання людського розвитку полягає у використанні перерозподільних відносин та засад побудови бюджетної системи для зосередження частини державного ВВП та

подальшого її спрямування на задоволення як суспільних потреб, так і потреб кожної особистості у соціально-економічному розвитку як способу досягнення загально визнаних стандартів людського розвитку [112].

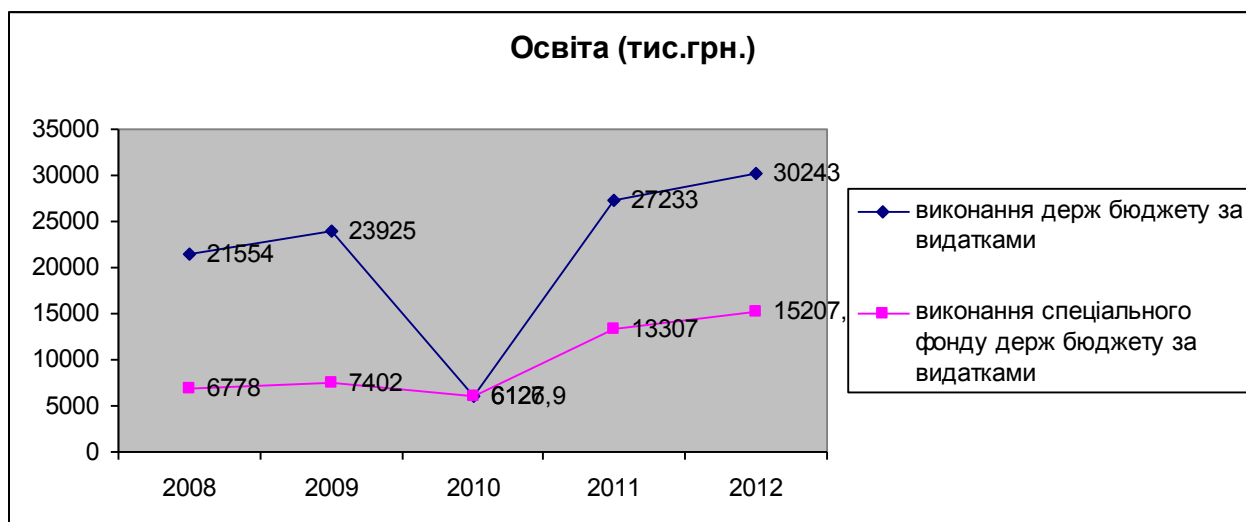
Вагомим чинником соціально-економічного розвитку будь-якої країни є бюджетні видатки, які в умовах демократичного суспільства стають основним джерелом забезпечення життєвих потреб громадян. Особливого значення нині набувають видатки місцевих бюджетів, лєвова частка яких спрямовується на фінансування соціальних заходів і які є важливою складовою інвестицій у розвиток людини [200].

В Україні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення здійснюються, згідно з Бюджетним кодексом, з місцевих бюджетів. Однак обсяги таких витрат є надзвичайно великими, тому для їх забезпечення надаються відповідні міжбюджетні трансфери – субвенції на соціальний захист та соціальне забезпечення населення з державного бюджету місцевим бюджетам, за рахунок яких потім надають соціальні виплати та допомоги незахищеним верствам населення [100].

Згідно основних показників індексу людського розвитку, а саме дохід населення, стан здоров'я та рівень освіти у структурі бюджету є відповідно видатки на охорону здоров'я (рис.2.6), освіту (рис.2.7), соціальний захист і соціальне забезпечення населення (рис.2.8).

Рис. 2.6. Виконання державного бюджету за видатками на охорону здоров'я

Рис. 2.7. Виконання державного бюджету за видатками на освіту

Рис. 2.8. Виконання державного бюджету за видатками на соціальний захист та соціальне забезпечення

Відомо, що рівень соціальних інвестицій безпосередньо залежить від економічної ситуації в країні. Як можемо бачити, соціальні інвестиції в людину в Україні переважно представлені фінансуванням соціального захисту, що є стандартним підходом в країнах із слабкою економікою і дає змогу розв'язати поточні завдання допомоги бідним, але, вочевидь, не спрямовано на досягнення стратегічних пріоритетів [19]. Основною проблемою є те,

що влада концентрує увагу здебільшого на обсягах фінансування, тоді як якісні показники ефективності бюджетних витрат щодо підвищення рівня життя населення до уваги майже не беруться.

З метою ефективного використання фінансових ресурсів щодо забезпечення належного рівня людського розвитку пропонується наступне [22]:

місцевим органам влади створити належні організаційно-правові та економічні умови, щодо забезпечення добробуту населення; змістити акценти у фінансуванні з кількісних показників на якісні; здійснити соціальний захист переважно незахищених верств населення та стимулювати ефективну економічну діяльність працездатного населення;

державним органам влади удосконалювати законодавчо-нормативну базу, з урахуванням змін політичної, економічної та соціальної ситуації в країні; створювати рамкові угоди між регіонами та центром; дотримуватися принципів інвестування; децентралізації соціальних зобов'язань держави (вдосконалення системи розподілу зобов'язань між державним та місцевими бюджетами); підтримки розвитку регіонів; диференціації субвенцій на соціальне забезпечення та захист регіонам України (на підставі показників регіонального ІЛР); адресності соціальної політики; відповідності між фактичними обсягами фінансування і реальними потребами.

Практична реалізація вказаних заходів, за умов системних та послідовних дій влади на всіх рівнях державного управління, сприятиме підвищенню рівня життя населення України, що в подальшому надасть можливість забезпечити належний людський розвиток держави [22].

Таким чином, забезпечення здатності України ефективно конкурувати з іншими державами та визначені стратегічні орієнтири на побудову соціальної моделі ринкової економіки потребують від державної влади всіх рівнів концентрації уваги на соціалізації економічних процесів та відносин.

Визнання соціалізації економіки закономірністю процесу суспільного розвитку призводить до формування нової якості соціально-економічних відносин у цілому та окремих елементів

соціально-економічної системи, потребує постановки питання про необхідність державної підтримки та його регулювання. Складність цих процесів зумовлена специфічними особливостями ринкових відносин та недосконалістю економічного механізму державного регулювання, недостатнім рівнем ефективності політики соціалізації малого підприємництва, нерозвиненістю демократичних форм і методів управління.

Основною метою діяльності держави повинна стати підтримка соціально - економічної стабільності, забезпечення максимально високого рівня добробуту, соціального прогресу, збереження суспільних цінностей, навколишнього середовища на основі економічної свободи, конкуренції, приватної ініціативи, тобто соціалізації економіки та економічних відносин.

РОЗДІЛ 3. Соціалізація малого підприємництва у забезпеченні економічного розвитку України

3.1. Соціалізація економіки шляхом соціалізації малого підприємництва

В умовах перебудови соціально орієнтованої економіки першочергового значення набувають подальша структурна трансформація національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності. Це, передусім, передбачає сприяння стабілізації політики соціалізації малого підприємництва. Створення вільного середовища для розкриття підприємницького потенціалу суспільства, лібералізація і дерегуляція підприємницької діяльності мають залишатися стрижнем економічних реформ [180].

Мале підприємництво представляє собою один з провідних секторів ринкової економіки і, значною мірою, впливає на темпи економічного розвитку, якісну характеристику внутрішнього валового продукту, структурну перебудову економіки, характеризується швидкою окупністю витрат. Мале підприємництво відіграє важливу роль в насиченні ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізації інновацій, створенні додаткових робочих місць. Воно, як правило, має високу мобільність, раціональні форми управління, формує новий соціальний прошарок підприємців-власників, сприяє послабленню монополізму, розвитку конкуренції тощо [39].

У 2010 р. в Україні вперше було зафіксовано суттєве скорочення кількості зайнятих у секторі малого підприємництва, що відбулося за рахунок зайнятих у фізичних осіб-підприємців. При цьому обсяги реалізації продукції усіма видами суб'єктів малого підприємництва

продовжували зростати. Це дозволяє зробити висновок про поступову раціоналізацію в післякризовий період сектору малого підприємництва в тих структурних межах, у яких він сформований на даний час. Проте, певною мірою, таке скорочення є також наслідком несприятливості бізнес-клімату, непослідовності державної політики і тривожним сигналом щодо неефективності державної регуляторної діяльності в Україні [192].

Головне місце в новій моделі вітчизняної економіки в умовах післякризового відновлення має належати активізації політики соціалізації малого підприємництва як інтегрального соціально-економічного процесу, розбудові ефективних підприємницьких стратегій. Соціалізація малого підприємництва має включатися в усі напрями соціальної та економічної політики держави з метою формування дієвої системи умов та стимулів економічного зростання країни.

Соціалізація малого підприємництва в нашій країні неможлива без проведення активної, послідовної державної та регіональної політики в цьому секторі економіки. Але, слід відмітити, що така політика повинна бути виваженою, науково обґрунтованою, а також бути співзвучною з стратегічним курсом економічного розвитку країни.

Суспільний розвиток останніх десятиліть проходить на фоні активізації людського фактора і відповідного зростання ролі соціального чинника в економіках усіх цивілізованих країн, що свідчить про впровадження та поглиблення процесу соціалізації.

Генеральний напрям розвитку тенденцій соціалізації пов'язаний з підвищенням ролі людини, її духовно-моральних якостей і цінностей, здібностей, знань, досвіду у виробництві, що дозволяють їй активізувати свою діяльність та визначити місце в економічній системі. Відбувається переміщення акцентів переважно з інтересів держави на інтереси індивіда.

Кожна людина - «це не тільки Homo Sapiens (людина розумна), але й людина моральна з системою цінностей», що існує й діє в суспільстві, є «механізмом регуляції поведінки та дій людини». Дослідниками також висловлюються судження про те, що для розвитку підприємництва важливо, щоб «цінності й мотиви підприємницької діяльності були надбанням усього суспільства» [78].

Виходячи з такого розуміння людини, слід розглядати соціалізацію економіки як динамічний процес, у розвитку якого безпосередньо приймає участь такий соціальний інститут, як мале підприємство.

Досвід багатьох розвинутих країн, орієнтованих на розвиток ринкових відносин господарювання, незаперечно підтверджує, що підприємство - необхідна умова досягнення економічного успіху. У розвитку цього сектору економіки зацікавлені усі верстви населення, розуміючи, що мале підприємство становить основу, на якій формується уся економічна система, основу, що забезпечує зайнятість значної частини населення й формування середнього класу суспільства [67].

Мале підприємство за своєю економічною природою являє собою діалектичну єдність двох сторін: загальноекономічного змісту і соціальної форми. Своєрідність загальноекономічного змісту малого підприємства полягає в тому, що воно належить до новаторської економічної діяльності - комбінування виробничих чинників, що можна уявити як створення, зміну і розвиток організаційних форм і структур з метою започаткування або зростання виробництва тих або інших товарів і послуг. Як соціальна форма мале підприємство ґрунтується на межі ініціативи і динамізму, що забезпечує реалізацію найбільш ефективного механізму ринкового господарства навіть в умовах кризи [81].

Мале підприємство є одним з провідних секторів ринкової економіки і значною мірою впливає на темпи економічного розвитку,

якісну характеристику внутрішнього валового продукту, структурну перебудову економіки, характеризується швидкою окупністю витрат.

Значне зростання чисельності малих підприємств, їх вхід до реальних процесів, що відбуваються в навколишнім суспільному середовищі, призводить до підвищення соціальної відповідальності малого підприємництва, визнання його нової ролі в житті суспільства.

Необхідно відзначити дискусійність таких понять як «бізнес» і «підприємництво». Бізнес (пер. з англ. Business) - це справа, а підприємництво можна розглядати як характеристику цієї справи.

Наукове поняття «бізнес» було введено дещо раніше французьким економістом Р. Кантільоном в роботі . Французького походження також поняття «підприємець». Воно застосовується до особи, яка з метою здійснення певної справи (отримання певної вигоди, доходу, психологічного задоволення) мобілізує різноманітні ресурси, засоби, матеріали, робочу силу [82].

Однією з найсуттєвіших рис підприємництва французький економіст Дж. Сей називає насамперед ефективний перерозподіл ресурсів в економічній системі - від нижчої до вищої сфери продуктивності та виробітку.

Слід погодитися з точкою зору деяких авторів, що ототожнює поняття «бізнес» і «підприємництво», а також понять «малого бізнесу» та «малого підприємництва».

Використовуючи аналіз теорії підприємництва, П. Половинкин і В. Савченко дають найбільш повне поняття підприємництва. «Підприємництво - як економічна категорія - це система господарювання, при якій головним суб'єктом є підприємець, як рушійна сила й посередник, який раціонально з'єднує ресурси (речовинні й особисті фактори виробництва), організує й управляє процесом відтворення на інноваційній основі, господарському

ризик, економічній відповідальності за кінцеві результати з метою одержання підприємницького прибутку» [132].

Підприємництво як комплексний соціокультурний феномен характеризує С. Ползиков: «Підприємництво - це особливий вид людської діяльності, що складається під впливом цілісної системи соціокультурних факторів, що спрямовано на досягнення суспільно значимих цілей, втілення нових форм і способів господарювання, за допомогою творчої енергії й творчих зусиль індивідів, соціальних суб'єктів» [131].

Підприємництво як невід'ємну форму господарювання підприємств, і конкретно щодо малого підприємництва професор Л.І. Воротіна характеризує: «Підприємництво це самостійна, ініціативна, системна, розрахована на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, наданню послуг і торгівлі з метою одержання прибутку» [28].

Наведені визначення характеризують підприємництво як складне соціально-економічне явище. Аналіз наукової літератури й наведених положень дозволяє зробити наступні висновки:

поки що немає чіткого розмежування понять малий бізнес, мале підприємництво, мале підприємство;

немає досить обґрунтованого й загальновизнаного визначення малого підприємництва, що відбиває сучасний соціально-економічний зміст цього поняття.

Становлення в Україні малого підприємництва - необхідного елемента повноцінного ринку й механізму його саморозвитку - процес складний й суперечливий. З одного боку, він визначається широким спектром чинників, насамперед, економічного й політичного характеру, що до того ж самі зазнають змін у процесі суспільної трансформації, залежить від загальних тенденцій її соціально-економічних складових [8].

Середній клас - сукупність соціальних верств населення, що займають у стратифікаційній системі суспільства проміжне положення між бідними та багатими. У розвинених країнах середній клас становить найбільш численну групу населення [201].

Займаючи проміжне положення, середній клас виконує своєрідну сполучну роль між двома полюсами соціальної ієрархії, знижуючи їхнє протистояння. Чим більше (у кількісному відношенні) середній клас, тим більше в нього шансів впливати на політику держави, на процес формування фундаментальних цінностей суспільства, світогляду громадян, уникаючи при цьому крайностей, властивих протилежним силам [201].

Для стратифікації населення за рівнем життя та визначення середнього класу в Україні на сучасному етапі розвитку доцільно застосувати такий соціальний норматив як прожитковий мінімум: нижня межа - три прожиткових мінімуми на одну особу; верхня межа - десять прожиткових мінімумів на одну особу.

Ідеальним варіантом було б отримання населенням таких доходів у грошовій формі, як це спостерігається в більшості розвинутих країн світу.

Оскільки середній клас - гарант стабільності як економічної, так і політичної, він нерозривно пов'язаний із загальним економічним розвитком, у якому не останню роль відіграє мале підприємництво, суб'єкти якого виступають представниками середнього класу [16; 37; 54;101].

Підприємницький шар є одночасно й самим очевидним результатом зміни українського суспільства. Він активно впливає на соціальну структуру й формує нові соціальні відносини.

Аналіз сучасного розвитку економіки України свідчить про те, що все більше значення в ньому має мале підприємництво. У розвинених країнах воно виступає як сектор економіки, що вносить

істотний внесок у зростання внутрішнього валового продукту, а також у вирішення соціальних проблем [39].

Світовий досвід свідчить про те, що мале підприємництво у сполученні з великим і середнім бізнесом виступає важливим чинником економічної, соціальної й політичної стабільності, сприяє економічному зростанню й прискоренню науково-технічного прогресу, що, у свою чергу, призводить до збільшення середнього класу в Україні.

Для того щоб простежити вплив підприємництва на формування середнього класу, необхідно розглянути структуру суб'єктів підприємництва: власники або співвласники великих корпорацій, холдингових компаній; керівники та окремі працівники корпорацій; засновники малих та середніх підприємств; самозайняті СПД фізичні особи-підприємці [203].

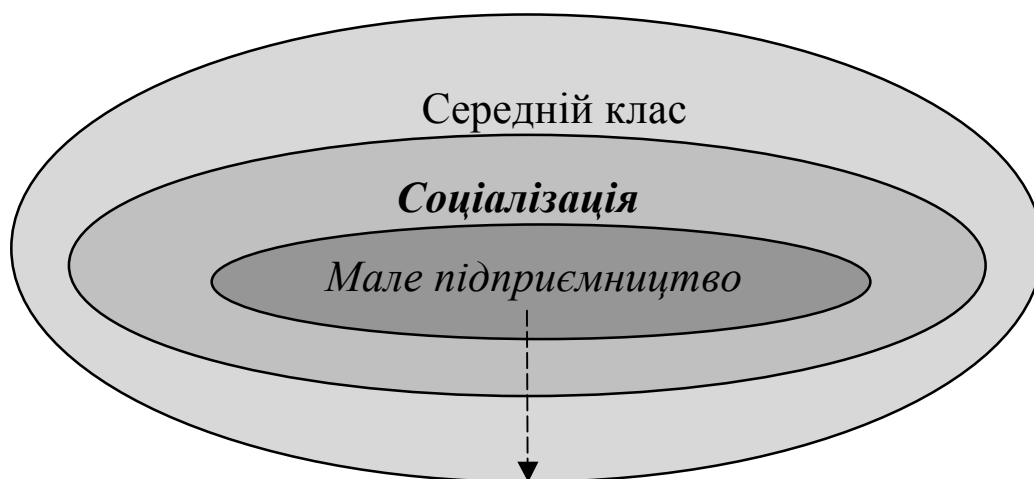
Підприємці, які входять до першої категорії, не належать до середнього класу особисто (вони, як правило, є представниками багатой еліти суспільства), але вони надають можливість належати до нього керівному складу подібних підприємств та його найманим працівникам.

Представники другої і третьої групи становлять ядро середнього класу, вони є найбільш активною частиною суспільства, здатною швидко реагувати на загрози щодо їх власності, оскільки на відміну від великого підприємництва, для власників малих підприємств їх власність є єдиним джерелом існування та важливим способом самовираження [54].

Четверта група за своєю сутністю теж належить до середнього класу, але за економічними показниками (а саме рівнем доходів) не завжди відповідає рівню матеріальної забезпеченості середнього класу [203].

Мале підприємництво - це база для розвитку підприємницької активності й основа для розширення середнього класу, та один з

вирішальних чинників інноваційного відновлення. Відновлення на принципах реалізації людського капіталу, зростання ініціативи й відповідальності. Цілеспрямоване піклування про виникнення і вкорінення середнього класу - головна складова «соціалізації» і гармонізації українського сучасного суспільства (рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Вплив соціалізації малого підприємництва на формування середнього класу [204]

Шляхом соціалізації малого підприємництва рівень життя українського народу буде поліпшуватися, будуть також поліпшуватися умови праці та інші соціальні аспекти. Тим самим населення країни, що займається підприємницькою діяльністю, буде прагнути до певних критеріїв, необхідних для формування середнього класу. Цих критеріїв підприємці зможуть досягти шляхом соціалізації своєї діяльності [182].

У багатьох розвинутих країнах середній клас виступає однією з найхарактерніших ознак рівня соціалізації економіки, цивілізованості економічних відносин, що складаються в суспільстві, свідчить про можливість та ступінь реалізації принципу соціальної справедливості, потенційні можливості подальшого розвитку [201].

У процесі формування середнього класу в Україні особливу роль відіграє підприємництво в усіх його формах. Воно є особливим типом господарювання всіх країн з ринковою економікою, проявляється в

усіх сферах народного господарства, має розгалужену структуру, використовує різні форми і методи організації та управління. Підприємницький сектор є надійною основою формування конкурентного середовища, одним з головних структуроутворювальних елементів розвитку економічної системи та основою формування середнього класу в суспільстві.

Соціальний аспект підприємництва розкривається через його вплив на соціальну структуру суспільства. Його представники є основою формування середнього класу, крім того, вони створюють робочі місця, залучають до діяльності ініціативних осіб, є основними платниками податків [204].

За допомогою соціалізації малого підприємництва, можливо стверджувати, що представники малого підприємництва можуть скласти основу середнього класу в Україні.

До напрямів соціалізації малого підприємництва для збільшення середнього класу в Україні можливо віднести:

створення державних програм з вирішення конкретних соціальних проблем за допомогою малого підприємництва (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші);

створення системи соціального захисту суб'єктів малого підприємництва;

вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;

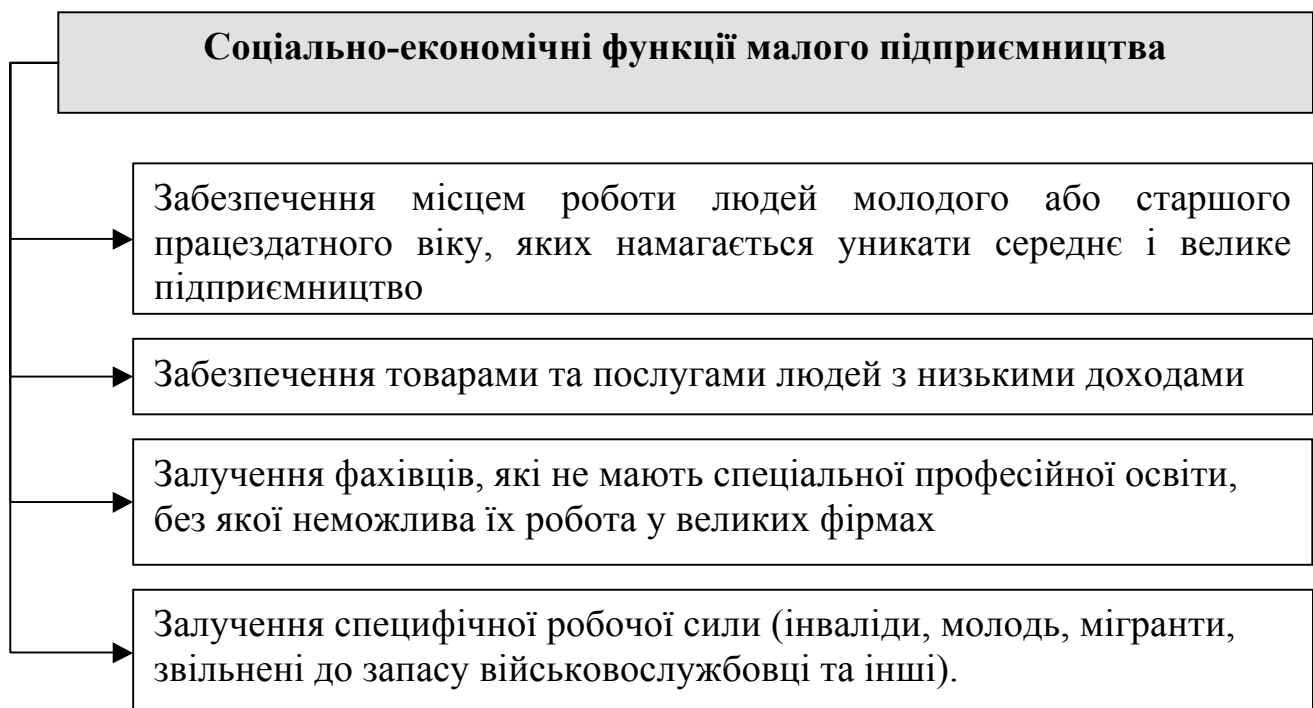
забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства тощо);

стимулювання підприємців до створення нових робочих місць [113; 182].

Мале підприємництво, як потенційне джерело формування середнього класу, постає гарантом економічного розвитку і соціальної стабільності суспільства. Мале підприємництво об'єднує ті групи українського суспільства, що володіють найбільш соціально-діяльним потенціалом і більше інших зацікавлені в лібералізації суспільних відносин [54; 101]. Тому без формування сприятливих умов для підприємницької діяльності і подолання адміністративних

бар'єрів, реформування системи оподаткування, соціального захисту, верховенства права значні позитивні зрушення в формуванні середнього класу - неможливі.[108].

У силу характерних властивостей й особливостей: гнучкості, диверсифікаційного характеру діяльності, підвищеного ризику, мале підприємництво займає особливе місце у структурі й відтворювальному процесі розвинених країн і виконує важливі соціально-економічні функції (рис. 3.2.).

Рис.3.2. Соціально-економічні функції малого підприємництва [68; 75; 81]

Сутність малого підприємництва виявляється у виконуваних ним функціях, або в тій ролі, що воно відіграє в ринковій економіці. Перш за все, це прискорення інноваційного процесу, впровадження нових видів товарів, робіт і послуг, випробування та впровадження нових технологій.

Мале підприємництво відіграє величезну роль у створенні робочих місць для людей, які належать до різних верств суспільства. Висока зайнятість в цьому секторі економіки пояснюється не

використанням дешевої робочої сили, а спирається на велику кількість дрібних фірм високотехнологічного рівня, що розвиваються. Робочі місця, що створюються в малому підприємстві, відрізняються від тих, що відкриваються у великих компаніях:

по-перше, на малих підприємствах оплата праці значно нижче, ніж на великих;

по-друге, 25% працюючих у малому підприємстві працює при неповному робочому тижні;

по-третє, робочі місця, зазвичай, зайняті працюючими молодими робітниками чи старшого працездатного віку, яких намагається уникати середнє і велике підприємство;

по-четверте, багато хто з молодих працівників не мають спеціальної професійної освіти, без якої неможлива їх робота у великих фірмах.

Таким чином, наймаючи працівників, які не відповідають вимогам корпорацій, мале підприємство є важливим чинником стабільності та підготовки фахівців у країні. Це свідчить про те, що мале підприємство впливає на підвищення якості продукції, робіт і послуг. Зосереджуючись на виробництві якогось одного виду продукції і послуг, працюючи на конкретного споживача, малі підприємства швидше задовольняють платоспроможний попит, а низька собівартість продукції, відносно державних гігантів, допомагає їм успішно конкурувати з державними та частково з імпортними товарами [96; 108].

У Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» №4618-17 від 22.04.2012 р. [162] розкрито, що суб'єктами малого підприємництва є:

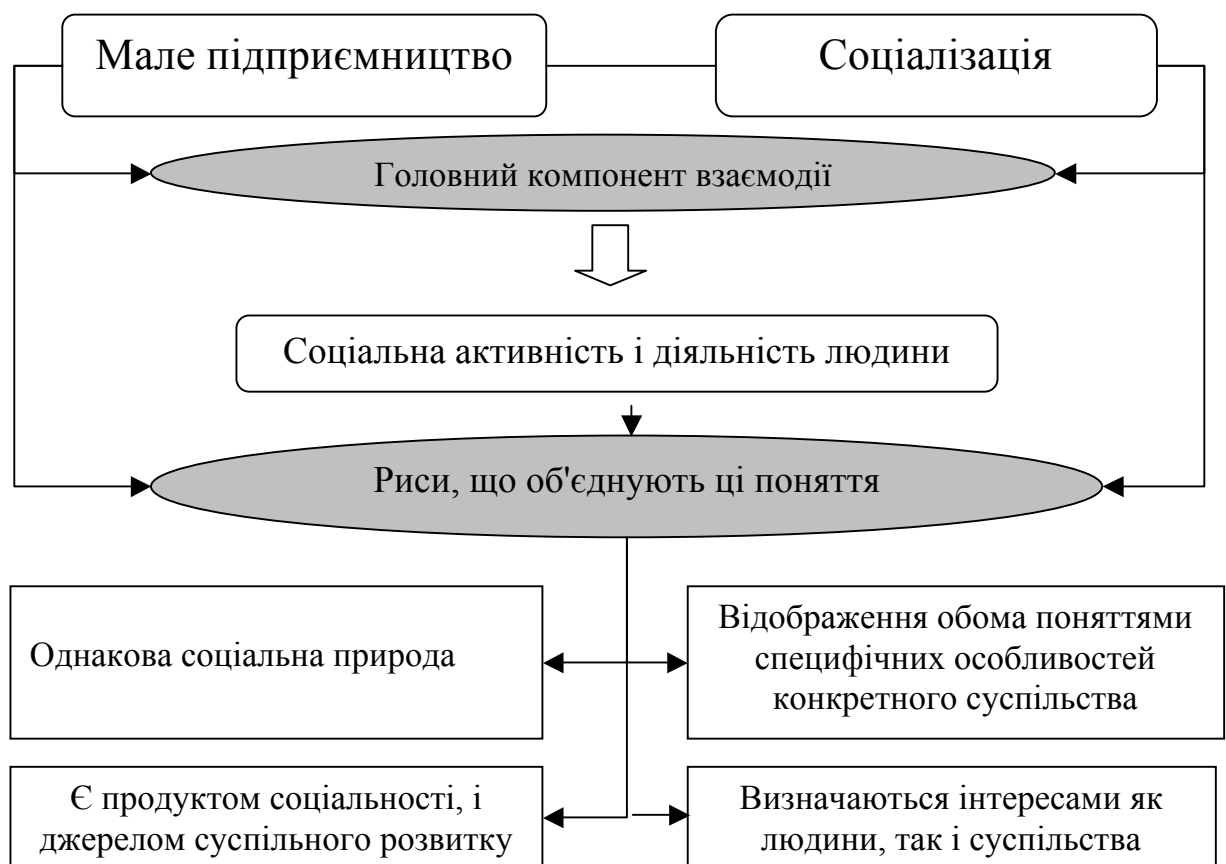
фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня

кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Також мова йде про мікропідприємців, до яких відносяться фізичні, або юридичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [162].

Поняття «соціалізація малого підприємництва» визначається рисами, що поєднують сутність «соціалізації» та завдання малого підприємництва. (рис.3.3).

Рис. 3.3. Риси, що поєднують мале підприємництво та соціалізацію [119; 120; 126]

Але варто зробити акцент і на відмінних рисах малого підприємництва. Мале підприємство фактично робить більше вираженими процеси індивідуалізації й інтеграції, а виходить, і більше «рельєфну» саму особистість, чим забезпечує можливість її активного впливу на суспільний розвиток.

Сферою малого підприємництва є, насамперед, «народна сфера». Адже більшість населення країни тією чи іншою мірою до неї причетна. Можна стверджувати, що підприємницька ініціатива потенційно відкладалася в генетичному коді індивідуально-групової ментальності українського народу впродовж багатьох століть [15].

Тобто цей процес забезпечує цільову орієнтацію розвитку підприємництва на забезпечення потреб людини та узгодження соціальних інтересів як всередині підприємства, так і взаємовідносин із зовнішніми соціальними організаціями.

Стійкість малого підприємництва в системі соціалізації обумовлена, насамперед, об'єктивними чинниками: територіальними й кліматичними умовами; наявністю людських ресурсів; рівнем розвитку матеріального виробництва; станом реального сектора економіки; соціальною структурою суспільства; правовими умовами й законодавчою базою функціонування економіки; державною політикою щодо регулювання підприємницької діяльності.

Відсутність уявлення про соціалізацію малого підприємництва призводить до того, що органи влади продовжують орієнтуватися на вирішення поточних проблем, а не на соціально-економічний розвиток країни.

Соціалізація малого підприємництва дозволяє вирішити ряд соціально-економічних проблем як самого підприємства, так і території, де воно функціонує, за рахунок спільних організаційно-фінансових ресурсів.

Процес соціалізації економіки за допомогою соціалізації малого підприємства зумовлений також функціями, що здійснюються підприємцем під час діяльності. Зводяться вони в основному наступних:

підприємець бере на себе ініціативу з'єднання ресурсів землі, капіталу, праці та інформації в єдиний процес виробництва товару або послуги;

підприємець бере на себе завдання прийняття основних рішень у процесі ведення бізнесу;

підприємець - це новатор, який виробляє і використовує нові продукти, нові виробничі технології, нові форми організації бізнесу, нову інформацію;

підприємець - людина, яка йде на ризик, у результаті якого він отримує підприємницький прибуток або збиток;

підприємець, під час здійснення своєї діяльності, має можливість реалізувати свій потенціал;

діяльність підприємця сприяє соціально-економічній стабільності суспільства, у випадку забезпечення соціальної відповідальності у відносинах з робітниками, суспільством та державою;

підприємець у своїй діяльності швидко адаптується до кон'юнктури ринку;

підприємницька діяльність має високий рівень мобільності.

Мале підприємництво як соціально-економічна категорія - це специфічна діяльність, переважно підприємця-власника, щодо здійснення найбільш ефективної комбінації економічних ресурсів на інноваційній, ризиковій основі, на повній економічній відповідальності, з метою отримання підприємницького доходу. Також, це не просто частина економічної системи, для характеристики якої використовуються кількісні показники товарообігу, прибутку та чисельності працівників. Малі підприємства формують економічний сектор, якому притаманні особливі якісні риси, такі як: поєднання в одній особі власника і підприємця, підвищена мобільність, прагнення до високого ризику, спрощена система управління та комунікацій, а також можливість самореалізації для будь-якої людини [179].

Підприємці стояли у джерел нашого економічного й соціокультурного відродження, тому що таке завдання може бути

доступним лише ініціативній та соціально активній людині, яка вміє творчо мислити й брати на себе відповідальність.

У процесі своєї діяльності вони дуже швидко зуміли здійснити кардинальні зміни в економічній і соціальній сферах. Придбавши, таким чином, колосальний досвід у досить короткий термін у вирішенні суспільно-значимих завдань, вони стали усе більше визначати долю своєї країни, у тому числі на свій і страх і ризик вирішувати питання державного значення [179].

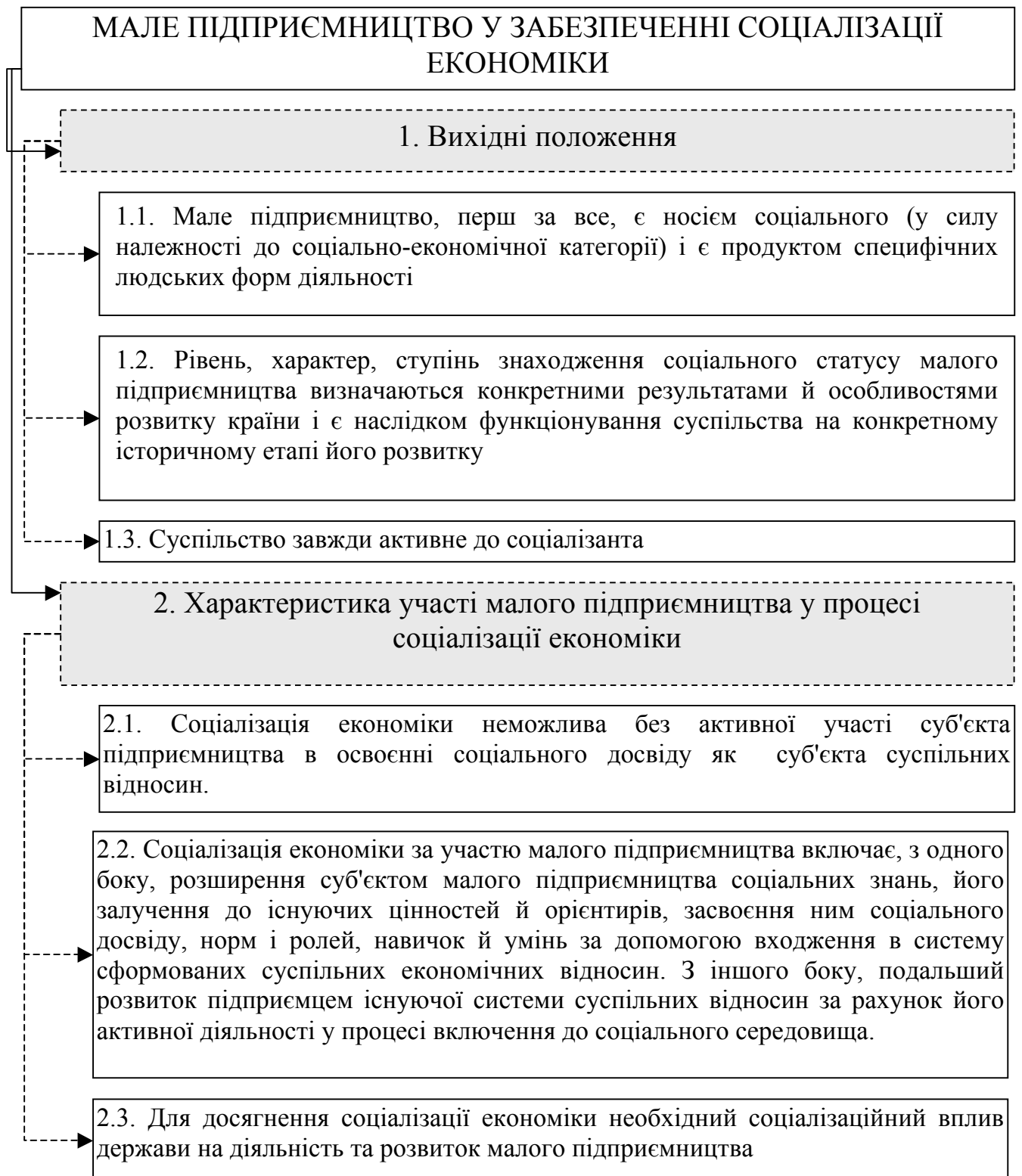
Соціалізація малого підприємництва необхідна передумова трансформації та соціалізації усієї економіки, ефективної реструктуризації виробництва, розв'язання проблем безробіття, зростання добробуту населення. Здорове економічне середовище може утворитися на ґрунті функціонування широкого прошарку малих підприємницьких структур, що спроможні стимулювати конкуренцію, сприяти стабільності суспільства, формувати основу розвинутої економіки шляхом створення середнього класу.

Для визначення ролі соціалізації малого підприємництва в соціально-економічному розвитку країни необхідно розглянути вихідні положення й характеристику участі малого підприємництва у процесі соціалізації економіки (рис. 3.4).

Соціалізація малого підприємництва дає можливість сформулювати напрями соціалізації економіки країни та розвитку її основних складових: державної, соціальної та економічної рис. (3.5).

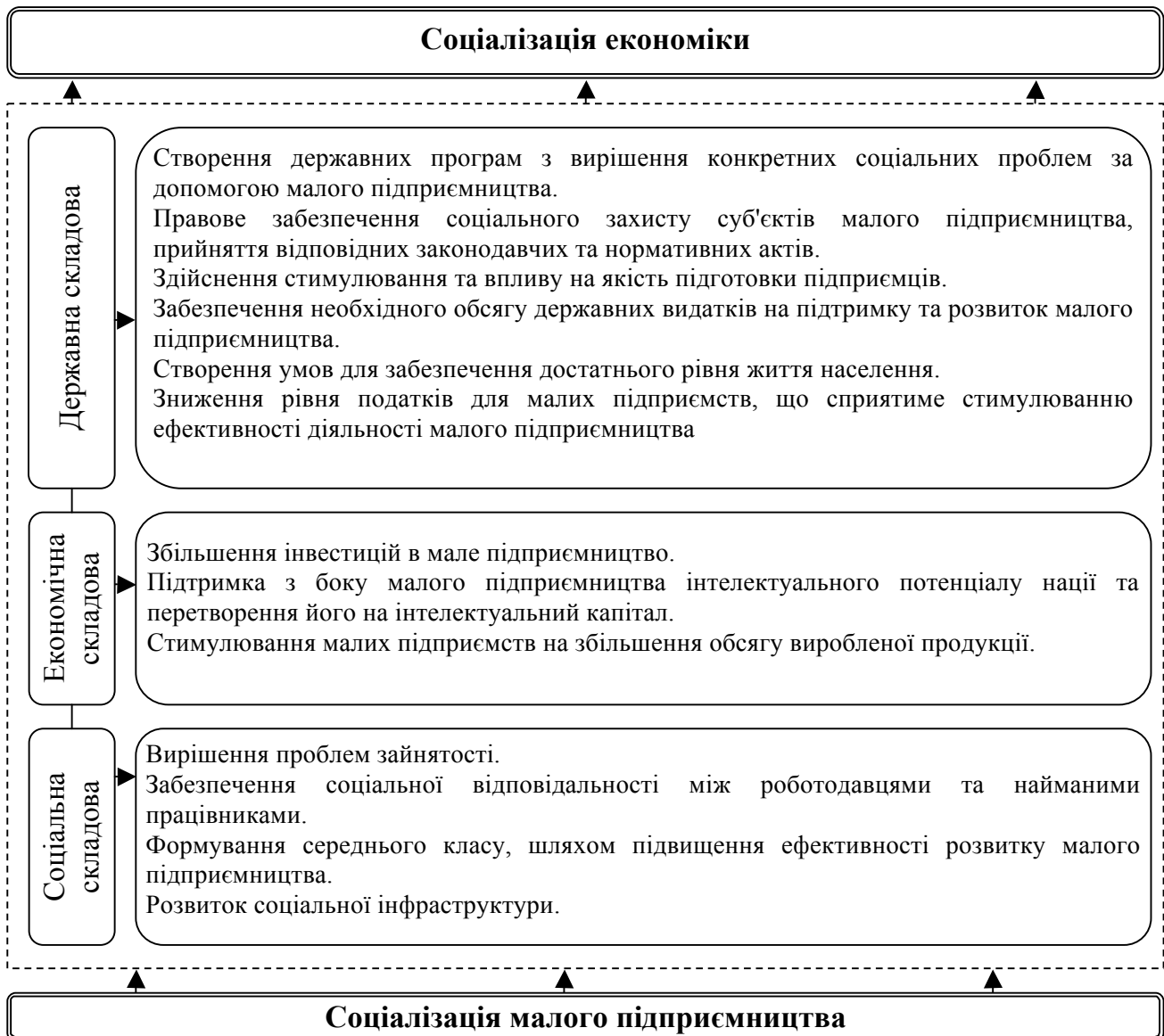
Виступаючи особливим сектором економіки, малі підприємства здатні оперативнo реагувати на динаміку попиту і насичувати ринок необхідними товарами та послугами, створювати робочі місця, забезпечувати швидко окупність витрат, ефективно протидіяти свавіллю монополій.

Під «соціалізацією малого підприємництва» слід розуміти процес розвитку підприємницької діяльності на основі забезпечення та узгодження соціальних інтересів усіх зацікавлених груп учасників (працівників, власників, соціальних організацій) для отримання очікуваних результатів у відповідності з суспільними та економічними можливостями країни.

Рис. 3.4. Мале підприємництво в забезпеченні соціалізації економіки [180]

Рис.3.5. Соціалізація малого підприємництва в забезпеченні соціалізації економіки [111; 179; 180]

Завдяки соціалізації малого підприємництва можливо вирішити багато проблем, що виникли в різних сферах розвитку України.

Тобто, можна виділити основні задачі соціалізації малого підприємництва:

задоволення потреб особистості, соціальних груп, прошарків населення та організацій;

узгодження соціальних інтересів власників, виробників і споживачів;

підтримка й зміцнення соціальних зв'язків усередині підприємства, із зовнішніми соціальними організаціями й інститутами;

підтримка контрольованої конкуренції між суб'єктами підприємництва [119; 120; 130].

Вирішуючи проблеми економічного характеру та піклуючись про власну вигоду, підприємець змушений думати про інтереси споживачів своєї продукції й послуг. І будь-які стопори в діяльності починають вести його на найвищий рівень - у пошуках можливостей для вирішення своїх проблем [13].

Таким чином, мале підприємництво сприяє прискоренню процесу соціалізації, доведенню її у відповідність темпам суспільних змін, та стабілізує процеси суспільних перетворень. Мале підприємництво забезпечує можливості найкращої реалізації соціального потенціалу самої людини. Воно направляє суспільний розвиток у бік соціального прогресу й відповідним чином сприяє корегуванню такої ж спрямованості процесу соціалізації. Тобто підприємництво сприяє узгодженню інтересів людини й суспільства, та безпосередньо бере участь у процесі відтворення соціального життя.

Посилення соціалізації малого підприємництва та підвищення ефективності соціального регулювання в умовах розвиненої економіки України вимагає комплексного підходу до визначення цілей соціальної політики держави, розроблення механізму державного регулювання економічного розвитку країни шляхом соціалізації малого підприємництва, враховуючи галузеву та територіальну диференціацію суспільства.

3.2. Проблеми розвитку економіки України в умовах соціалізації малого підприємництва

Останнім часом потреби людини постають в центрі розвитку країни, та найбільш проблематичними визнаються аспекти соціально

- економічного розвитку. У цих питаннях приймає участь як держава - в підтримці належного рівня життя населення, підприємці - в розширенні економічних можливостей країни, так і населення - у підвищенні соціально розвитку України.

Сьогодні розвиток економіки має розглядатися як гармонізація рівня існування суб'єктів підприємництва, держави, у її спрямованості до вільної конкуренції та створенні для населення соціально сприятливих умов для існування. Держава повинна створити соціальне підґрунтя для розвитку соціальних цінностей у суспільстві, затвердити закони, що будуть визначати основні принципи соціальної етики системі відносин основних соціальних суб'єктів: держава - народ; чиновництво - підприємці; підприємці - підлегли та інші. У цій системі взаємозв'язку соціальних суб'єктів виникають соціальні конфлікти, що стосуються проблем умов і якості життя, соціальної справедливості і рівності, можливостей самореалізації особистості, тощо [167, 179, 193,199].

Соціалізація економіки постає складовою частиною загального процесу соціалізації. Вона представляє собою процес усвоєння та використання суб'єктами господарювання системи знань, норм та цінностей, з метою задоволення своїх інтересів та потреб, задля тривалого та плідного функціонування національного господарства, соціально-економічного розвитку країни та суспільства. Цей процес бере свій початок із взаємин між працівниками підприємства, які володіють певними навичками та творчим потенціалом, інтелектуальним капіталом та суб'єктами господарювання, що використовують цей капітал. Тобто розвиток соціалізації економіки на макрорівні (суб'єкти господарювання, держава) тісно взаємозв'язаний з соціалізацією підприємництва на мікрорівні (підприємці, працівники фірми) [31; 38; 41].

Виникає такий взаємовплив:

держава формулює напрями економічного розвитку країни в державній політиці, що реалізується законами та програмами соціально-економічного розвитку;

керівництво підприємства добровільно, або вимушено, проводить політику соціалізації підприємництва, забезпечуючи

найбільш ефективну систему гармонізації інтересів усіх зацікавлених сторін як у внутрішніх, так і в зовнішніх відносинах, інтегруючи найманих працівників у процеси прийняття рішень, розуміння відповідальності за свою діяльність та діяльність фірми, колективу;

наймані працівники намагаються та повинні засвоїти принципи, цінності, правила та інші елементи культури відносин, що склалися у фірмі [59; 125; 126].

У процесі розвитку економіки в умовах соціалізації виникає ряд проблем, серед яких можливо виділити наступні:

низький рівень зайнятості населення України;

зростання бідності населення країни;

відсутність взаємної соціальної відповідальності у керівників і найманих робітників;

зниження значущості інтелектуального потенціалу в процесі соціалізації економіки;

відсутність середнього класу, основи економічного розвитку країни;

відсутність соціальної захищеності суб'єктів малого підприємництва [37; 42; 58; 188].

Вирішення цих проблем дозволить підвищити розвиток країни та сприятиме соціалізації економіки. Доцільно розглянути кожен з виділених проблем та визначити дієві механізми щодо їх вирішення:

Згідно з Законом України «Про зайнятість населення» від 22.03.1991 р. [147], під «зайнятстю» розуміють діяльність громадян, пов'язану з задоволенням особистих та суспільних потреб, що буде приносити їм дохід у грошовій або іншій формі. Тобто, якщо мова йде про задоволення потреб особистості, то проблема зайнятості, безробіття прямо пов'язана з соціалізацією малого підприємництва.

Зайнятість повинна забезпечуватися державою шляхом проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення потреб населення України, у добровільному виборі виду діяльності, створенні нових робочих місць і розвитку підприємництва.

Розрізняють наступні функції зайнятості:

економічна (діяльність економічно активного населення зі створення національного доходу);

соціально-економічна (задоволенням матеріальних і духовних потреб як усього населення, так і безпосередніх суб'єктів діяльності щодо отримання ними доходу або прибутку);

соціальна (задоволення потреб окремої людини у праці, підприємстві, самозайнятості, бізнесі, реалізації її особистих інтересів, розвитку здібностей і творчого потенціалу, а також досягнення бажаного статусу).

Населення працездатного віку, що не має заробітку через відсутність роботи і зареєстроване в державній службі зайнятості як таке, що шукає роботу, готове та здатне приступити до підходящої роботи, відносять до безробітного населення. Одним зі способів реалізації функції зайнятості та зменшення безробіття у країні є стимулювання безробітних зайнятися підприємницькою діяльністю.

Регулювання процесів зайнятості населення здійснюється на трьох основних рівнях: державному, регіональному та на рівні підприємства. Для того, щоб політика регулювання процесів зайнятості була ефективною, слід добитися максимальної узгодженості дій на усіх рівнях, що призведе до покращення положення зайнятих громадян і тих, хто шукає роботу.

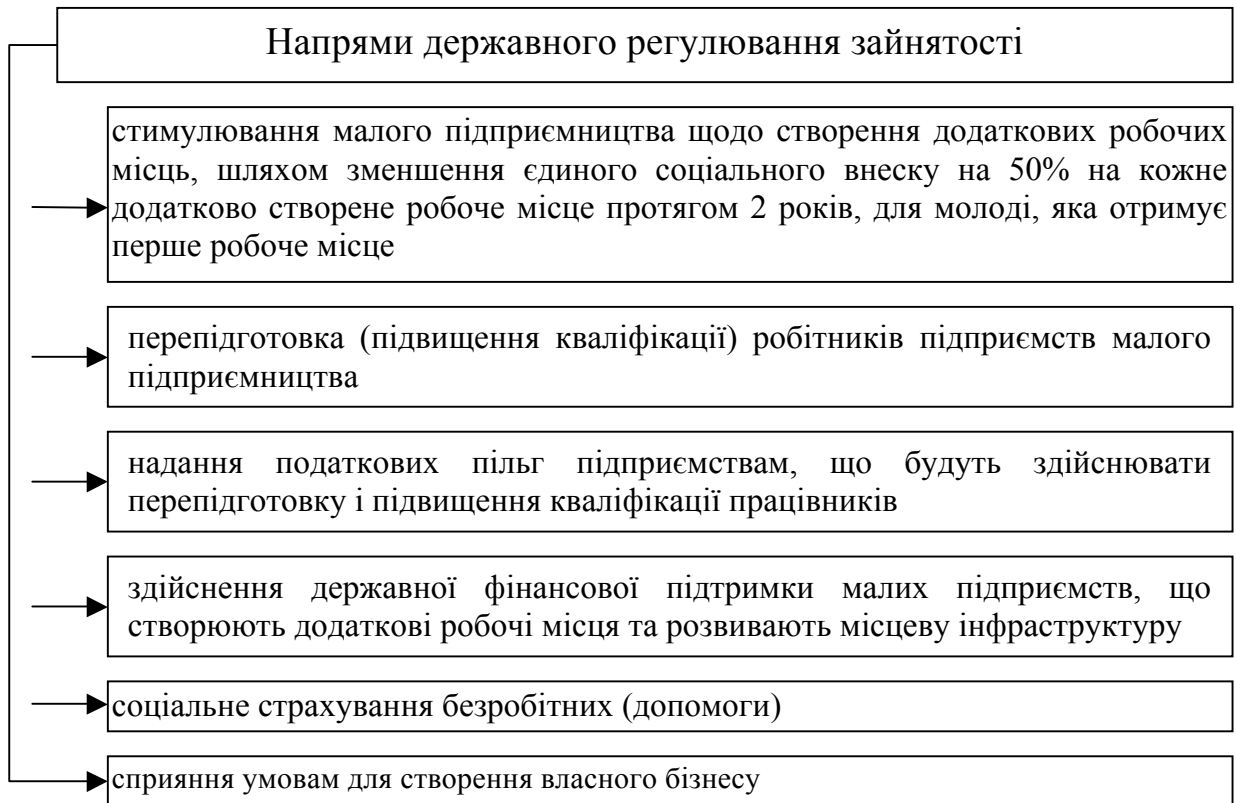
Політика зайнятості на державному рівні є визначальною щодо інших рівнів і тому повинна мати комплексний характер і спрямовуватися на досягнення поставлених цілей у цьому напрямку [147].

Основними напрямками регулювання зайнятості з боку держави, в умовах соціалізації малого підприємництва, повинно стати (рис. 3.6).

Зайнятість стає основною проблемою економічного розвитку держави. Державні органи управління повинні активно сприяти формуванню нового типу відносин у сфері зайнятості, основою яких повинна стати соціалізація малого підприємництва [68].

Проблема бідності сьогодні є глобальною проблемою людства. За даними міжнародних експертів майже чверть усього населення планети знаходиться в числі жебраків. Бідність необхідно віднести до

одного з факторів, що стримує підвищення конкурентоспроможності економіки, досягнення стабільного економічного розвитку країни та її інтеграції до світового співтовариства.

Рис. 3.6. Напрямки державного регулювання зайнятості населення в Україні, в умовах соціалізації малого підприємництва [147]

Бідність - можна визначити як соціальний стан людини, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя. У різних країнах різні критерії визначення бідності. Те, що для одних є злиденністю, для інших може розцінюватись як заможність. Уникнути бідності взагалі неможливо, як неможливо її подолати, тим більше у країні з перехідною економікою. Тобто, бідність як глобальне соціальне явище існує в усіх країнах світу і не є винятком для України. Але це явище має бути контрольованим і регульованим, бо соціальною проблемою бідність

стає тоді, коли виходить з-під державного контролю, набуває форм застійної і хронічної [189].

Бідність також пов'язана з тим, що існує прошарок людей, які в силу віку та стану здоров'я не можуть заробляти. Ліквідувати таку бідність може держава, здійснюючи перерозподіл трансфертів на користь цього прошарку населення. З іншого боку бідність в цьому випадку є результатом неефективної соціальної політики. Соціальні стандарти і гарантії, що розробляються державою, не є достатніми для простого відтворення населення [155].

До рівня бідних потрапляють, у першу чергу, безробітні особи. Але зайнятість сама по собі не гарантує належного добробуту, оскільки важливими чинниками рівня доходів є сектор зайнятості, освітній рівень, кваліфікація працівника. Проте саме економічні чинники найбільше корелюють з рівнем бідності.

Іншими важливими факторами бідності є регіон проживання та тип поселення (бідність має переважно сільське походження), що характеризуються різними умовами зайнятості та продуктивності праці, що в результаті спричиняє диференціацію доходів населення.

З боку влади є кроки щодо подолання цієї проблеми, про це свідчить указ Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» № 274 від 26.02.2010 р., схвалений на засіданні Кабінету Міністрів України 17.03.2010 р. Але цей указ не відображає усіх напрямів стосовно вирішення цієї проблеми [155].

З боку держави повинні бути застосовані заходи щодо зниження або уникнення бідності:

- мінімальні державні гарантії необхідно максимально наблизити до прожиткового мінімуму;

- підвищити оплату праці працівникам бюджетної сфери;

- зменшити навантаження на фонд оплати праці шляхом перерозподілу платежів та зборів між роботодавцями і працівниками, і розширення бази оподаткування;

- своєчасне, та в повному розмірі, отримання заробітної плати, що повинна бути не нижче рівня мінімальної заробітної плати;

- процедуру започаткування підприємницької діяльності необхідно бути максимально спростити.

створення єдиної бази даних щодо осіб, які потребують соціальної допомоги з боку держави [155].

Також необхідними засобами подолання бідності є зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності економіки, підвищення рівня мінімальної заробітної плати, підвищення рівня пенсійного забезпечення до рівня прожиткового мінімуму, стимулювання розвитку малого підприємництва, що забезпечить зайнятість населення.

Міжнародні організації, що займаються проблемами з подолання бідності, пов'язують вирішення цієї проблеми з успішним розвитком економіки країни, створенням ефективних систем соціального захисту населення.

Відсутність взаємної соціальної відповідальності у підприємців і найманих робітників.

На даному етапі розвитку економіки та підприємництва не приділяється достатньо уваги соціальній відповідальності малого підприємництва, але її основою повинні стати закон і державне регулювання.

Стратегія підприємництва щодо соціальної відповідальності повинна бути спрямована на орієнтацію довгострокової стратегії дій компанії щодо своїх працівників та щодо суспільства в цілому. Ця стратегія повинна регулюватися державою та реалізовуватися з метою максимізації позитивного впливу малого підприємництва на суспільство з метою задоволення потреб особистості [120].

Аналіз потенційної готовності підприємця до того, щоб взяти на себе певну соціальну відповідальність, слід почати з виявлення суті його взаємин з найманим працівником. Якщо характеризувати цю модель, доцільно відзначити, що і підприємець і найманий працівник взаємозацікавлені один в одному.

Найманий працівник зацікавлений у підприємці, який створює робочі місця та гарантує стабільну зайнятість і певний рівень трудового доходу та розвитку інтелектуального, фізичного, освітнього, культурного і духовного потенціалу як працівника, так і суспільства в цілому [110; 119].

З одного боку підприємець зацікавлений у працівникові як у суб'єкті соціально-економічних відносин, що забезпечує створення товарів і послуг та отриманні прибутку. Підприємець несе відповідальність не тільки перед працівником, але й перед суспільством та державою в забезпеченні якісним, конкурентоспроможним товаром (продукцією або послугами), використання якого призведе до отримання прибутку [126].

Основою соціальної відповідальності підприємництва є раціональне господарювання в процесі здійснення виробничої діяльності з урахуванням моральних цінностей суспільства на принципах відкритості і прозорості як з боку підприємця, держави, так и з боку найманого працівника. Тобто необхідно сформулювати модель соціальної відповідальності підприємця і найманого робітника (рис.3.7).

Отже, зі взаємної економічної зацікавленості повинна витікати і взаємна соціальна відповідальність, що реалізується в поведінці підприємця та найманого працівника в межах соціально-трудова відносин.

Очевидно, що суспільство повинно бути зацікавлене в тому, щоб усі його члени, незалежно від соціально-майнового положення та статусу зайнятості, тягли на своїх плечах тягар соціальної відповідальності. Звичайно, розподіл цього вантажу не може бути здійснений за принципом «всім порівну», тому що громадяни країни істотно розрізняються за своїми стратифікаційними характеристиками (статус зайнятості, рівень кваліфікації, рівень доходів та ін.) [110].

Однак, це не означає, що весь тягар соціальної відповідальності варто покласти винятково на підприємців, повністю звільнивши від нього найманих робітників. Якщо така позиція закріпиться в суспільній свідомості, то це неминуче призведе до формування настроїв соціального утриманства у значній кількості економічно активного населення, що виступає в системі соціально-трудова відносин як найманих працівників.

Рис. 3.7. Модель соціальної відповідальності підприємця й найманого робітника [110; 114; 120]

Названий стереотип у перспективі може зробити й така негативна дія як формування в економічно активних громадян психологічного бар'єра, що перешкоджає переходу з категорії найманих робітників у категорію підприємців.

Зниження значущості інтелектуального потенціалу в процесі розвитку економіки.

Могутність сучасної країни передусім починає визначатися кількістю і якістю плодів національного розуму. Обов'язковою складовою успішного економічного розвитку держави є випереджаючий розвиток інтелектуального потенціалу. Світовий досвід показує: життєвий рівень усіх прошарків населення, соціально-економічна ситуація у країні визначаються ступенем освіченості суспільства і його ставленням до інтелектуальних цінностей. Лише інтелектуально багате суспільство є гарантом високого рівня життя народу: процвітання держави, навіть за відсутності енергоносіїв, корисних копалин та інших дарунків природи [104].

Інтелектуальний потенціал виявляється не тільки в галузях, пов'язаних з високими технологіями. Інтелектуальність управлінських рішень і творчої активності людини стрімко зростає в усіх без винятку сферах її діяльності.

Одним із визначальних пріоритетів для успішного розвитку держави є створення умов і механізмів для ефективного перетворення інтелектуального потенціалу народу на інтелектуальний капітал.

Інтелектуальний капітал - це інтелектуальний потенціал, активно використовуваний у процесах економічного розвитку, це сума знань, досвід, професійна підготовка та інтуїція усіх працівників підприємства, установи або держави. До цього слід додати напрацьовані людські зв'язки, інформацію у вигляді баз даних (бібліотеки), інтелектуальну власність, комп'ютерну мережу, що миттєво опрацьовує і передає інформацію усім працівникам відповідної структури, завдяки чому їй вдається реагувати на зміни швидко і адекватно [104].

Необхідно забезпечити максимально широкий і дійсно рівний доступ усіх громадян до освіти та орієнтуватися на найбільш

перспективні освітні технології. Необхідно змінити ситуацію, коли тисячі здібних людей не можуть вступити до вищих навчальних закладів з економічних причин.

Система державної та підприємницької підтримки розвитку інтелектуального потенціалу і людського капіталу на загальнодержавному рівні мають бути основою для прийняття рішень та здійснення будь-якої підприємницької дії у цій галузі, реальним кроком до переходу від галузевої до функціональної системи управління (рис. 3.8.) [103].

Інтелектуальний капітал сприяє:

соціально-економічному зростанню (створює умови для переходу економіки на більш високий рівень, що супроводжується процесами соціального розвитку);

стимулюванню інноваційної активності (виступає джерелом створення інноваційних розробок, здійснює стимулювання науково-дослідної діяльності);

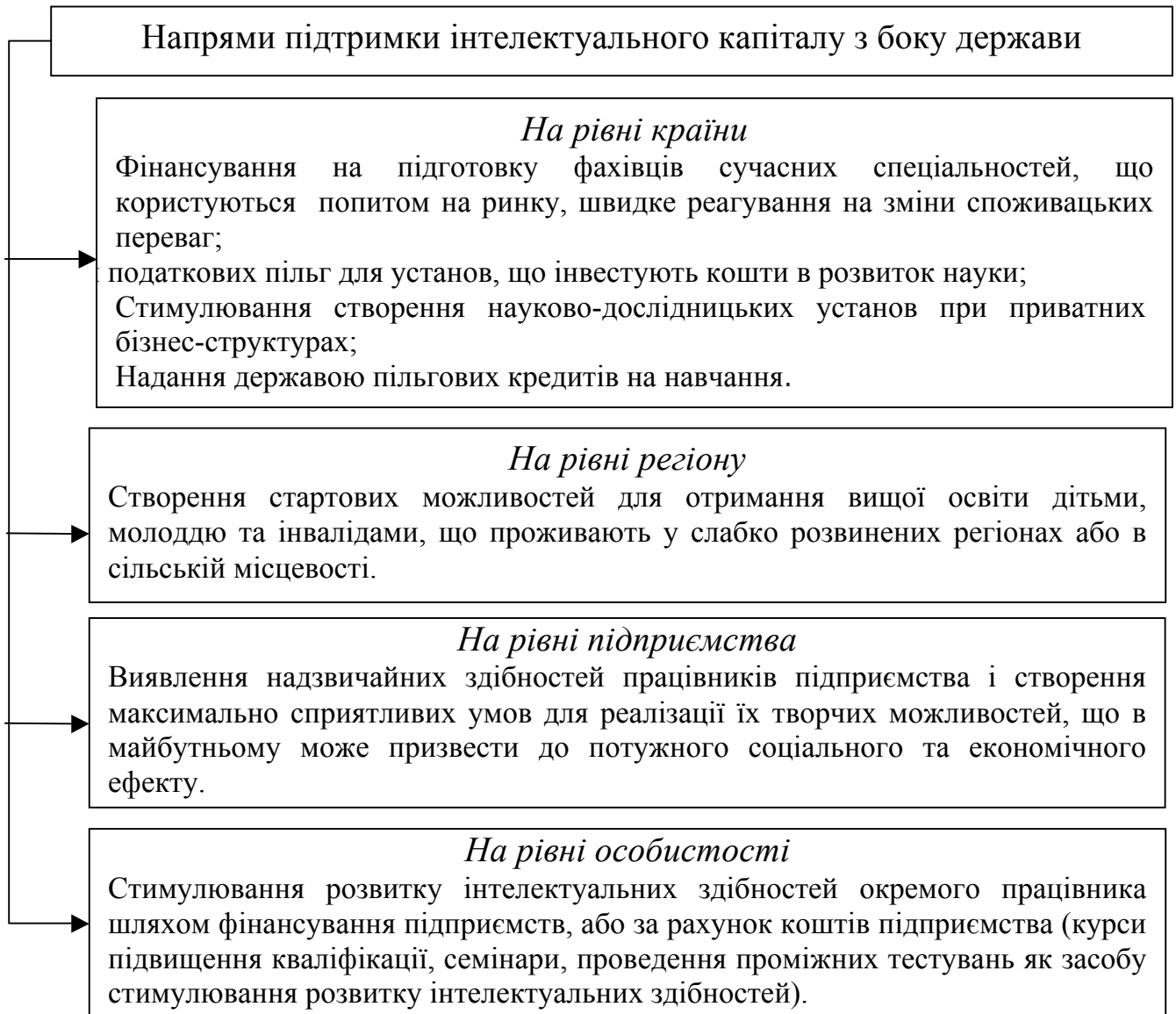
створенню цінностей малому підприємництву (створює фундамент для розвитку нематеріальних активів, що використовуються у процесі виробництва продукції);

конкурентоспроможності (створює конкурентні переваги високого рівня (виробничі, технологічні, організаційні, конструктивні, кваліфікаційні);

зростанню вартості організації (виступає нематеріальним активом, що підвищує активи підприємства та його ринкову вартість).

В Україні, на жаль, крім формальних, не зроблено сьогодні жодних реальних кроків з боку влади, підприємництва, політичних партій, до створення умов, необхідних для розвитку інтелектуального капіталу, водночас, його поява є однією з головних умов успішної системної трансформації нашого суспільства в найбільш оптимальному напрямку сучасного світового розвитку.

Суспільство - це система реальних відносин, у які вступають люди у своїй повсякденній діяльності. Як правило, вони не взаємодіють один з одним випадковим або довільним образом.

Рис. 3.8. Напрями підтримки інтелектуального капіталу з боку держави [103;104]

У будь-якому сучасному суспільстві функціонують соціальні групи й верстви населення, а також національні спільноти. Вони взаємозалежні одні з одними. Між ними існують економічні, соціальні, політичні й духовні відносини. Їх зв'язки й відносини складають соціальну структуру суспільства [3, 16].

Соціальне розширення суспільства було присутнє за усіх часів та притаманне усім без винятку державам незалежно від рівня їх соціально-економічного розвитку.

У науковій літературі протягом багатьох років існували

спрощені уявлення про соціальну структуру нашого суспільства. Вона мала вигляд своєрідного соціального трикутника, що включає селянство, робітничий клас й інтелігенцію. Відносини усередині цієї структури трактувалися як союз усіх соціальних сил при провідній ролі робітничого класу, за ним йшло селянство, а до цих класів приєднувалася в якості веденого інтелігенція [101].

Конкурентоздатність українського суспільства повинна підтримуватися постійно здійснюваними інноваціями. Основним генератором і носієм демократії й інноваційного процесу в суспільстві є його середній клас. Тому одна з найголовніших соціальних та економічних проблем - це розвиток середнього класу, що повинен стати кількісно переважним [3].

Наймасштабнішим завданням соціально орієнтованої економіки, що формується в Україні, є діяльність з соціального захисту усіх прошарків суспільства впровадження стратегії ефективної соціальної політики.

Узгодження інтересів суспільства (підвищення якості життя, розбудова держави загального добробуту) і підприємства (одержання прибутку) є складним, багатоаспектним процесом, що охоплює економічні й соціальні процеси на підприємстві і в зовнішньому середовищі, обґрунтовує необхідність взаємного використання можливостей соціальної політики й удосконалення цілей і настанов підприємства. Аналіз різних підходів до визначення соціальної політики дозволяє зробити висновок, що соціальна й економічна політики як держави, так і підприємства нерозривно пов'язані і взаємообумовлені, що вимагає вибору пріоритетів їх погодженого розвитку на усіх рівнях [155; 162; 210].

У сучасних умовах основна мета економічного та соціального прогресу полягає не тільки в розвитку ринкової економіки, але й у забезпеченні працівнику можливостей реалізувати свій потенціал, вести здорове, повноцінне, творче, активне життя. У свою чергу, цілі підприємства також не можуть бути зведені тільки до отримання максимального прибутку, оскільки вони є синтезом основних цілей його власників, працівників, споживачів, усіх зацікавлених сторін,

пов'язаних з підприємством. Тож соціальна політика, що реалізується на підприємстві, є необхідною умовою його економічного розвитку.

Сьогодні розвиток економіки повинен розглядатися як комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня зайнятості населення; підвищення соціальної відповідальності підприємців і найманих робітників, зростання значущості інтелектуального потенціалу; формування середнього класу та забезпечення соціальної захищеності суб'єктів малого підприємництва шляхом соціалізації малого підприємництва [51; 55; 176].

Виходячи з особливостей регулювання економічних процесів та сучасного стану малого підприємництва, були обґрунтовані концептуальні засади розвитку економіки в умовах соціалізації малого підприємництва (рис. 3.9).

З огляду на концептуальні засади розвитку економіки в умовах соціалізації малого підприємництва, можна стверджувати, що існує нагальна необхідність удосконалення соціальної політики підприємства за рахунок:

забезпечення обов'язкових умов соціальної підтримки персоналу (мінімальний рівень заробітної плати; обов'язкове соціальне страхування за встановленими нормативами; соціальні виплати і компенсації, тощо) [146; 160];

створення робочих місць, привабливих для найманих працівників гідною заробітною платою, різними соціальними благами (безкоштовним харчуванням, можливістю одержання довгострокових безпроцентних кредитів та ін.);

спрямованості на соціальну відповідальність перед суспільством і споживачами [163];

узгодження інтересів підприємства і суспільства.

Взаємодія економічних і соціальних засад означає не тільки те, що економічний розвиток забезпечує зростання можливостей для задоволення соціальних потреб, а й зворотню дію соціальної складової на підтримку високої економічної активності.

Зміни в соціальній сфері перебувають в тісному зв'язку зі змінами в усіх сферах життєдіяльності суспільства, тобто їм притаманна причинно-наслідкова залежність від матеріально-

виробничої сфери.

Рис. 3.9. Концептуальні засади розвитку економіки в умовах соціалізації малого підприємництва

Саме таке визнання матеріальної основи суспільних взаємин є вирішальним чинником, що забезпечує націленість, зміст і темпи розвитку соціальної сфери, однак, абсолютизувати його не слід,

оскільки соціальний розвиток має багато аспектів і передбачає орієнтацією на духовне вдосконалення особистості, а не тільки на зростання загального добробуту. Ширший погляд на соціальну сферу передбачає досягнення політичної і громадянської злагоди в суспільстві, що пролягає через духовне вдосконалення особистості й усієї спільноти, зростання людського чинника за концепцією «людського капіталу», забезпечення розвитку високої політичної та ділової культури в суспільстві, урахування інтересів усіх верств населення при забезпеченні економічного розвитку [208].

Тобто йдеться про політичну, громадську, економічну та соціальну стабільність суспільного і державного життя як неодмінну передумову забезпечення належної якості життя людини, її прав і свобод. Зазначимо, що політичним чинникам, разом з культурою буття народу, що мають спиратися на високий рівень суспільної моралі, належить особливий вплив на соціальну сферу. Проте соціальна сфера залишається відносно самостійною, хоча й впливає на усі інші сфери життєдіяльності суспільства, інтегрує ці можливості й адекватно перетворює кожну з них, а разом з тим сама зазнає постійного впливу цих сфер, у результаті чого перебудовується, нейтралізує або асимілює згадані впливи.

Взаємодоповнюваність, взаємозалежність соціального та економічного - характерна риса системного суспільного розвитку, в якому економічна якість поступу рівною мірою поєднується з соціальною якістю, що концептуально повинні передбачати домінування гуманістичних факторів, за якими людина визнається центром формування економічних і соціальних взаємин.

3.3. Напрямки підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва у економічному розвитку країни

Умови, що склалися сьогодні, змушують малі підприємства наближатися до вирішення проблем громадськості, до соціальних потреб суспільства. Підприємництво і суспільство пов'язані між

собою: підприємництво є невід'ємною частиною суспільства, а будь-яка соціальна проблема має під собою економічне підґрунтя. Суспільство впливає на ефективність функціонування підприємництва якістю робочої сили, стабільними умовами праці. Добробут населення сприяє розвитку підприємництва і стимулює його соціалізацію. Успішний розвиток малого підприємництва забезпечує робочі місця, інвестує виробництво товарів та послуг, сплачує податки і, у кінцевому результаті призводить до підйому економіки. Таким чином, підприємці все більше замислюються про взаємозв'язок між своєю діяльністю і тим як цю діяльність сприймає суспільство [78].

В умовах економічного розвитку країни усе частіше виникає проблема необхідності соціалізації малого підприємництва. Якщо цей процес розглядати в довгостроковому періоді, можливо стверджувати, що він обов'язково вплине на збільшення потенціалу економічного успіху підприємства, встановить високий рівень довіри не тільки з боку партнерів у бізнесі, але й з боку громади, в інституціональному середовищі, на якому функціонує підприємство, а згодом призведе до економічного підйому країни. Основою цього процесу повинні стати закон і державне регулювання [124].

Разом з тим, багато питань, пов'язаних зі створенням умов для ефективності соціалізації малого підприємництва та підвищенням його позитивного впливу на економічний розвиток в Україні, залишаються невисвітленими, потребують поглибленого дослідження, адже формування механізмів впливу держави на підприємництво здійснювалося в умовах нестабільності. Отже, їм досі бракує науково-аналітичної обґрунтованості, системності та послідовності.

До проблемних аспектів соціалізації малого підприємництва можливо віднести наступне:

- орієнтація влади на великий бізнес;
- відсутність дієвих механізмів підтримки та умов для розвитку конкурентоспроможного сектора малого підприємництва;
- недостатньо розвинений інтелектуальний потенціал цивілізованого підприємництва;

непрозорість процесу прийняття рішень органами влади з розподілу фінансових та інформаційних ресурсів для підприємців та недосконалість інституційної інфраструктури підтримки малих підприємств;

відсутність єдиного органу координації підтримки підприємництва та стратегічного управління соціалізації малого підприємництва;

відсутність ефективних механізмів фінансово-кредитної підтримки та консалтингу для малих підприємств;

недосконалість регуляторного середовища для розвитку підприємництва;

недостатня взаємодія підприємництва, органів влади та громади при реалізації державної регуляторної політики;

відсутність стимулів для інновацій у секторі малого підприємництва;

недосконалість організаційного забезпечення інноваційної діяльності малих підприємств, нерівномірність розподілу інноваційної інфраструктури по території та недостатнє інформаційне забезпечення інноваційної діяльності;

велика кількість малих підприємств відчуває нестачу власних обігових коштів через високу вартість кредитів [39;46;52;73;76; 80; 83;165;178;179].

Ці аспекти та аналіз у першому та другому розділах дисертаційної роботи розкривають ситуацію, у якій мале підприємство не відчуває позитивного впливу держави з метою стимулювання соціалізації малого підприємництва, навіть у випадку абсолютного дотримання встановлених норм та виконання всіх вимог: реакція держави на діяльність підприємства залишається нейтральною, тобто сприймається за норму. Не підтримується прагнення підприємця дотримуватися встановлених норм та розширювати добровільно межі соціалізації за власний рахунок та за власною ініціативою. Реакція з боку органів державної влади або нейтральна, у випадку, коли норми чинного законодавства дотримано, або негативна, у випадку порушення законодавчих норм [143; 162; 192].

Тому, для визначення напрямів підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва доцільно здійснювати у наступній послідовності:

визначити вплив державного регулювання на ефективність соціалізації малого підприємництва та розглянути механізм взаємодії організаційних структур у цьому процесі;

розглянути особливості впливу держави на розвиток малого підприємництва на макро- та мікрорівнях;

врахувати відповідні інтереси, погляди та взаємовплив держави, підприємців, керівників, споживачів, та інших зацікавлених осіб в процесі соціалізації малого підприємництва [154].

Для розроблення напрямків підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва доцільно розглянути механізм взаємодії організаційних структур у цьому процесі.

Основна регулююча роль в процесі соціалізації малого підприємництва належить Міністерству соціальної політики. Згідно Положення «Про Міністерство соціальної політики України» [133], затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року №389/2011 визначені завдання щодо соціалізації малого підприємництва: здійснює нормативно-правове регулювання у сферах зайнятості; трудових відносин; оплати і умов праці; загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійного забезпечення; надання адресної соціальної допомоги, соціальних послуг та соціального обслуговування населення

Особливу роль також відіграє Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі - Мінекономрозвитку), яке створено відповідно до Указу Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [157] на яке покладено функції у сфері реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, регулювання цінової політики (крім питань реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців) та ліквідовано Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва.

Мінекономрозвитку є правонаступником Держкомпідприємництва в частині формування та реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності відповідно до Указу Президента України від 31.05.2011р. №634/2011 «Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України» [153].

Мінекономрозвитку аналізує стан та тенденції економічного і соціального розвитку України, секторів та галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць, розробляє пропозиції щодо пріоритетних напрямів розвитку та реформування економіки, ураховуючи принципи сталого розвитку, здійснює державне прогнозування економічного і соціального розвитку України та підготовку відповідних планів і програм, складає прогнозні зведені національні розрахунки для економіки в цілому, забезпечує координацію роботи органів виконавчої влади з зазначених питань, розробляє структуру прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку, методичні рекомендації щодо їх підготовки, відповідає за впровадження сучасних методологічних підходів до прогнозування та розробки планів і програм економічного і соціального розвитку [153].

Указом Президента України «Деякі питання Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва» №237/2012 від 30.03.2012 р. [50] затверджено положення «Про державну службу України з питань регуляторної політики та розвитку підприємства» [49]. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємства (Держпідприємство України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Держпідприємство України входить до системи органів виконавчої влади та забезпечує реалізацію державної політики у сфері розвитку підприємства, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності і є спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань реалізації державної регуляторної

політики, дозвільної системи та ліцензування у сфері господарської діяльності [179, С.66].

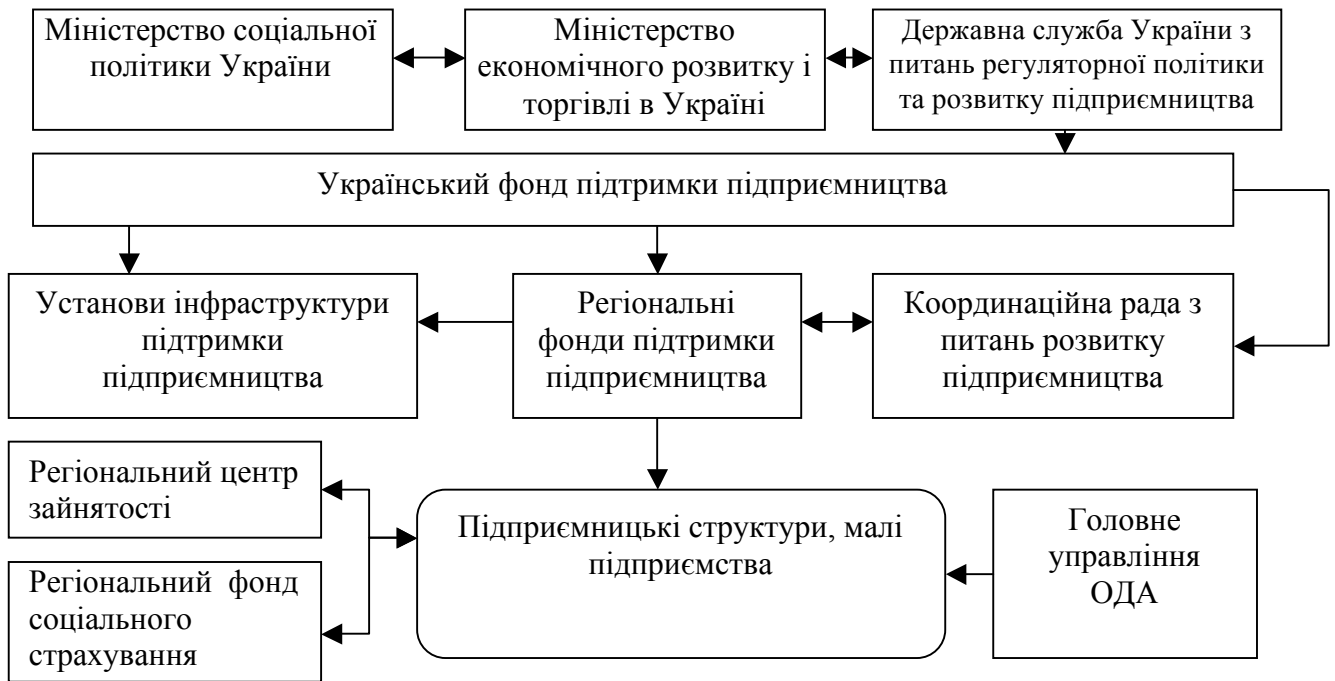
Український фонд підтримки підприємництва (далі Фонд) керується засадами та напрямками державної політики щодо сприяння розвитку малого підприємництва, що визначено в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. №4618-VI і Законі України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» № 2157-III від 21.12.2000 р. [162].

Фонд працює за наступними напрямами: впровадження освітніх програм та заходів для суб'єктів малого підприємництва, у тому числі міжнародних; реалізація регіональної політики сприяння розвитку підприємництва; інформаційно-ресурсна підтримка у сфері підтримки підприємництва, тобто приймає безпосередню участь в соціалізації малого підприємництва. У 2011 році фактичні витрати фонду склали: 5 420 883, 06 грн.; зокрема на: освітні заходи - 395 378, 09 грн.; утримання виконавчого органу Фонду - 2 525 704, 97 грн.; розвиток державної системи фондів підтримки підприємництва - 2 500 000 грн. [207].

Також до органів, що причетні до процесу соціалізації малого підприємництва на регіональному рівні, можливо віднести наступні: Регіональний фонд підтримки підприємництва; Координаційна рада з питань розвитку підприємництва; Установи інфраструктури підтримки підприємництва; Регіональний центр зайнятості; Регіональний фонд соціального страхування; Головне управління ОДА.

Доцільно розглянути механізм взаємодії організаційних структур у процесі соціалізації малого підприємництва (рис. 3.10).

Ключове значення в цій взаємодії відводиться Українському фонду підтримки підприємництва. Указом Президента України від 12.05.98 № 456/98, а в подальшому і Законом України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.00 № 2063-III Фонд визначено як організацію, що здійснює фінансове забезпечення реалізації державної політики підтримки підприємництва на загальнонаціональному рівні [143].

Рис. 3.10. Механізм взаємодії організаційних структур у процесі соціалізації малого підприємництва [27; 28; 34; 39; 49]

Механізм державного регулювання економічного розвитку України на засадах соціалізації малого підприємництва може реалізуватися на практиці лише тоді, коли враховуються територіальні чинники внутрішньо системного розвитку. Саме тому прискорення темпів економічного розвитку пов'язується сьогодні з рівнем ефективності малого підприємництва та регіональної політики, основною метою останньої є подолання регіональної асиметрії та забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів [13]. Тобто, необхідним елементом для розробки цього механізму є підвищення ефективності малого підприємництва саме на регіональному рівні.

Державна політика підтримки малого підприємництва, згідно програмно-цільового планування, здійснюється відповідно до Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, регіональних та місцевих програм підтримки. Правові основи державного програмування як форми державного регулювання економіки закріплено Законами України: «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і

соціального розвитку України» та «Про державні цільові програми», а також Постановою КМУ щодо порядку розроблення та виконання державних цільових програм [139; 142].

Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва є комплексом заходів, спрямованих на реалізацію державної політики щодо вирішення проблем розвитку малого підприємництва [154]. Їй відводиться роль консолідуючого механізму реалізації політики щодо розвитку підприємництва, у якому можуть приймати участь як державні та місцеві органи виконавчої влади, так і об'єднання підприємців, інші об'єкти інфраструктури [11, с. 114]. Важливо, що саме на основі цих засад можна стверджувати, що Національна програма є дійсно національною, а політика розвитку малого підприємництва – загальнодержавною.

У своєму звіті про здійснення діяльності за 2011 рік Український фонд підтримки підприємництва виділяє декілька проблемних питань. Однією з головних проблем виділяється недосконалість механізму формування заходів Національної програми [154]. Існуюча сьогодні практика затвердження заходів Національної програми не гарантує отримання реального фінансування для їх виконання. При визначенні обсягів бюджетного фінансування розрахункова вартість заходів взагалі не враховується ні Кабінетом Міністрів під час підготовки проекту Державного бюджету, ні Верховною Радою при розгляді і прийнятті цього бюджету. Це призводить до того, що значна частина формально затверджених заходів, особливо фінансового змісту, просто не може бути виконаною Фондом. Проблема ще більш зростає через відсутність в існуючому механізмі умов для забезпечення щорічного наступництва в заходах і проектування довгострокових - більш ніж на 1 рік - заходів щодо підтримки і розвитку підприємництва. Аналогічна ситуація спостерігається й на регіональному рівні [207].

Ще однією проблемою в Фонді виділяється ігнорування законів України й указів Президента України стосовно виділення бюджетних коштів на підтримку розвитку підприємництва як центральними органами влади, так і на регіональному рівні. Наслідком цього є факти спрямування фінансових потоків не через законодавчо

передбачені структури, а шляхом прямого фінансування з місцевих бюджетів або через паралельно створених фондів, або через органи державного управління та організації, яким подібні функції не властиві [207].

У межах реалізації Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» було виділено один із пріоритетів - соціальна переорієнтація економічної політики. Усвідомлюючи, що процес соціалізації малого підприємництва сприятиме розбудові партнерства між приватним та державним секторами в межах реалізації загальнодержавних та регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, держава, у межах своїх повноважень, розробляє та впроваджує свою політику, у тому числі у сфері соціалізації економіки [195].

Зі світового досвіду відомо, що мале підприємництво відіграє ключову роль в забезпеченні соціальної орієнтації ринкової економіки, у досягненні балансу між ринковою ефективністю й рішенням соціальних проблем, але висока соціальна значимість малого підприємництва починає проявлятися лише за умови, коли малі підприємства створюють певні умови, що впливають на основні соціально-економічні показники регіону.

На регіональному рівні формування напрямів державної підтримки малого підприємництва є завданням мало дослідженим у науковому плані, а це призводить до того, що на практиці ефективність розроблених програм є недостатньо високою. Найголовнішим завданням є сприяння збалансованому і пропорційному соціально-економічному розвитку регіонів у межах концепції сталого розвитку [164; 166; 172; 178].

Згідно з Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [162] реалізується методологічне забезпечення діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та сприяння розробленню і здійсненню ними заходів щодо розвитку малого і середнього підприємництва, у тому числі виконання регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва.

Реалізація заходів державного регулювання малого підприємництва повинна зводитися до забезпечення сприятливого підприємницького середовища для розвитку малих підприємств у тих стратегічних напрямках, що сприяють соціально-економічному розвитку регіону, підвищенню ефективності діяльності підприємницьких структур на основі використання регіональних можливостей владних структур [178]. Економічне регулювання підтримки малого підприємництва необхідно розглядати в контексті господарського механізму, де сфери впливу розподілено між центральними та місцевими органами влади.

Умови для реалізації довгострокової економічної стратегії розвитку держави забезпечують центральні органи влади, а для короткострокових стратегій розвитку регіонів - місцеві органи влади, наділені широкими правами щодо економічного, адміністративного і правового регулювання економічних процесів [149].

Основним інструментом реалізації державної політики підтримки підприємництва на місцевому рівні є Регіональна програма розвитку малого підприємництва. Методологією розробки цієї програми є принципи ринкової моделі господарювання, а в основу її розробки покладено принципи актуальності, доцільності, ефективності, реалістичності, цілеспрямованості, збалансованості, координованості, послідовності, системності, прозорості тощо.

Доцільно розглянути державну підтримку та регулювання процесу соціалізації малого підприємництва регіональному рівні. Прогнозно-імітаційну модель соціалізації малого підприємництва, наведену у другому розділі дисертаційної роботи, опробовано на прикладі Донецького регіону, тобто регіональну політику соціалізації малого підприємництва доцільно розглянути теж на прикладі Донецького регіону.

Для підтримки малого підприємництва регіону було розроблено Регіональну програму підтримки малого підприємництва в Донецькій області на 2011-2012 рр. [170] (далі - Програма) головним управлінням економіки облдержадміністрації за участю структурних підрозділів облдержадміністрації, територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади, виконкомів міських рад,

райдержадміністрацій, громадських об'єднань та спілок підприємців з урахуванням Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації регіональних програм підтримки малого підприємництва, затверджених наказом Держкомпідприємництва України від 04.06.2008 р. № 67 [98]. Підставою для розробки Програми є Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [162].

Програму розроблено з урахуванням завдань та положень: Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», схваленої 02.06.2010 р. на засіданні Комітету з економічних реформ [60]; Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. [171]; Регіональної Стратегії економічного і соціального розвитку Донецької області на період до 2015 р., затвердженої рішенням Донецької обласної ради від 23.03.2007 р. №5/8-158[171]; Закону України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [154].

При розробці Програми використовувалися матеріали проведеного у м. Донецьку в листопаді 2010 р. Четвертого національного форуму представників малого підприємництва «Мале підприємство - майбутнє економічного розвитку України», а також наукові розробки з питань розвитку підприємництва Інституту економіки промисловості НАН України, Донецького регіонального відділення Академії технологічних наук України.

У ході виконання програми проводиться робота щодо реалізації державної регуляторної політики, забезпечення фінансово-кредитної, матеріально-технічної, інформаційно-консультаційної, кадрової підтримки малого підприємництва [52; 59; 80].

Впорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності здійснюється шляхом реалізації державної регуляторної політики у регіоні, що спрямовується на недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання у діяльність суб'єктів господарювання, забезпечення дотримання процедур підготовки регуляторних актів.

З метою підтримки підприємницької діяльності:

проводяться засідання Координаційної ради з питань розвитку підприємництва Донецької облдержадміністрації, до складу якої залучені представників підприємництва та громадських об'єднань підприємців. На засіданнях розглядаються питання щодо проблем розвитку малого підприємництва, стан реалізації у містах та районах області вимог Законів України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [145] та «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», хід виконання Регіональної програми підтримки малого підприємництва [170], тощо;

проводиться робота щодо ресурсного та інформаційного забезпечення, подальшого формування інфраструктури підтримки підприємництва;

активно працює Регіональний фонд підтримки підприємництва по Донецькій області (далі - РФПП), що за рейтингом Українського фонду підтримки підприємництва займає лідируючі позиції серед 31 регіонального фонду України;

проводиться робота з підготовки кадрів для сфери підприємництва та залучення до підприємництва студентів вищих навчальних закладів. Навчання основам підприємництва запроваджено у 268 навчальних закладах загальної, професійної та вищої освіти. Підготовка кадрів для сфери підприємництва здійснюється у 73 вищих навчальних закладах області. Перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів для сфери підприємництва здійснюють 8 вищих навчальних закладів [207].

З метою залучення безробітних до підприємницької діяльності центрами зайнятості проводяться інформаційні семінари, де надається інформація про порядок започаткування громадянами власної справи, перспективи малого підприємництва з урахуванням регіональних особливостей.

У Донецькій області залучено та реалізується проект міжнародної технічної допомоги Німецького бюро технічного співробітництва GTZ «Програма сприяння економічному розвитку та зайнятості в Україні». Одним з напрямків роботи є покращення бізнес-середовища регіону. Проект реалізується у співпраці з

облдержадміністрацією з залученням Донецького обласного центру зайнятості, РФПП, Донецької ТПП, Донецької обласної Ліги ділових та професійних жінок та іншими підприємницькими об'єднаннями [207].

З метою вирішення проблем малого підприємництва, за підтримкою проекту GTZ та Асоціації громадських організацій «Соціально-економічні стратегії і партнерство», було розроблено Регіональну стратегію розвитку малого і середнього бізнесу в Донецькій області на період до 2016 р. [171].

Метою розробки Стратегії є створення умов для розвитку малого підприємництва і його орієнтація на підвищення якості життя територіальних громад шляхом структурної трансформації економіки області при переході до нового технологічного укладу [171].

Згідно з «Методичними рекомендаціями щодо формування і реалізації регіональних програм підтримки малого підприємництва», затвердженими наказом №67 від 04.06.2008 р. [98], Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва до переліку напрямів державної підтримки малого підприємництва офіційно входять три напрями:

впорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності;

державно-кредитна та інвестиційна підтримка;

ресурсне та інформаційне забезпечення, формування інфраструктури підтримки підприємництва.

Реалізація державної політики у сфері підтримки малого підприємництва в області та виконання завдань Програми в умовах подолання наслідків економічної кризи зосереджені на інноваційній реструктуризації й диверсифікації економіки регіону. Інтенсифікація розвитку малого підприємництва дозволить ефективно вирішувати проблеми зайнятості населення та забезпечити заплановані надходження до бюджетів усіх рівнів, що дозволить підвищити якість життя територіальних громад [170].

Завдяки цільовим регіональним програмам відбувається планування регіональних замовлень, середньо- й довгострокових завдань, підтримується взаємозв'язок з відповідним бюджетом. Вона

виступає інформаційним ресурсом, що дає змогу оцінити видатки бюджету, орієнтовані на конкретні результати, що отримуються за рахунок цих видатків. Отже, регіональна цільова програма - це не лише інструмент планування, а й інструмент управління соціально-економічним розвитком.

Підтримка суб'єктів малого підприємництва буде здійснюватися шляхом надання розвитку малого підприємництва статусу реального пріоритету в діяльності місцевих органів влади, формування механізму діючого партнерства між органами влади й підприємництвом, удосконалення регуляторного середовища, інституціональної й фінансової інфраструктури підтримки малого підприємництва, створення системи стимулів і умов для активізації його інвестиційно-інноваційної діяльності [202; 210].

На подолання проблем, що постають перед соціалізацією малого підприємництва, спрямовано заходи Регіональної програми підтримки малого підприємництва в Донецькій області на 2011-2012рр.(рис. 3.11) [170].

Регіональна програма повинна мати комплексний характер, а заходи - системними, взаємопов'язаними і економічно доцільними, а також мати ресурсне забезпечення. Заходи регіональних програм мають бути спрямовані на досягнення загальнодержавних пріоритетів, визначених на найближчу перспективу чинним законодавством, а також Президентом України та урядом в останніх актах і дорученнях.

Реалізація Програми буде сприяти поступовому збільшенню питомої ваги кількості зайнятих у малому підприємстві в загальному обсязі працездатного населення області, підвищенню рівня доходів у цьому секторі економіки до середнього значення показника по області, забезпеченні тенденції росту інвестиційно-інноваційної діяльності малих та середніх підприємств та отриманню запланованих надходжень до бюджетів усіх рівнів [144; 151].

У процесі соціалізації малого підприємництва дуже важлива взаємодія влади та представників малого підприємництва. Доцільно розглянути ці заходи на прикладі Донецької області в період 2011-2012 рр.:

на базі Регіонального фонду підтримки підприємництва по Донецькій області створено «Школу виживання», у якій щотижнево проходять зустрічі підприємців, обговорюються важливі питання ведення підприємницької діяльності; на базі ресурсного центру КП «Донецький обласний координаційний центр підтримки підприємства» створений майданчик для постійної взаємодії підприємств, влади та громадськості; у червні 2012 у тестовому режимі почав функціонувати обласний інформаційно-консультаційний бізнес-портал.

Доцільно зазначити, що основними з напрямів підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва можливо виділити (рис. 3.11.).

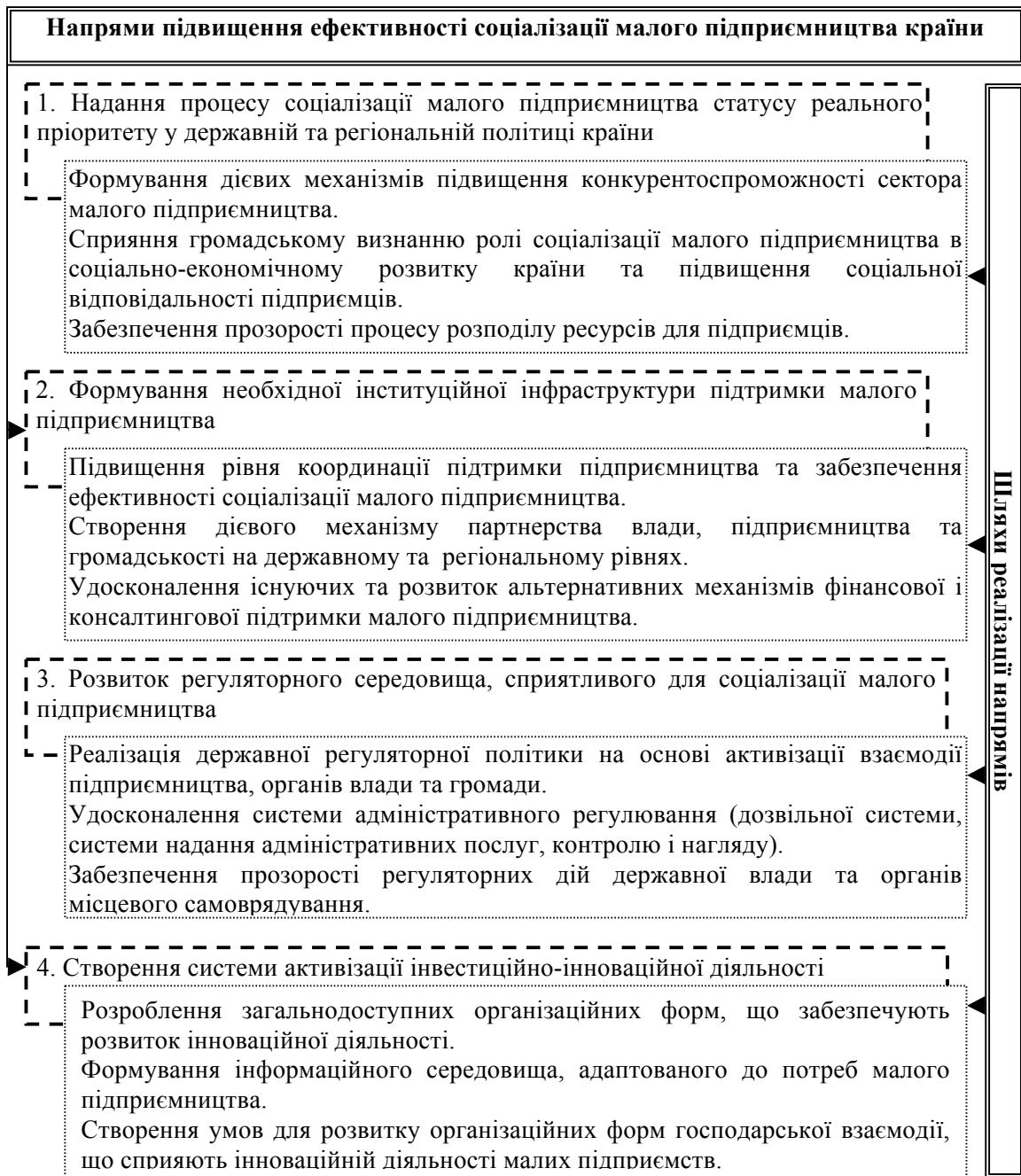
Але, недоліком є те, що на регіональному рівні не в достатньому обсязі проводилися заходи стосовно соціалізації малого підприємництва. Першим кроком, щодо розширення соціалізації малого підприємництва необхідно проведення семінарів або круглих столів для суб'єктів малого підприємництва за наступними напрямками:

дотримання керівниками малих підприємств соціально справедливої поведінки з найманими працівниками. Обговорення прав та обов'язків обох сторін, з метою поліпшення взаємовідносин під час виконання робочих завдань;

розробка внутрішньої політики підприємства стосовно соціалізації (створення та впровадження соціальних стандартів менеджменту; затвердження прав та обов'язків керівників та найманих робітників, щодо інформованості найманого працівника про сферу його завдань та розмір відповідальності)

необхідність та можливості малих підприємств щодо забезпечення навчання та розвитку персоналу, планування його кар'єрного росту;

проблеми, що виникли за певний період, та звернення до влади з пропозиціями щодо їх вирішення, стосовно поліпшення відносин: між влада-підприємці, підприємці-підприємці та підприємці-наймані працівники [98].

Рис. 3.11. Напрями підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва [170; 171]

Враховуючи ситуацію, що впливає на діяльність малих підприємств, держава має забезпечувати ефективну підтримку діяльності підприємства не тільки з позиції існуючої системи законодавчо закріплених норм, а й з урахуванням змін, що відбуваються в галузі регулювання діяльності підприємств, та регіональних особливостей.

Якщо підприємство не буде виконувати встановлені законодавством норми, це призведе до застосування з боку держави відповідних покарань, штрафів та зниження ефективності соціалізації малого підприємництва [191].

У разі ігнорування інтересів найманих працівників, акціонерів, споживачів можливе погіршення іміджу підприємства, виникненню конфліктних ситуацій та, з часом, зниження ефективності процесу соціалізації малого підприємництва і фінансово-господарської діяльності підприємства. Отже, відносини як усередині підприємства, так і зовні, впливають на процес його соціалізації [181].

Діяльність підприємців з урахуванням вимог усіх категорій учасників у процесі соціалізації дозволяє сформувати певний рівень соціалізації малого підприємництва, що включатиме обов'язкові та добровільні складові елементи.

Основним завданням соціально-економічного курсу реформування української держави є створення соціально-орієнтованої ринкової економіки. З урахуванням цього завдання мають створюватися умови, переважно, за рахунок суттєвого вдосконалення і поширення використання економічних важелів, що застосовуються органами державної виконавчої влади при виконанні регулюючої, захисної і контрольної_примусової функцій держави. У даному контексті, важливою складовою ринкових перетворень виступає всебічний розвиток підприємництва, особливо такої його форми, як мале підприємництво. За роки незалежності України мале підприємництво є значним джерелом виробництва товарів та послуг, створення робочих місць на ринку праці, поповнення бюджету держави. Завдяки цьому сектору економіки певною мірою знизилася соціальна напруга в суспільстві, тому що збіднілі верстви населення отримали можливість самостійного заробітку [104].

Однак, за останні п'ять років спостерігається уповільнення темпів приросту малих підприємств, що звужує використання переваг малого підприємництва та його соціалізації для потреб суспільства і є перешкодою для прискорення економічного розвитку країни.

Після проведеного аналізу та сценарно-динамічного моделювання оцінки ефективності соціалізації малого

підприємництва у другому розділі дисертаційної роботи, визначено, що система економічного розвитку країни недостатньо ефективна. Головною проблемою системи є відсутність дійового механізму реалізації її функцій, наявність якого розглядається як необхідна умова функціонування і основний критерій її ефективності. Ця проблема обумовлює необхідність пошуку та обґрунтування механізму державного регулювання економічного розвитку, відповідного потребам і умовам сучасного розвитку України.

Механізм державного регулювання економічного розвитку і його конкретні форми розрізняються в різних країнах. Вони віддзеркалюють історію, традиції, тип національної культури, розміри країни, ступінь готовності до ринкових реформ, тобто взагалі мають відповідати об'єктивним умовам функціонування і стану розвитку економіки на конкретному часовому етапі [79].

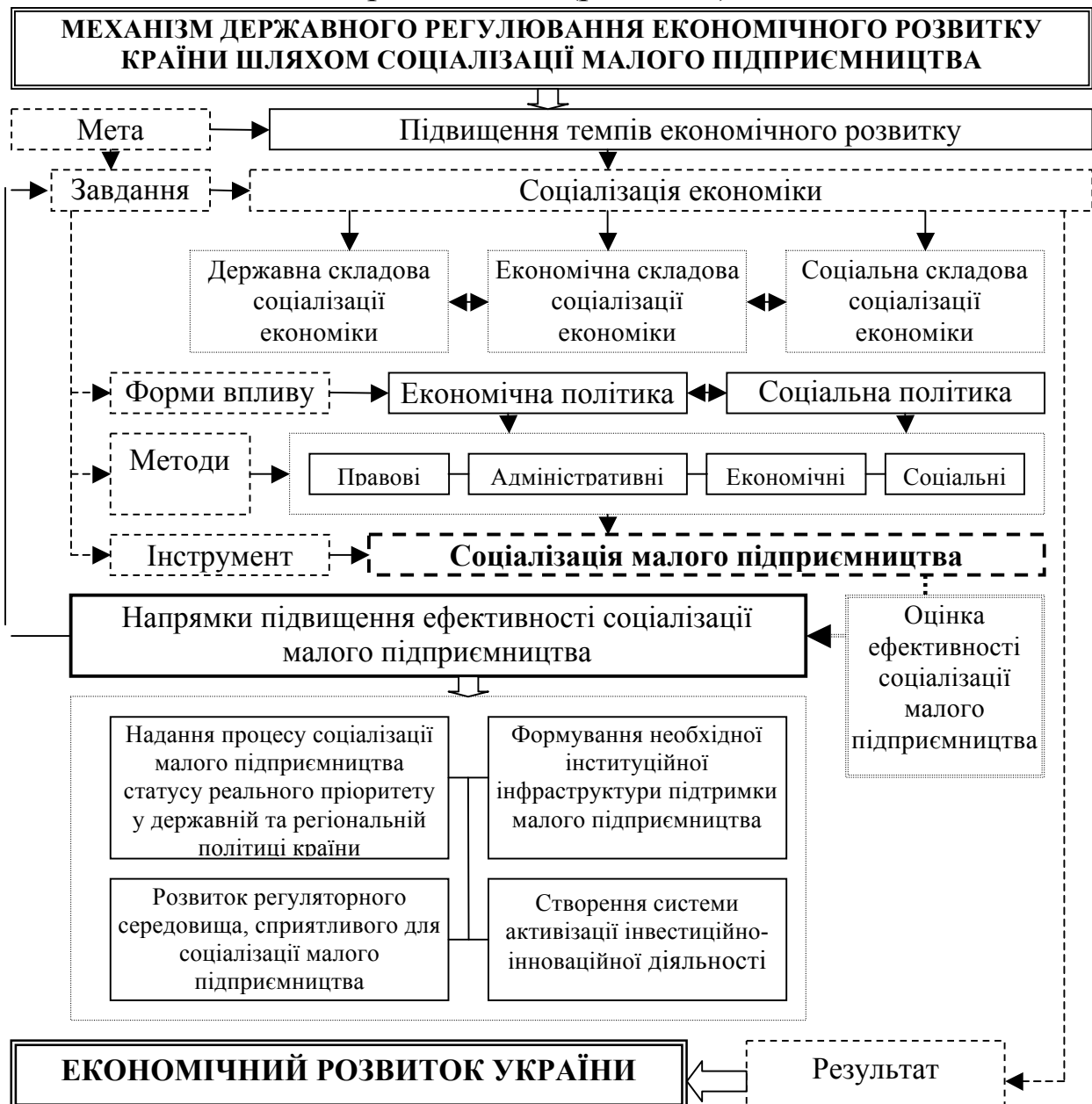
Механізм державного регулювання економічного розвитку шляхом соціалізації малого підприємництва, утворює складну структуру, засновану на виробничих відносинах у суспільстві, економічних та соціальних законах, певному способі виробництва, і диференціює складний процес на його складові прості елементи. Запропоновано використати можливості соціалізації малого підприємництва у якості інструменту в механізмі державного регулювання економічного розвитку, для підвищення темпів економічного розвитку України.

Реалізація державного механізму економічного розвитку можлива на основі аналізу стану економічного розвитку на даному етапі, проведеного в першій і другій главі дисертаційної роботи. За допомогою цього аналізу було з'ясовано роль і значення кожного окремого елемента механізму та їх причинно-наслідковий зв'язок усередині складного господарського організму.

Після того як з'ясовано роль і значення кожного елемента механізму, усі вони з'єднуються в єдине органічне ціле. Внутрішній зв'язок між ними, їх взаємодію досліджено на основі синтезу. Побудова механізму виражається у складанні його конкретних структурних елементів задля того, щоб їх призначення реалізовувалося якомога повніше. Дієвий механізм є гарантом

максимального використання можливостей соціалізації малого підприємництва для економічного розвитку країни.

Розглядати механізм державного регулювання економіки необхідно як сукупність мети, завдань, форм впливу, методів, інструментів впливу на економіку, та економічних відносин, що склалися між суб'єктами регулювання у процесі досягнення поставленої мети. Досягнення поставленого результату - економічного розвитку, можливо за допомогою можливостей соціалізації малого підприємництва (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Державний механізм регулювання економічного розвитку України шляхом соціалізації малого підприємництва

Процес формування механізму державного регулювання економічного розвитку шляхом соціалізації малого підприємництва можна представити у вигляді такої послідовності:

виявлення мети державного регулювання економічного розвитку країни;

визначення завдань для реалізації поставленої мети;

знаходження форм впливу на об'єкти державного регулювання економічного розвитку, для конкретизації та виконання поставлених завдань;

встановлення оптимальних методів впливу на інструментарій;

розкриття сукупності необхідних шляхів для регулювання об'єкта, при використанні яких реалізуються методи регулювання, і забезпечується виконання поставленої мети та досягнення очікуваного результату [179].

Структуру механізму державного регулювання економічного розвитку пропонується розглядати як організаційно-економічну модель регулюючої діяльності держави, засновану на економічних та соціальних законах, що визначають функціонування ринкової економіки та її розвиток на засадах соціалізації економіки.

Основоположними засадами формування механізму державного регулювання економічного розвитку служить конкретна мета, встановлена у процесі удосконалення державної політики економічного розвитку, що визначається, як підвищення темпів економічного розвитку.

Завданням механізму для досягнення поставленої мети визначена соціалізація економіки. Необхідність врахування соціальних чинників в економічному розвитку нашої країни надає надзвичайної актуальності вивченню процесів соціалізації сучасної ринкової економіки. Сучасні економічні реалії переконливо доводять, що побудова соціально-ринкової моделі економіки вимагає теоретичного переосмислення та практичного дослідження місця й ролі соціалізації економіки в системі економічного розвитку.

Соціалізацію економіки визначено, як одну зі складових світової економічної трансформації, в основі якої лежить все більш тісна інтеграція приватних і громадських засад, властива сучасній змішаній

економіці. Вона проявляється в соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, пом'якшенні соціальної диференціації та зростанні значення соціальної сфери, інших явищах і процесах.

Центром соціально-економічного розвитку стає людська особистість з її різноманітними потребами. Відбуваються якісні зрушення в системі потреб, структурі попиту і споживання, способі та якості життя, умовах розвитку людини.

Для розкриття необхідності соціалізації економіки як одного з основних завдань реалізації механізму державного регулювання, необхідно визначити її основні риси:

зростання соціально активної частини населення та ефективно використання її трудового і творчого потенціалу;

виробництво якісних товарів і послуг для масового споживача адекватне зростанню його платоспроможності;

створення умов як для кожної людини, так і загалом для народу; розвиток соціальної сфери і відповідної ринкової інфраструктури з метою забезпечення доступності використання продуктів діяльності для населення України;

формування, розвиток і функціонування системи професійної орієнтації, перенавчання і психологічної підтримки населення з метою забезпечення його ефективною зайнятості в умовах структурної перебудови економіки;

розмежування частки трудових і соціальних доходів громадян у ВВП для забезпечення пріоритетної орієнтації економіки на соціальний розвиток і підвищення рівня життя людей;

соціалізація малого підприємництва на основі розвитку соціального партнерства господарюючих суб'єктів та суб'єктів соціально-трудових відносин при нормативно-регулюючій ролі держави.

Змінюється соціальна структура суспільства: розмиваються соціально-класові відмінності, посилюється вертикальна соціальна мобільність, складаються різні форми соціального партнерства. Усе це підсилює дію тенденції до соціалізації економіки та суспільства на стадії формування соціально орієнтованої національної економіки.

Соціалізація економіки в сучасних умовах повинна забезпечуватися, насамперед, через активну політику соціального регулювання. Соціальне регулювання економіки безпосередньо пов'язане з виконанням соціальної функції держави, що розуміється як формування останньою умов для розширеного відтворення особистого фактору. Процес соціального регулювання має об'єктивний характер і виступає, з одного боку, як вихідний, а з іншого- як кінцевий ланцюг суспільного розвитку. Даний процес має безпосереднє відношення до добробуту людей, задоволення їх матеріальних, соціальних та інтелектуальних (у т.ч. культурних) потреб, формування у співвітчизників поваги до людської гідності, а також до встановлення соціальної стабільності та соціального спокою в суспільстві [220].

Соціалізація економіки пов'язана з економічним регулюванням, що детермінується органічним взаємозв'язком соціальних і економічних функцій держави. Воно поширюється на усі категорії (групи, прошарки, класи) населення, яким необхідно створити необхідні умови щодо відтворення відповідного рівня та якості життя незалежно від специфіки функціонуючих форм.

Відповідно до охарактеризованих рис соціалізації економіки на державу покладаються функції з формування норм і цінностей, спрямованих на створення оптимальної функціональної структури суспільства. У сучасних умовах держава повинна забезпечувати реалізацію насамперед таких загально цивілізаційних цінностей, як економічна ефективність, людська гідність (рівність можливостей та мінімальний рівень споживання), збільшення рівності здобутків, свободу (вибору й здійснення підприємницької діяльності, конкуренції, отримання й поширення інформації, вибору місця проживання тощо), а також забезпечення основних соціальних гарантій населенню.

Тобто, соціалізація економіки визначається як система, що забезпечує досягнення соціально орієнтованого економічного зростання при одночасному економічно орієнтованому соціальному розвитку. Центральною ланкою у взаємозв'язках економіки і

соціального життя слід визнати людину з її неухильно зростаючими потребами [220, с.41].

Для характеристики ролі економічної політики в економічному розвитку, необхідно зазначити, що економічна політика - це свідома, цілеспрямована діяльність державних органів, політичних партій та суспільних організацій в економічній сфері, що здійснюється в інтересах суспільства.

Доцільно обґрунтувати завдання економічної політики держави, щодо виявлення форм впливу на соціалізацію малого підприємництва:

здійснення регулювання економіки в інтересах соціальних груп, що мають політичну владу;

зв'язування, зрівноважування економічних інтересів як тих соціальних груп, що мають політичну владу, так і тих, що не мають її;

забезпечення функціонування усєї соціально-економічної системи в цілому (грошовий обіг, енергетика, будівництво, екологічні проблеми, інфраструктура);

налагоджування й розвиток взаємовигідних економічних зв'язків з іншими країнами, захищаючи економічні інтереси власної країни.

Одним з провідних напрямків економічної політики в Україні є активна банківсько-фінансова, цінова, податкова політика та подолання інфляції. В умовах економічної кризи, що панує на сучасному етапі розвитку, важливим напрямом економічної політики повинна стати реформа фінансової системи (реальний поділ фінансової та кредитної систем країни, реальне розмежування фінансів держпідприємств та держбюджету, розробку зведеного балансу фінансових ресурсів держави, децентралізацію державних фінансів, розробку заходів для перебудови системи оподаткування в напрямку її подальшої лібералізації і децентралізації і створення на цій основі механізмів стимулювання виробництва, прийняття ефективних заходів для налагодження системи вірогідного фінансового обліку, державної звітності та своєчасної сплати податків), що позитивно вплине на процес соціалізації малого

підприємництва та простимулює підприємців для підвищення ефективності своєї діяльності.

Доцільно відмітити те, що не менш важливою формою впливу на соціалізацію малого підприємництва та складовою економічної політики є соціальна політика країни. Соціальна політика, що нині проголошується як основа поліпшення стану в усіх сферах соціально-економічного життя суспільства: розвитку вітчизняного виробництва, виходу з кризи, підвищення зарплат, пенсій, життєвого рівня населення, збереження системи освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Саме соціальна політика повинна сприяти створенню достатньої кількості робочих місць для трудящих, умов для одержання нових професій, підвищення кваліфікації, охорони та оздоровленню умов праці, поліпшенню медичного обслуговування та розвитку соціальної інфраструктури.

Соціальна політика спрямована на зняття усіх обмежень на шляху вільної економічної діяльності, надання можливостей кожному працівнику та кожному трудовому колективу одержання доходів відповідно до свого реального внеску у збільшення суспільного багатства, що сприяє соціалізації економіки та малого підприємництва.

Також соціальна політика відіграє важливу роль в конкурентному середовищі суспільства, тому що у сприятливому середовищі підвищується конкурентоспроможність підприємців на ринку праці. Вона сприяє підвищенню національної конкурентоспроможності через розвиток людського потенціалу та підтримку соціальної стабільності, сприятливого підприємницького та інвестиційного клімату.

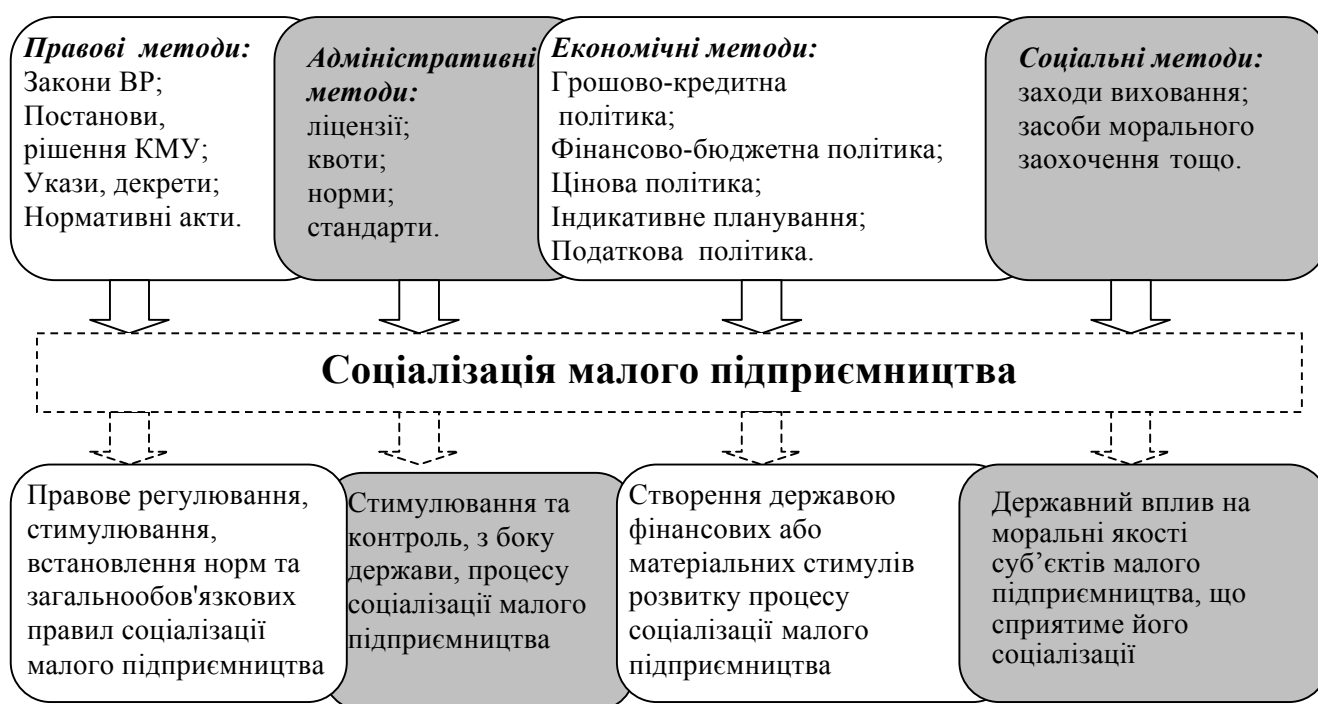
Оптимальне співвідношення наведених вище складових соціально-економічного розвитку обумовлює раціоналізацію інструментів та методів державної політики щодо формування соціально орієнтованої ринкової економіки країни.

Мале підприємництво тільки виграє від поліпшення загального соціально-політичного клімату у країні. Очевидно, що саме від ступеня ефективності соціальної політики, не в останню чергу,

залежить готовність підприємця сплачувати державі податки та інші платежі соціального призначення.

Способи, прийоми та засоби державного впливу на соціально-економічний розвиток країни є методами державного регулювання. Тобто, це способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення умов їх ефективного функціонування відповідно до напрямків державної економічної політики. Кожен метод ґрунтується на використанні інструментів (регуляторів, важелів). У наведеному механізмі, для досягнення поставленої мети, запропоновано використовувати методи залежно від засобів впливу: правові, адміністративні, економічні та соціальні (рис. 3.13).

Рис. 3.13 Державний вплив за допомогою методів державного регулювання на соціалізацію малого підприємництва [53; 81; 111]

Базою правових методів є розробка та юридичне закріплення норм (правил) поведінки суб'єктів економічних відносин. Основними формами правового регулювання економіки в Україні виступають закони України, укази й розпорядження Президента України;

постанови та інші акти Верховної Ради, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів, нормативно-правові акти центральних органів (міністерств, відомств); нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Адміністративні методи - це інструменти прямого впливу держави на діяльність суб'єктів ринку. Їх ознаки: прямий вплив державного органу або посадових осіб на дії виконавців через встановлення їх обов'язків, норм поведінки та віддавання команд (наказів, розпоряджень); безальтернативний вибір способів розв'язування завдань, варіанта поведінки; обов'язковість виконання наказів, розпоряджень; відповідальність суб'єктів господарювання за ухилення від виконання наказів. Тобто, у системі державного регулювання адміністративні методи залишаються домінуючими.

Застосування економічних методів державного регулювання економіки дає змогу створювати економічні умови, що спонукають суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі, вирішувати ті чи інші завдання згідно з загальнодержавними та приватними інтересами. Регулювання за допомогою економічних методів дає змогу суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки.

Економічне регулювання здійснюється інструментами фіскальної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, амортизаційної та інших напрямків державної економічної політики.

Соціальні методи представляють звернення держави до гідності, честі й совісті суб'єкта економічних відносин (підприємця, найманого робітника, державного службовця). До них можливо віднести заходи виховання, роз'яснення і популяризації цілей і змісту регулювання, засоби морального заохочення тощо. Суть цих методів полягає в тому, щоб формувати й підтримувати у суб'єктів економічних відносин певні переконання, духовні цінності, моральні позиції, психологічні настанови щодо діяльності держави.

Тобто, державний вплив за допомогою методів державного регулювання на соціалізацію малого підприємництва значною мірою впливає на економічний розвиток країни.

Одним із необхідних інструментів щодо досягнення поставленої мети, тобто формування соціально орієнтованої економіки, виступає соціалізація малого підприємництва.

Соціалізація малого підприємництва - невід'ємна складова високорозвиненої ринкової економіки, оскільки забезпечує гнучкість, мобільність національної економіки, формує конкурентне середовище в господарському механізмі країни. Розглянуті властивості малого підприємництва та його соціалізації свідчать, що це могутній фактор реформування економіки: створення механізму державного регулювання економічного розвитку, подолання кризового стану у виробництві і забезпечення передумов для економічного піднесення. А всебічна підтримка малого підприємництва з боку державних органів управління усіх рівнів, відповідна організаційна, фінансова та, навіть, моральна допомога можуть й повинні принести значну користь економіці та суспільству [180].

Мале підприємництво як економічна категорія істотно впливає на формування та розвиток ринкових відносин господарювання. Використовуючи соціалізацію малого підприємництва як основного інструменту економічного розвитку, можна перетворити його на дієвий механізм розв'язання економічних та соціальних проблем суспільства, забезпечити структурну перебудову та розвиток національної економіки [183].

В умовах ринкової економіки мале підприємництво виконує важливу виробничо- економічну та соціальну функції. Без нього не можуть не тільки розвиватися економіка та суспільство, а й існувати. Однак, поряд з багатьма перевагами, мале підприємництво є слабким та уразливим сектором економіки поряд з великим бізнесом.

Мале підприємництво - це не просто частина економічної системи, для характеристики якої використовуються кількісні показники товарообігу, прибутку та чисельності працівників. Малі підприємства формують економічний сектор, якому притаманні особливі якісні риси, такі як: поєднання в одній особі власника і підприємця, підвищена мобільність, прагнення до високого ризику,

спрощена система управління та комунікацій, а також можливість самореалізації для будь-якої людини.

Проте формування і функціонування соціалізації малого підприємництва можливе за умови створення належного підприємницького середовища, що має інтегрувати в собі сприятливу суспільно-економічну ситуацію у країні [117]. Тобто ефективна соціалізація малого підприємництва потребує належної підтримки з боку держави, вона повинна стати важливим об'єктом політики державного сприяння. Лише за таких умов мале підприємництво повною мірою зможе реалізовувати свій потенціал, позитивно впливати на розвиток національної економіки. Роль держави у процесі соціалізації підприємницької діяльності може бути різною, у залежності від суспільних умов, ситуації, що складається у сфері ділової активності, і тих цілей, що ставить перед собою держава [27; 30; 46].

Наголос на загальнодержавний або регіональний рівень розробки заходів стимулювання соціалізації малого підприємництва має ставитися в залежність від досягнутого рівня економічного розвитку. Регіонам що накопичили та мають у власному розпорядженні сильний економіко-ресурсний та науковий потенціал, а також характеризуються високим ступенем самосвідомості та відповідальності, потрібно надавати регіональній владі ключові повноваження щодо розробки механізмів сприяння та розвитку соціалізації малого підприємництва [47; 55; 57].

Загалом, за мірою розвитку, повноваження з прийняття рішень з приводу соціалізації малого підприємництва потрібно переносити на регіональний рівень, залишаючи за центральними державними органами лише законодавчі функції.

На даний момент держава не приділяє достатньо уваги соціалізації малого підприємництва, напевне через велику кількість накопичених проблем через економічну кризу. Але найгострішим моментом є соціально не обґрунтовані реформи та відсторонення державних інститутів від регулювання соціально-економічних процесів в економіці.

Якщо враховувати той стан, у якому зараз перебуває українська економіка, коли фінансові ресурси взагалі обмежені, то соціалізація малого підприємництва за допомогою держави вимагає чіткого поетапного розмежування завдань та уточнення пріоритетів з метою ранжування засобів соціального захисту підприємців, відокремлення довгострокових, середньострокових та екстрених заходів [75; 76; 81; 96].

Мале підприємництво неможливо розглядати тільки як економічний феномен, тому що економічне та соціальне тісно в ньому пов'язані. Саме у процесі соціалізації забезпечуються соціальні інтереси усіх зацікавлених груп учасників для отримання очікуваних результатів у відповідності з соціально-економічними можливостями країни.

Отримання економічного результату діяльності (прибутку) впливає на відтворення умов життєдіяльності населення та суспільні відносини. Тобто досягнення соціальних інтересів базується на економічному зростанні, що в свою чергу залежить від ефективного використання соціальних факторів.

Для оцінки ефективності соціалізації малого підприємництва було проведено сценарно-динамічне моделювання соціалізації малого підприємництва, розроблено гіпотезу про взаємодію чинників моделі оцінки ефективності соціалізації малого підприємництва. Основним чинником, що впливає на ефективність малого підприємництва, визначено обсяг державних видатків на підтримку малого підприємництва. Тому, що, розмір державних видатків впливає на загальний рівень зайнятості населення в малому підприємстві і обсяг виробленої продукції.

У першому розділі дисертаційної роботи процес соціалізації малого підприємництва в забезпеченні економічної соціалізації запропоновано розглядати в розрізі наступних складових: бюджетної, економічної та соціальної. Тому за допомогою сценарно-динамічного моделювання було досліджено бюджетну, економічну та соціальну політики реалізації соціалізації малого підприємництва. У процесі сценарно-динамічного моделювання визначено, що домінуюче місце належить бюджетній ефективності.

Бюджетна ефективність соціалізації малого підприємництва виражається, передусім, у позитивному результаті, що співставляється з витратами на його досягнення. Тому формування бюджетної ефективності соціалізації малого підприємництва в Україні - складний процес, що потребує посиленої уваги й участі органів державної влади та об'єднань підприємців. Державне сприяння в розв'язанні проблеми фінансування малих підприємств має стати засобом стимулювання підприємницької діяльності та утвердження засад ринкового господарювання в Україні.

Результати сценарно-динамічного моделювання оцінки ефективності політики соціалізації малого підприємництва дають підстави стверджувати, що сьогодні в Україні для його належного розвитку повинна бути сформована нова політика його підтримки. Особливо важливим питанням у даному контексті є інституційне забезпечення такої політики, зокрема, врегулювання діяльності Українського, Регіональних та місцевих фондів підтримки підприємництва.

На даний момент в Україні панує криза не тільки економічна, а й соціальна. Отже для її подолання треба внести зміни до законодавчої бази та розробити соціальну політику таким чином, щоб вона була чіткою, зрозумілою, розрахованою на підтримку населення і здатною відновити довіру до державної влади, діяльність якої буде спрямовано на підтримку соціалізації малого підприємництва та економіки в цілому.

На основі проведених досліджень виявлено, що соціалізація малого підприємництва відноситься до шляхів державного регулювання економічного розвитку країни, поряд з розробкою державної політики у сфері науки і технології на довготривалу перспективу; створенням сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату; стабілізацією політичної ситуації у країні, за умов ефективної взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства; інформатизацією економіки, розвитком телекомунікацій та інформаційної структури, системи зв'язку; забезпеченням сталого економічного зростання та подоланням на цій основі розриву обсягів ВВП на одну особу між Україною та країнами-

членами ЄС; реформуванням фінансової політики країни з метою збільшення ступеню відкритості фінансово-монетарної та інвестиційної сфери національної економіки; забезпеченням оптимального співвідношення між соціальною стабільністю та економічним зростанням.

У зв'язку з цим було запропоновано напрями підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва, реалізація яких сприятиме підтримці та розвитку малого підприємництва та його соціалізації. Основними напрямками підвищення ефективності соціалізації малого підприємництва виділено: надання процесу соціалізації малого підприємництва статусу реального пріоритету в державній та регіональній політиці країни, формування необхідної інституційної інфраструктури підтримки малого підприємництва; розвиток регуляторного середовища, сприятливого для соціалізації малого підприємництва; створення системи активізації інвестиційно-інноваційної діяльності. реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню ефективності соціалізації малого підприємництва, соціалізації економіки та підвищенню темпів економічного розвитку країни. Це сприятиме побудові ефективної національної економіки, спрямованої на створення умов для соціальної стабільності та гідного існування усіх громадян.

ВИСНОВКИ

Монографія «Соціальні аспекти економічного розвитку України» є науковим дослідженням, в якому одержано нові науково обґрунтовані результати щодо економічного розвитку України, на основі формування концептуальних засад державного регулювання соціальними процесами в Україні, що вирішує важливі та стратегічні завдання державної економічної політики.

В роботі запропоновано шляхи удосконалення державного регулювання економічного розвитку України: вирівнювання диспропорцій у розвитку регіонів; створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату; удосконалення науково-технологічної та інноваційної політики; удосконалення державної політики стосовно національної безпеки країни; забезпечення сталого економічного зростання; впровадження концепції людського розвитку; забезпечення оптимального співвідношення між соціально-економічною стабільністю та економічним зростанням шляхом розмежування соціальної політики на державні гарантії, державну допомогу і державні стимули; розвиток напрямків соціалізації малого підприємництва; орієнтування на високу якість національного трудового потенціалу, шляхом здійснення реформи соціальної сфери.

Виявлено, що стабільний розвиток національної економіки України та інтеграція до Європейського Союзу вимагає підвищення ролі держави в економічному розвитку. Державна політика повинна формуватися згідно поставлених середньострокових цілей і завдань та реалізовуватися для забезпечення самодостатності економічного і соціального розвитку країни. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання економіки доводить, що важливе місце в економічному розвитку займає соціальна політика як структурний елемент. Саме соціальна політика забезпечує стабільну життєдіяльність суспільства, створює умови для реалізації соціального потенціалу людини, що впливатиме на економічне зростання країни.

Визначено вплив соціальної політики на економічний розвиток країни шляхом аналізу взаємозв'язку соціально-економічних показників. Ці показники найбільш характеризують рівень соціально-економічного розвитку країни та знаходяться як у прямому, так і непрямому державному регулюванні. Взаємозв'язок та взаємовплив їх розкриває критичні проблемні сфери розвитку країни та потенційні напрями удосконалення. Як соціальний, так і економічний розвиток країни спрямовано на побудову ефективної національної моделі економіки.

Доведено та обґрунтовано, що недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання держави - є однією з головних причин занепаду сталого економічного розвитку країни. Державного управління (особливо на місцевому рівні) людським розвитком є ключовою метою успішної державної політики, що вимагає збалансованої діяльності органів влади спрямованої на пошуки дієвих механізмів державного управління у соціальній сфері.

Визначено проблеми соціальної політики України, які повинні бути вирішено та реалізовано через впровадження в Україні концепції людського розвитку, на основі ефективної державної політики в таких галузях, як демографічний розвиток, охорона здоров'я, зайнятість і оплата праці, соціальний захист, регіональний розвиток, освіта. Недостатнє інформаційне забезпечення підтримки соціальних проектів і програм спрямованих на формування умов сталого людського розвитку в усіх сферах суспільного життя; низький доступ людей до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства затримує можливості національної економіки долучитися до європейської спільноти та європейських стандартів економічного розвитку.

Розкрито необхідність розвитку малого підприємництва, що є одним з провідних секторів ринкової економіки і значною мірою впливає на темпи економічного розвитку та характеризується швидкою окупністю витрат. У зв'язку з тим, що мале підприємництво за своєю економічною природою представляє діалектичну єдність двох сторін: загальноекономічного змісту і соціальної форми, що обумовлює необхідність соціалізації малого підприємництва, як

одного з інструментів економічного розвитку країни.

Виходячи з особливостей регулювання економічних процесів та сучасного стану малого підприємництва, були обґрунтовано концептуальні засади розвитку економіки в умовах соціалізації малого підприємництва на основі визначення проблемних аспектів соціалізації економіки: низький рівень зайнятості населення України; зростання бідності населення країни; відсутність взаємної соціальної відповідальності у підприємців і найманих робітників; зниження значущості інтелектуального потенціалу у процесі розвитку економіки; відсутність середнього класу, основи економічного розвитку країни; відсутність соціальної захищеності суб'єктів малого підприємництва.

Основним напрямком вирішення проблем зайнятості в умовах соціалізації малого підприємництва повинні стати: перепідготовка робітників підприємства; стимулювання роботодавців щодо створення робочих місць; здійснення державної фінансової підтримки; соціальне страхування та інше. Необхідно запровадити модель соціальної відповідальності підприємців і найманих робітників, що сприятиме взаємній економічній зацікавленості та соціальній відповідальності, знищенню психологічного бар'єру в економічно активних громадян щодо переходу з категорії найманих робітників у категорію підприємців.

Проблему зниження значущості інтелектуального потенціалу в процесі розвитку економіки можливо вирішити на різних рівнях соціально-економічного розвитку: державному, регіональному, на рівні підприємства та на рівні особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G.S. Becker.- «Journal of Political Economy», Supplement. – October.- 1962.
2. Аніщенко І. В. Оцінка ефективності реалізації та фінансове забезпечення програм розвитку малого бізнесу в регіоні / І. В. Аніщенко, Ю. Б. Пінчук // Економіка та держава. – 2005. – № 10. – С. 29-33.
3. Антошкіна Л. Середній клас: соціальний статус та економічні чинники його становлення і розвитку в Україні / Л. Антошкіна // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 6. – С. 24-27.
4. Бактимирова З.З. Безопасность в концепции развития человека / З.З. Бактимирова // Общественные науки и современность. – 2002. - № 6. - С. 135-142.
5. Баркер С. Словарь социальной работы : пер. с англ. / С. Баркер. – М. : [б. и.], 1994. – 345 с.
6. Бебело А. С. Соціалізація і гуманізація економічних відносин : навч. посіб. / А. С. Бебело; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2007. – 240 с.
7. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л. Безтелесна // Економіка України. - 2009. - № 7 (572). - С. 4-12.
8. Бігун Г. С. Історія підприємництва в Україні: 1861-1917 р. : монографія / Г. С. Бігун, В. Г. Ляшенко, Д. П. Шапран; Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2007. – 187 с.
9. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // Україна: Аспекти праці. - 2006. - № 5. - С. 30-34.
10. Большой экономический словарь / общ. ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Правовая культура, 1994. – 222 с.
11. Бондарук Т. Г. Державна політика підтримки малого підприємництва / Т. Г. Бондарук // Актуальні проблеми економіки. –

2007. – № 6. – С. 115-121.

12. Борейко В. І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку України (теорія, методологія, механізми) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / В. І. Борейко; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2010. – 36 с.

13. Брітченко І.Г. Місце малого бізнесу в регіональній економіці / Брітченко І.Г // Вісник Криворізького економічного інституту ДВНЗ «КНЕУ ім. В.Гетьмана». – №1 / 2011. – Кривий ріг: КЕІ КНЕУ, 2011. – С. 14-17.

14. Бурдьє П. Различение: социальная критика суждения / П. Бурдьє // Западная экономическая социология : хрестоматия соврем. классики / [сост. и науч. ред. В. В. Радаев]. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 97-99.

15. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2001. – 277 с.

16. Васильченко В. Основні проблеми формування середнього класу в Україні / В. Васильченко, Л. Щетініна // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 31-35.

17. Васільєва Л. М. Економічні основи малого підприємництва / Л. М. Васільєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 2. – С. 55-58.

18. Вебер М. Соціологія. Загальнотеоретичні аналізи. Політика : пер. з нім. / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.

19. Веревина І.М. Усовершенствование механизмов финансово-бюджетного обеспечения человеческого развития / И.М. Веревина // Потенціал стійкого розвитку та фінансова безпека соціально-економічних систем [Текст]: I Всеукраїнська науково-практична конференція, 17-18 жовтня 2013 р., м. Сімферополь – смт. Гурзуф: [матеріали]. – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. - С. 177-180

20. Верьовіна І.М. Корпоративна соціальна відповідальність як механізм забезпечення сталого людського розвитку / І.М. Верьовіна // Політика корпоративної соціальної відповідальності в контексті сталого соціально-економічного розвитку: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (секція 2 «Стратегія інституційного розвитку соціально-орієнтованої економіки України»), м. Донецьк, 5-6 грудня 2013 р. /

Донецький державний університет управління. – Донецьк: ДонДУУ, 2013. – С. 43-45.

21. Верьовіна І.М. Особливості системи управління «людськими ресурсами» в державі / І.М. Верьовіна // Фінансовий механізм державного управління економікою України: зб. наук. праць / ДонДУУ. - Донецьк: ДонДУУ, 2011. - т. XII. - 295 с. - (серія «Державне управління»; вип. 185). - С. 33.

22. Верьовіна І.М. Роль місцевих бюджетів в системі фінансово-економічного забезпечення людського розвитку / І.М. Верьовіна // Проблеми державного управління фінансово-економічною системою національної економіки: Тези доп. I міжн. наук.-практ. конф. (Донецьк, 29-31 бер. 2012 р.) / Редкол.: О.С. Поважний (відп. ред.) та ін. – ДонДУУ. – Донецьк, 2012. – С. 38-42.

23. Верьовіна І.М. Теоретико-практичні підходи щодо формування та використання людського потенціалу / І.М. Верьовіна // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2012. - № 1 (41). – С.106.

24. Виговська В. В. Малий бізнес України: сучасний стан і тенденції розвитку / В. В. Виговська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1. – С. 59-64.

25. Вознюк А. Н. Система управління підприємством на основі ключових показателів ефективності: особливості формування і впровадження / А. Н. Вознюк // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 1. – С. 153-156.

26. Волощенко Л.М., Верьовіна І.М. Людський розвиток як стратегічний пріоритет державної політики європейської інтеграції України / Л.М. Волощенко, І.М. Верьовіна // Європейська модель розвитку держави: стратегічні пріоритети та інноваційні рішення: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів: У 2-х ч. Ч. 1. – Донецьк: «ВІК», 2012. – С.48-53.

27. Ворона П. В. Державна підтримка малого і середнього бізнесу як стимулювання розвитку регіонів (зарубіжний досвід) / П. В. Ворона // Економіка та держава. – 2010. – № 6. – С. 80-82.

28. Воротіна Л. Державна підтримка малого бізнесу в системі

трансформаційної економіки України / Л. Воротіна // Економічні реформи сьогодні. – 2000. – № 28. – С. 31-34.

29. Вплив державного управління на людський розвиток в умовах трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / Поспелова Т.В. - Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Pospelova.pd>. - Назва з екрана.

30. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин. – К. : Основи, 1993. – С. 13-15.

31. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : монографія / З. І. Галушка; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 407 с.

32. Гафарова К.Е. Європейські соціальні стандарти та їх імплементація в Україні / К.Е. Гафарова // Академічний огляд. - 2011. - № 1 (34). – С. 25.

33. Глобальні трансформаційні імперативи сталого розвитку національної економіки : монографія / Крим. екон. ін-т, Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; [В. Є. Реутов та ін.; за заг. ред.: В. Є. Реутова]. – Сімф. : Фенікс, 2011. – 282 с.

34. Гончарова В. Г. Концептуальні підходи до визначення сутності державної політики у сфері підтримки малого підприємництва / В. Г. Гончарова // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – К., 2011. – Вип. 2 : Державне управління та місцеве самоврядування. – С. 480-492.

35. Гончарук А. А. Формирование общего механизма управления эффективностью предприятия // Економіка промисловості. – 2009. – № 2. – С. 164-175.

36. Господарський кодекс України : офіц. текст : прийнятий Верхов. Радою України 16 січ. 2003 р. // Голос України. – 2003. – 14 берез.

37. Гречкина Э. Р. Средние слои на пути к социализму / Э. Р. Гречкина. – Таллинн : [б. и.], 1976. – 96 с.

38. Григорян Г. М. Социализация содержания экономической науки – решающая основа ее обновления / Г. М. Григорян // Социальная экономика. – 2001. – № 1. – С. 14-21.

39. Григорьева И. Социальная политика и социальное

реформирование в России в 1990-х годах / И. Григорьева. – СПб., 1998. – 145 с.

40. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 756 с.

41. Гришкін В. О. Науково-методологічні основи соціалізації економіки і забезпечення соціальної динаміки суспільства : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.02.03 / Вадим Олегович Гришкін; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2005. – 32 с.

42. Гришкін В. О. Соціалізація економіки як реальність сучасного загальноцивілізаційного розвитку / В. О. Гришкін // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 10. – С. 31.

43. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / О.А. Грішнова. – 4-те вид., оновлене. – К.: Знання, 2009. - 390с.

44. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. - К.: Знання КОО. – 2001. - 254 с.

45. Грішнова О.А. Людський розвиток : навч. посіб. / О.А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308с.

46. Дегтяр О. А. Напрями вдосконалення організаційно-правового механізму державного регулювання розвитку малого підприємництва / О. А. Дегтяр // Економіка та держава. – 2008. – № 2. – С. 81-83.

47. Дегтяр О. А. Система державного регулювання розвитку малого підприємництва: теоретико-методологічний аспект / О. А. Дегтяр // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2007. – № 4. – С. 65-69.

48. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки [Електронний ресурс] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/Comitet/Ua/gromada/141011.pdf>. – Назва з екрана.

49. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс] : офіц. сайт. –

Електрон. дані і прогр. – К., 2013. – Режим доступу : <http://www.dkrp.gov.ua>. – Назва з екрана.

50. Деякі питання діяльності Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва/указ президента [Електронний ресурс] : указ Президента України № 237/2012 // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – К., 2012. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14644.html>. – Назва з екрана.

51. Деєва Н. М. Потенціал соціалізації і його регулювання в економіці: теорія, методологія, перспективи : монографія / Н. М. Деєва. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2006. – 443 с. : рис., табл.

52. Дмитраш О. П. Проблеми розвитку молодіжного інноваційного підприємництва в Україні / О. П. Дмитраш, В. В. Смиричинський // Проблеми науки. – 2009. – № 2. – С. 10-15.

53. Добровольська В. Засоби державного регулювання підприємницької діяльності / В. Добровольська // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 89-91.

54. Доброгорська О. Напрями вдосконалення державних важелів становлення потужного середнього класу / О. Доброгорська // Персонал. – 2006. – № 8. – С. 78-82.

55. Дрига С. Г. Стратегія розвитку підприємництва в Україні / С. Г. Дрига // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2006. – № 4. – С. 11-17.

56. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2001. – С. 218.

57. Економічні проблеми розвитку підприємницької функції в секторах економіки національного господарства [монографія] / [І.Г. Брітченко, О.М. Момот, В.Г.Саєнко]. / під наук ред. проф. Брітченко І.Г. – Донецьк-Полтава: ООО «Техсервіс», 2012. – 640 с.

58. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки [Електронний ресурс] : послання Президента України до Верхов. Ради України від 30.04.2002 // Законодавство України / Верхов. Рада

України. – Електрон. текст. дані. – К., 2002. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>. – Назва з екрана.

59. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика: монографія / Ю. К. Зайцев; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.

60. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : прогр. екон. реформ на 2010 – 2014 рр. / Ком. з екон. реформ при Президентові України // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – К., 2010. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf. – Назва з екрана.

61. Індекс гендерної нерівності України становить....[Електронний ресурс] / Гендерний інформаційно-аналітичний центр. - Режим доступу: <http://www.krona.org.ua/uk/home/424--2010-69-169->. - Назва з екрана.

62. Інноваційний механізм як фактор досягнення сталого розвитку сучасного українського суспільства [Електронний ресурс] / Н.В. Сапа, Гуманітарний вісник ЗДІА, 2009. - Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_39_15.pdf. - Назва з екрана.

63. Інноваційний розвиток - стратегічний пріоритет державної політики [Електронний ресурс] / Т.Ф. Романюк. - Режим доступу: <http://bukuniver.cv.ua/Applications/zbirnik/n7/38IRS.pdf>. - Назва з екрана.

64. Калачова І.В. Показники людського розвитку як інструмент оцінки ефективності соціально-економічної політики / І.В. Калачова // Социально-экономические аспекты промышленной политики: сб. науч. трудов. - Донецк: ИЭП. - 2006. - С.78-85.

65. Капильцова В. В. Соціалізація економічної системи суспільства: теорет.-методолог. аспекти : монографія / В. В. Капильцова; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2009. – 227 с.

66. Капицын В. Социальная политика и право: сущность и взаимозависимости / В. Капицын // Российский журнал социальной работы. – 1998. – № 8. – С. 18-28.

67. Карпенко Н. Інтеграційні моделі розвитку малого бізнесу / Н. Карпенко // Схід. – 2008. – № 2. – С. 26-35.
68. Карпій С. Розвиток малого підприємництва, як стратегія реалізації політики зайнятості на регіональному рівні / С. Карпій, В. Дьоміна // Економіст. – 2007. – № 4. – С. 42-45.
69. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей : пер. с англ. / Дж. М. Кейнс. – К. : АУБ, 1999. – 189 с.
70. Кен Ховард. Малое предпринимательство : пер. с англ. / Ховард Кен. – М. : Инфра-М, 1998. – 167 с. – (Библиотека журнала «Консультант директора»).
71. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж. Кендрик.: М. - 1978. – 275 с.
72. Кириленко В. І. Соціалізація господарського механізму та її вплив на стан соціально-економічного розвитку України / В. І. Кириленко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 1. – С. 81-85.
73. Кириченко О. А. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / О. А. Кириченко, К. Г. Ваганов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 103-118.
74. Колот А. Діалектика економічного і соціального розвитку як предмет наукових досліджень / А. Колот // Україна: Аспекти праці. – 2011. - № 5. - С. 3-8.
75. Комарницький І. М. Вплив новітніх технологій на розробку стратегії розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / І. М. Комарницький, М. І. Бублик // Вісник Київського національного торговельного-економічного університету. - 2008. - № 2. – С. 48-55.
76. Конєва Т. А. Роль малого бізнесу в економіці України / Т. А. Конєва // Проблеми економіки. – 2008. – Вип. 10. – С. 74-76.
77. Конституція України (основний закон) : прийнята 28 черв. 1996 р. / Верхов. Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.
78. Корабельникова Л. К. Модель социализации как управленческого процесса: теоретический аспект / Л. К. Корабельникова // Социальная экономика. – 2003. – № 4. – С. 187-

196.

79. Коротенко Н. П. Порівняльна характеристика державного регулювання підприємництва в Україні та країнах ЄС / Н. П. Коротенко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 2. – С. 4-13.

80. Костюк О. М. Розвиток малого бізнесу в Україні / О. М. Костюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 12. – С. 44-48.

81. Крива С. В. Розвиток малого підприємництва - основа економічної стабільності України / С. В. Крива // Економіка та держава. - 2010. - № 12. - С. 62-64.

82. Куделин А. Типологический анализ трактовок предпринимательства / А. Куделин // Метроном. - 2004. - № 3. - С. 40-62.

83. Кузьмичёв А. Д. Предпринимательство: взгляд из прошлого в настоящее / А. Д. Кузьмичев. – М. : Апрель, 2007. – С. 40.

84. Кучерук Д. Г. Глобальний економічний розвиток: концепція та механізми : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Д. Г. Кучерук; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 20 с.

85. Левицька О. Сутність, генезис та еволюція поняття «людські ресурси»: системно-концептуальний підхід / О. Левицька // Україна: Аспекти праці. – 2010. - № 1. – С. 37-42.

86. Лігоненко Л. О. Нові стратегічні завдання державної політики щодо розвитку підприємництва в Україні / Л. О. Лігоненко // Економіка та управління національним господарством. – К, 2007. – С. 18-25.

87. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку: монографія / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк та ін.; Ін-т економіки пром-сті НАН України. - Донецьк, 2008. – 468 с.

88. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / [Електронний ресурс] / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України; Держкомстат України, 2010. – 496 с. // Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/Lud_rozvitok_2010.pdf. – Назва з екрана.

89. Людський розвиток і європейський вибір України [Електронний ресурс] / Звіт з людського розвитку в Україні. - Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/ukr_full.pdf. – Назва з екрана.

90. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. - К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.

91. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан: монографія / Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С. Власюк та ін.; РВПС НАН України; К.: 2002. - 110 с.

92. Ляпіна К. С. Порівняння розвитку малого підприємництва у країнах ЄС та в Україні / К. С. Ляпіна, Д. В. Ляпін. – К. : Ін-т конкурент. сусп-ва, 2007. – 6 с.

93. Ляшенко В. И. Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию : монографія / В. И. Ляшенко; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2012. – 370 с.

94. Ляшенко І. М. Основи математичного моделювання економічних, екологічних та спеціальних процесів : навч. посіб. / І. М. Ляшенко, М. В. Коробова, А. М. Столяр. – Т. : Навч. кн. : Богдан, 2006. – 304 с.

95. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. : пер. с англ. / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю. – 11-е изд. – М. : Республика, 1992. – Т. 2. – 400 с.

96. Малий бізнес та післякризовий економічний розвиток України : монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; [М. Ю. Ануфрієв та ін.]. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2010. – 251 с

97. Маршалл Л. Принципы экономической науки / Л. Маршалл. – М. : Пресс-Унмнерс, 1993. – Т. 1. – 478 с.

98. Методичні рекомендації щодо формування і реалізації регіональних програм підтримки малого підприємництва [Електронний ресурс] : наказ Держ. Ком. України з питань регулятор. політики та п-ва від 04.06.2008 р. № 67 // Офіційний веб-сайт Київської обласної державної адміністрації. – Електрон. текст. дані. – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.kyiv->

obl.gov.ua/content/inner_docs/38/1280834268_1_male_p-vo_zakon.pdf. – Назва з екрана.

99. Міжнародний стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000 [Електронний ресурс] / Центр розвитку КСВ. - Режим доступу: http://csr-ukraine.org/ISO_26000.html. – Назва з екрана.

100. Місцеві бюджети як джерело фінансування людського розвитку [Електронний ресурс] / В. Булавинець. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Svfin/2008_4/17-166.pdf. - Назва з екрана.

101. Міщенко М. Середній клас: самовизначення в соціальній структурі суспільства / М. Міщенко // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7. – С. 5-13.

102. Модернізація України – наш стратегічний вибір [Електронний ресурс] : щорічне Послання Президента України до Верхов. Ради України // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf. – Назва з екрана.

103. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» // Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. – Електрон. текст., табл. дані. – К., 2011. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf. – Назва з екрана.

104. Національна стратегія розвитку «Україна – 2015 [Електронний ресурс] / Укр. форум // Нова якість громадської участі / Громад.-політ. об-ня «Український форум». – Електрон. текст. дані. – К., [2008]. – Режим доступу: http://www.uf.org.ua/books/4313166_Strateg%20nov-ost%20230109.pdf. – Назва з екрана.

105. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – Електрон. текст. дані. – К., [2011]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf> – Назва з

екрана.

106. Нещодавно було опубліковано нові дані ООН щодо індексу людського розвитку за 2011 рік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://psv.org.ua/arts/suspilstvo/view-709.html>

107. Новий курс: реформи в Україні: 2010-1015 [Електронний ресурс] / нац. доп. за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. - К. : НВЦ НБУВ, 2010. - 232 с. - Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/books/2010/10nandop1.pdf>. - Назва з екрана.

108. Овчаренко В. В. Мале підприємництво в контексті інституціоналізації середнього класу в трансформаційній економіці України / В. В. Овчаренко // Економіка, фінанси, право. – 2007. – № 7. – С. 3-5.

109. Огарков А. Эффективность: способы ее определения и достижения / А. Огарков // Менеджмент и менеджер. – 2008. – № 11/12. – С. 76-79.

110. Одегов Ю. Социальная ответственность предпринимателя: от идеи к российской реальности / Ю. Одегов, Г. Руденко // Управление персоналом. – 2004. – № 7. – С. 43-45.

111. Орлова Н. С. Державне регулювання соціально орієнтованої ринкової економіки України / Н. С. Орлова, Н. Ю. Сабина // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія: Економіка. – Донецьк, 2012. – вип. 216 : Розвиток системи обліку, аналізу та аудиту в Україні: теорія і практика. – С. 292-300.

112. Орлова Н.С., Верьовіна І.М. Державне управління людським розвитком в контексті європейських соціальних стандартів / Н.С. Орлова, І.М. Верьовіна // Інвестиції практика та досвід. – 2013. - №9. - С. 134-139.

113. Осійчук М. Державний контроль за трудовими відносинами: соціально-економічні наслідки в контексті формування «середнього класу» суспільства / М. Осійчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – № 3. – С. 387-392.

114. Основи бізнесу : навч. посіб. : реком. М-вом освіти і науки України / Я. С. Ларіна, С. В. Мочерний, В. М. Фомішина, С. І.

Чеботар. – К. : Академія, 2009. – 384 с.

115. Основи бізнесу : підручник : реком. М-вом освіти і науки України / під. ред. В. В. Дорофійенка, В. М. Гончарова, В. Г. Воронкової. – Донецьк : Купріянов В. С., 2010. – 64 с.

116. Основні засади інноваційної політики України [Електронний ресурс] / Міжнародна асоціація «Здоров'я суспільства».- Режим доступу: <http://healthy-society.com.ua>. – Назва з екрана.

117. Пачковський Ю. Ф. Проблематика підприємництва в українській соціології: реалії та перспективи / Ю. Ф. Пачковський // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна – Х., 2003.

118. Петрушевський Ю. Л. Оцінка ефективності малого підприємництва / Ю. Л. Петрушевський, Н. Ю. Сабіна // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія: Економіка. – Донецьк, 2010. – Т. XI, вип. 177 : Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою.

119. Петрушенко Ю. М. Міжнародні тенденції соціалізації діяльності підприємств / Ю. М. Петрушенко, О. В. Дудкін, Т. І. Іванова // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємництва та організація виробництва / Сумс. держ. ун-т. – Суми, 2009. – № 3, т. 2. – С. 268-275.

120. Петрушенко Ю. М. Моральні ризики соціально відповідального підприємства та підходи до їх нейтралізації / Ю. М. Петрушенко, О. В. Дудкін // Механізми управління розвитком соціально-економічних систем : монографія [за заг. ред. О. В. Мартякової]. – Донецьк : ДонНТУ, 2010. – С. 662-670.

121. Пивоваров М. Г. Стан, розвиток інфраструктури малого, середнього бізнесу в Україні та концепція її вдосконалення / М. Г. Пивоваров // Держава та регіони: Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 6. – С. 127-134.

122. Пиріг О. А. Історія підприємництва України : навч. посіб. /

О. А. Пиріг; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К. : КНТЕУ, 2004. – 164 с.

123. Піратовський Г. Л. Розкриття підприємницького потенціалу-ключова проблема ефективної національної економіки / Г. Л. Піратовський // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні : зб. тез III Міжнар. наук.-практ. конф. / Київ. нац. техн. ун-т. – К., 2007. – С. 202-203.

124. Планування соціально-економічного розвитку територій України : навч. посіб. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Каф. регіон. упр., місцевого самоврядування та упр. містом; [авт.-упоряд.: О. В. Берданова та ін.]. – К. : Фенікс, 2011. – 206 с.

125. Поважний О. С. Державні засади формування взаємодії влади і бізнесу / О. С. Поважний, С. О. Чернов // Менеджер. – 2010. – № 3. – С. 5-10.

126. Поважний О. С. Партнерство як механізм соціальної взаємодії і колективної дії: функції державного управління / О. С. Поважний, Н. Г. Діденко // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія: Державне управління. – Донецьк, 2009. – Т. X, вип.139 : Державне будівництво та державне управління. – С. 9-15.

127. Поважний А. С. Социальная динамика экономических функций государства / А. С. Поважний, М. М. Шишлов // Менеджер. – 2009. – № 2. – С. 5-11.

128. Поважний А. С. Социальные инновации как механизм государственного управления / А. С. Поважний, А. В. Стойка // Туран. – 2011. – № 4. – С. 9-16.

129. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : від 02.12.2010 № 2755-VI // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрана.

130. Покропивний С. Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність : навч. посіб. / С. Ф. Покропивний, И. М. Колот; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 1998. – 352 с.

131. Ползиков С. Д. Пути развития современного предпринимательства / С. Д. Ползиков; Рос. акад. упр. – М. : Луч, 1993. – 190 с. С. 82.

132. Половинкин П. Д. Экономическая сущность и содержание предпринимательства / П. Д. Половинкин, В. Е. Савченко; Санкт-Петерб. ун-т экономики и финансов. – СПб. : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та экономики и финансов, 1995. – 18, [1] с.

133. Положення про Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] : указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 389 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Електрон. текст. дан. – К., 2011. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/389/2011/ed20110418>. – Назва з екрана.

134. Пономаренко О.В. Механізми державного управління соціальними проектами та програмами: теорія і методологія: монографія / О.В. Пономаренко: Донецьк. - Технопарк, 2010. – 343 с.

135. Попов С.В. Трудові ресурси України: стан та перспективи розвитку / С.В. Попов // Форум права. – 2008. - № 3. – С. 419.

136. Потехін О. Україна - Європейський Союз: соціальний вимір [Електронний ресурс] / О. Потехін, О. Врадій; Центр миру, конверсії та зовнішньої політики України. - Режим доступу: <http://cpcfpu.org.ua/projects/foreignpolicy/papers/0207>. – Назва з екрана.

137. Предложения для Украины: 2010 - время для реформ [Електронний ресурс] / украинская программа реформ для нового Президента. - Режим доступа : <http://bigyalta.com.ua>. – Название с екрана.

138. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році [Електронний ресурс] : щоріч. послання Президента України до Верховної Ради України // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/docs/posl.pdf>. – Назва з екрана.

139. Про державне прогнозування та розроблення програм соціального і економічного розвитку України [Електронний ресурс] : закон України від 23.03.2000 N 1602-III, поточ. ред. від 02.12.2012 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу:

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>. – Назва з екрана.

140. Про державний бюджет України на 2012 рік [Електронний ресурс] : перелік від 22.12.2011 № 4282-VI, поточ. ред. від 08.12.2012 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2008. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>. – Назва з екрана.

141. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії [Електронний ресурс] : закон України від 05.10.2000 № 201-III, поточ. ред. від 28.12.2007 // Законодавство України / Верховна Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2007. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>. – Назва з екрана.

142. Про державні цільові програми [Електронний ресурс] : закон України від 18.03.2004 № 1621-IV, поточ. ред. від 02.12.2012 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>. – Назва з екрана.

143. Про державну підтримку малого підприємництва: указ Президента України // Правовий захист вітчизняного товаровиробника : зб. нормат. актів. / відп. ред. О. В. Кужель. – К., 2000. – С. 210-212.

144. Про деякі заходи з делегування підприємницької діяльності : указ Президента України // Правовий захист вітчизняного товаровиробника: зб. нормат. актів. / відп. ред. О.В. Кужель. – К., 2000. – С. 213-217.

145. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: закон України від 06.09.2005 № 2806-IV, поточ. ред. від 01.01.2013 // МЕГА – НаУ : профес. юрид. система / приват. акціонер. т-во «Інформтехнологія». – Електрон. текст. дані. – К., 2013. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2806-15>. – Назва з екрана.

146. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття [Електронний ресурс] : закон України від 2.03.2000 N 1533-III, поточ. ред. від 21.04.2011 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1533-14/page>. – Назва з екрана.

147. Про зайнятість населення [Електронний ресурс] : закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>. – Назва з екрана.

148. Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва : закон України від 25.12.2008 № 800-VI, поточ. ред. від 18.11.2012 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/800-17>. – Назва з екрана.

149. Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва: указ Президента України // Правовий захист вітчизняного товаровиробника : зб. нормат. актів / відп. ред. О. В. Кужель. – К., 2000. – С. 218-219.

150. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] : закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>. – Назва з екрана.

151. Про інноваційну діяльність : закон України від 04.07.2002 № 40-ІУ, поточ. ред. від 05.12.2012 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2009. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. – Назва з екрана.

152. Про Концепцію Національної програми інформатизації [Електронний ресурс] : закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР, поточ. ред. від 07.08.2011 // МЕГА-НаУ : профес. юрид. система / приват. акціонер. т-во «Інформтехнологія». – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.77.3&nobreak=1>. – Назва з екрана.

153. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] : указ Президента України № 634/2011 // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13648.html>. – Назва з екрана.

154. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 21.12.2000 № 2157-III, поточ. ред. від 01.07.2010 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2157-14>. – Назва з екрана.

155. Про невідкладні заходи з подолання бідності [Електронний ресурс] : указ Президента України № 274/2010 // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10556.html>. – Назва з екрана.

156. Про оплату праці : закон України від 20 квіт. 1995 р. № 144 // Закони України / Верхов. Рада України, Ін-т законодавства. – К., 1997. – Т. 8. – С. 210-218.

157. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : указ Президента України № 1085/2010 // Президент України Віктор Янукович : офіц. інтернет-представництво / Адмін. Президента України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>. – Назва з екрана.

158. Про підприємництво [Електронний ресурс] : закон України від 07.02.1991 № 698-XII, поточ. ред. від 21.05.2009 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2009. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-12>. – Назва з екрана.

159. Про проект Місцевий розвиток, орієнтований на громаду [Електронний ресурс] / Проект ПРООН в Україні. - Режим доступу: <http://www.cba.org.ua/ua/about/about-undp>. – Назва з екрана.

160. Про прожитковий мінімум [Електронний ресурс] : закон України від 15.07.1999 № 966-XIV, поточ. ред. від 09.12.2012 // МЕГА – НаУ : профес. юрид. система / приват. акціонер. т-во «Інформтехнологія». – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.258.0>. – Назва з екрана.

161. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України

від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс] // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>. – Назва з екрана.

162. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 22.03.2012 № 4618-VI// Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>

163. Про соціальні послуги [Електронний ресурс] : закон України від 19.06.2003 № 966-IV, поточ. ред. від 20.09.2011 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2011. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>. – Назва з екрана.

164. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : нац. доп. / К.О. Ващенко та ін. // Економіст. – 2009. – № 5. – С. 18-63.

165. Про утворення місцевих та регіональних галузевих рад підприємців [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 21 трав. 2009 р. № 518, поточ. ред. від 30.05.2011 / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/518-2009-%D0%BF>. – Назва з екрана.

166. Програма економічного і соціального розвитку м. Донецька на 2008 рік / Донец. міська рада. – Донецьк, 2008. – 412 с.

167. П'ятницька Г. Роль малого підприємництва в процесі розбудови національної економіки та підходи до розв'язання основної суперечності його розвитку / Г. П'ятницька // Економіст. – 2004. – № 6. – С. 38-41.

168. Радаев В. В. Экономическая социология : курс лекцій : учеб. пособие / В. В. Радаев. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 368 с.

169. Радченко Л.П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л.П. Радченко // Економічна теорія. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. - 2011. - № 2 (5). - С. 67-76

170. Регіональна програма підтримки малого підприємництва в Донецькій області на 2011-2012 роки : схвал. рішенням колегії Донец. облдержадміністрації від 23.12.2010 № 3, затв. рішення Донец. обл. ради 29.03.2010 № 6/3-51. – Донецьк, 2010. – 18 с.

171. Регіональна стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Донецькій області на період до 2016 року : (проект) : схвал. Ком. з екон. реформ Донец. облдержадміністрації, колегією облдержадміністрації та погодж. М-вом з екон. питань та торгівлі України. – Донецьк, 2010. – 12 с.

172. Результаты мониторинга состояния и перспектив развития предприятий малого бизнеса в городе Донецке / Донец. гос. ун-т упр.; под ред. О. К. Михеевой. – Донецк : ДонГУУ, 2008. – 57 с.

173. Рейтинг стран и территорий по размеру валового внутреннего продукта [Электронный ресурс] : информ. об исслед. // Центр гуманитарных технологий / информ.-аналит. агентство «Центр гуманитарных технологий». – Электрон. текстовые, табл. дан. – М., сор. 2002-2013. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gdp/rating-countries-gdp-info>. – Загл. с экрана.

174. Речмен Д. Дж. Современный бизнес : учеб. пособие : в 2 т. : пер. с англ.. / Д. Дж. Речмен, М. Х. Мескон, К. Л. Боуви. – М. : Республика. – 1995. – Т. 1. – 431 с. : ил.. С. 100.

175. Розвиток людського потенціалу та його вплив на соціально-економічний розвиток України [Електронний ресурс] / Регіональний філіал НІДС, м. Львів. - Режим доступа: <http://niss.lviv.ua/analytics/67.htm>. – Назва з екрана.

176. Розвиток малого підприємництва як фактор конкурентоспроможності та економічного зростання (статистичний аспект) : [монографія] / Київ. нац. екон. ун-т; за ред. І. Г. Манцура. – К. : КНЕУ, 2009. – 181 с.

177. Развитие муниципальных образований субъектов РФ / С. Марковський // Науковий вісник Академії муніципального управління (Серія «Управління»). – 2010. – № 2. – С. 414–422.

178. Сабіна Н. Ю. Аналіз регіонального розвитку малого підприємництва Донецької області та фактори що на нього впливають / Н. Ю. Сабіна // Проблеми та перспективи розвитку регіональної

ринкової економіки : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів, молодих учених та науковців / Кременчуц. ін-т Дніпропетр. ун-ту економіки і права. – Кременчук, 2010. – С. 245-247.

179. Сабіна Н. Ю. Державне регулювання малого підприємництва як один із напрямів економічної соціалізації в Україні / Н. Ю. Сабіна // Економіка і держава. – 2011. – № 2. – С. 65-67.

180. Сабіна Н. Ю. Об'єктивна необхідність соціалізації малого підприємництва на сучасному етапі в Україні / Н. Ю. Сабіна // Сучасні національні економічні моделі: проблеми та перспективи розвитку : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 5 берез. 2010 р. / Крим. ін-т бізнесу [та ін.] – Сімф., 2010. – С. 125-127.

181. Сабіна Н. Ю. Роль соціальної політики в економічному розвитку України / Н. Ю. Сабіна // Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення в науці, транспорті, виробництві та освіті 2011 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Одес. нац. морс. ун-т. – О., 2011. – С. 17-19.

182. Сабіна Н. Ю. Формування середнього класу в Україні шляхом соціалізації малого підприємництва / Н. Ю. Сабіна // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2010. – Вип. 264, Т. 5. – С. 1149-1156.

183. Савченко В. Феномен підприємництва (експериментальний спецкурс) / В. Савченко // Російський економічний журнал. – 1995. – № 10. – С. 59.

184. Семів Л.К. Регіональна політика розвитку людських ресурсів в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. - ...- д-ра екон. наук.: 08.04.01 / Л.К. Семів; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів., 2004. – 37с.

185. Сен А. Развитие как свобода / А. Сен. - М. : «Новое издательство», 2004. – 425 с.

186. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики. – К.: МАУП, 2002. – С. 200.

187. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 92 с.

188. Соціалізація економіки: об'єктивна необхідність та основні

напрями в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Ю. М. Салюта; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 19 с.

189. Соціальний захист населення України : стат. зб. / Держ. служба статистики України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2012. – 127 с.

190. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: нац. доп. / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

191. Стасишен М. Щодо вдосконалення системи діяльності та оподаткування малого підприємства / М. Стасишен, С. Шканов // Економіст. – 2008. – № 5.

192. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані і прогр. – К. : Держстат України, 1998-2013. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.

193. Стеблянко І. О. Соціальна держава як сучасний суспільний інститут забезпечення соціальності у розвитку / І. О. Стеблянко, В. О. Гришкін // Інвестиції та інвестування в соціалізації економіки України: теорія, методологія, перспективи : монографія / за ред. Л. М. Тимошенко. – Д., 2005. – С. 37-47.

194. Стефанішин О.В. Людський потенціал в економіці України: монографія / О.В. Стефанішин. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 315 с.

195. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.). Шляхом європейської інтеграції Україні / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004.- 416 стр.

196. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс] : матеріали Парламент. слухань у Верхов. Раді України, 17 черв. 2009 р. / Верхов. Рада України з питань науки і освіти // Комітет з питань науки і освіти. – Електрон. текст. дані. – К., 2009. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48719>. – Назва з екрана.

197. Стратегія державної політики сприяння розвитку

громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] : затв. указом Президента України від 24 бер. 2012 р. № 212/2012// Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>– Назва з екрана.

198. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [Електронний ресурс] : затв. указом Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105 в ред. указа Президента України від 8 черв. 2012 р. № 389 // Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2012. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>. – Назва з екрана.

199. Тарасов С. Д. Соціалізація економіки в системі трансформаційних процесів суспільного розвитку / С. Д. Тарасов // Регіональна економіка. – 2004. – № 1. – С. 241-248.

200. Теоретико-методологічна концепція регіонального соціально-економічного розвитку України: суспільно-географічний аспект [Електронний ресурс] / М. Пістун. - Режим доступу: <http://www.admemr.ru/site/index/yard/economic/fond>. - Назва з екрана.

201. Тихонова Н. Е. Средний класс: теория и реальность / Н. Е. Тихонова, С. В. Мареева. – М. : Альфа, 2009. – 320 с. : ил.

202. Ткаченко Л. Підприємництво як чинник соціальної трансформації українського суспільства / Л. Ткаченко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2007. – № 2. – С. 226-228.

203. Ткаченко Т. П. Підприємництво як визначальний чинник формування середнього класу / Т. П. Ткаченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2007. – № 5. – С. 109-112.

204. Тресвятська Т. Умови та проблеми становлення середнього класу в Україні / Т. Тресвятська // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 7. – С. 22-30.

205. Україна посідає 76 позицію в світі за ІЛР [Електронний ресурс] / газета «День». - Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/3029145>. – Назва з екрана.

206. Україна: поступ у ХХІ сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 – 2004 роки [Електронний ресурс] : послання Президента України до Верхов. Ради України //

Законодавство України / Верхов. Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2000>. – Назва з екрана.

207. Український фонд підтримки підприємництва [Електронний ресурс] : офіц. сайт. – Електрон. дані і прогр. – К. : УФПП, 2012. – Режим доступу: <http://ufpp.gov.ua>. – Назва з екрана.

208. Управління соціально-економічним розвитком : держава, регіон, підприємство : монографія / [В. П. Пелішенко та ін.; наук. ред. Н. В. Ушенко]; Бердян. ун-т менедж. і бізнесу. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 290 с.

209. Уровень развития человеческого потенциала (Доклад о развитии человека за 1995 г.) // Общество и экономика. - 1996. - № 5. - С. 133

210. Фоменко И. Роль малого и среднего бизнеса в последующем экономическом развитии Украины / И. Фоменко // Меркурий. – 2009. – № 12. – С. 16-21.

211. Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. - Режим доступу: <http://www.municipal.gov.ua/10>. - Назва з екрана.

212. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма : пер. с англ. / Ф. Хайек. – М. : Новости (при участии изд-ва «Catallaxy»), 1992. – 304с.

213. Харазішвілі Ю. Оцінка ефективності соціально-економічного розвитку регіонів України / Ю. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. - №9. -С. 55-62.

214. Цивільний кодекс України : з постат. змістом. – К. : Воля, 2004. – 440 с.

215. Цілі Розвитку тисячоліття: Україна 2015 [Електронний ресурс] / ЦРТ в Україні. - Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/ukr_full.pdf. – Назва з екрана.

216. Червінська Л., Червінська Т. Використання людського капіталу в контексті інноваційного розвитку / Л. Червінська, Т. Червінська // Україна: Аспекти праці. – 2011. - № 2. - С. 41-44

217. Чорний Р., Данильченко М. Людський капітал - запорука економічного зростання держави / Р. Чорний., М. Данильченко //

Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України / зб. наук. праць кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільського державного економічного університету (Випуск 10). – 2005. - С. 140-142

218. Чубарева Л. И. Эффективность поддержки малого бизнеса и критерии ее оценки / Л. И. Чубарева // Економіка промисловості. – 2008. – № 2. – С. 102-111.

219. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія / Л.В. Шаульська. - Донецьк: - Ін-т економіки промисловості НАН України. - 2005. – 386 с.

220. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: Підручник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2008. – 462 с.

221. Шевчук Л. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз / Л.Т. Шевчук. - Львів. - 2003. - 489 с.

222. Щёкин Г.В. Роль фактора человеческих ресурсов и пути достижения его максимальной эффективности в процессе развития / Г.В. Щёкин // Персонал. – 2001. - № 2. – С. 9-14.

223. Щёкин Г.В. Теория и практика управления персоналом: учеб.-метод. пособие / Г.В. Щёкин. – 2-е изд. стереотип. – К., МАУП, 2003. - 280 с.

224. Щербина І.Ф. Забезпечення людського розвитку через механізми бюджетного регулювання: автореф. дис. ... к.е.н.: 08.00.07 / І.Ф. Щербина; Київ, Інститут демограф. та соц. Досліджень, 2009 р. – 36 с.

225. UNDR. Human Development Report.- New York: Oxford University. - 1990. –Press. - p. 10.

ДОДАТОК А

Таблиця 2.6
Порівняльна характеристика ЦРТ: ООН – Україна

№ п/п	ЦРТ ООН		Національні ЦРТ	
	Назва	Завдання	Назва	Завдання
Ціль 1	Ліквідація крайньої злиденності та голоду	1.А: Скоротити в двічі за період 1990-2015 років частку населення, яке має добовий дохід, менший за 1 долар США.	Подолання бідності	1.А: Ліквідувати до 2015 року бідність за критерієм 5 дол. США на добу за ПКС
		1.В: Забезпечити повну і продуктивну зайнятість і гідну роботу для всіх, у тому числі жінок і молоді.		1.В: Скоротити питому вагу бідного населення до 25% за рахунок зменшення чисельності бідних серед дітей та працюючих.
		1.С: Скоротити в двічі за період 1990-2015 років частку населення, яке потерпає від голоду.		1.С: Зменшити в десять разів до 2015 року питому вагу населення, чие споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму.
Ціль 2	Забезпечення загальної початкової освіти	2.А: Забезпечити, щоб до 2015 року у дітей у всьому світі, була можливість одержати у повному обсязі початкову шкільну освіту.	Забезпечення якісної освіти впродовж життя	2.А: Підвищити рівень охоплення освітою.
				2.В: Підвищити якість освіти.
Ціль 3	Заохочення рівності чоловіків і жінок і розширення прав і можливостей жінок	3.А: Ліквідувати, бажано до 2005 року, гендерну нерівність у сфері початкової і середньої освіти, а не пізніше 2015 року на всіх рівнях освіти.	Забезпечення гендерної рівності	3.А: Забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70% тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади.
				3.В: Скоротити наполовину розрив доходів жінок і чоловіків.

Продовження таблиці 2.6

Ціль 4	Скорочення дитячої смертності	4.А: Скоротити на дві третини за період 1990-2015 років смертність серед дітей у віці до п'яти років.	Зменшення дитячої смертності	4.А: Зменшити рівень смертності дітей віком до 5 років на чверть.
Ціль 5	Поліпшення охорони материнства	5.А: Знизити на три чверті за період 1990-2015 років показник материнської смертності.	Поліпшення здоров'я матерів	5.А: Зменшити наполовину рівень материнської смертності.
		5.В: Забезпечити до 2015 року загальний доступ до послуг з охорони репродуктивного здоров'я.		
Ціль 6	Боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією і іншими захворюваннями	6.А: Зупинити до 2015 року поширення ВІЛ/СНІДу і покласти початок тенденції до скорочення захворюваності.	Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів	6.А: Зменшити на 13% темпи поширення ВІЛ - інфекції / СНІДу
		6.В: До 2010 року забезпечити загальний доступ до лікування ВІЛ/СНІДу для тих, хто цього потребує		6.В: Зменшити на 20% рівень захворюваності на туберкульоз (порівняно з 2005 роком)
		6.С: Зупинити до 2015 року поширення малярії й інших основних хвороб і покласти початок тенденції до скорочення захворюваності.		
Ціль 7	Забезпечення сталого екологічного розвитку	7.А: Включити принципи сталого розвитку у національні стратегії і програми та	Забезпечення сталого розвитку довкілля	7.А: Збільшити до 2015 року частку населення, що має доступ до централізованого водопостачання, зокрема до 90% міського населення та до 30% сільського населення.

Продовження таблиці 2.6

		змінити вектор процесу виснаження природних ресурсів на протилежний.		
		7.В: Значно скоротити до 2010 року темпи втрати біорозмаїття.		7.В: Стабілізувати до 2020 року викиди парникових газів на рівні нижчому на 20% за рівень 1990 року
		7.С: Скоротити в двічі до 2015 року частку населення, яке не має постійного доступу до безпечної питної води і основних санітарно – технічних засобів.		7.С: Стабілізувати до 2015 року забруднення водних об'єктів. Стабілізувати на рівні 8500 млн.т./рік обсяг скидів стічних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. куб. м./рік.
		7.Д: До 2020 року забезпечити істотне поліпшення життя як мінімум 100 млн. мешканців.		7.Д: Збільшити до 2015 року лісистість території України до 16,1% та площу природоохоронних територій. Розширити мережу заповідників, біосферних заповідників та національних природних парків до 3,5% від загальної площі території України і до 9,0% – загальну площу територій та об'єктів природно - заповідного фонду.
Ціль 8	Формування глобального партнерства з метою розвитку	8.А: Продовжити створення відкритої, регульованої, передбачуваної і недискримінаційної торговельної і фінансової системи.		
		8.С: Задовольняти особливі потреби країн, що розвиваються і не мають виходу до моря, і малих острівних держав, що розвиваються.		
		8.Д: Комплексно вирішувати проблеми заборгованості країн, що розвиваються..		

ДОДАТОК Б

Таблиця 2.7

Динаміка показників індексу людського розвитку (ІЛР)

	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	0,714	0,673	0,718	0,725	0,732	0,736	0,728	0,733	0,737	0,74
Держави СНД										
Азербайджан	-	-	-	-	-	-	-	0,734	0,732	0,734
Армения	0,628	0,648	0,695	0,709	0,723	0,727	0,72	0,722	0,726	0,729
Білоруссія	-	-	0,73	0,743	0,756	0,768	0,78	0,785	0,789	0,793
Казахстан		0,663	0,721	0,728	0,734	0,736	0,739	0,744	0,75	0,754
Киргизія	0,609	0,582	0,601	0,606	0,612	0,616	0,617	0,615	0,621	0,622
Молдавія	0,65	0,592	0,636	0,642	0,644	0,65	0,645	0,652	0,657	0,66
Росія	0,73	0,713	0,753	0,761	0,77	0,778	0,777	0,782	0,784	0,788
Таджикистан	0,615	0,529	0,582	0,571	0,587	0,605	0,608	0,612	0,618	0,622
Туркменія	-	-	-	-	-	-	0,685	0,688	0,693	0,698
Узбекистан	-	-	0,617	0,621	0,63	0,636	0,639	0,644	0,649	0,654
Держави ЄС										
Австрія	0,797	0,848	0,867	0,874	0,879	0,885	0,888	0,892	0,894	0,895
Бельгія	0,817	0,884	0,884	0,888	0,891	0,894	0,893	0,896	0,897	0,897
Болгарія	0,704	0,721	0,756	0,76	0,766	0,773	0,774	0,778	0,78	0,782
Великобританія	0,784	0,841	0,865	0,864	0,867	0,87	0,872	0,874	0,875	0,875
Венгрія	0,714	0,79	0,82	0,825	0,826	0,828	0,827	0,829	0,83	0,831
Германія	0,803	0,87	0,901	0,905	0,907	0,909	0,914	0,916	0,919	0,92
Греція	0,772	0,81	0,862	0,868	0,865	0,866	0,866	0,866	0,862	0,86
Данія	0,816	0,869	0,893	0,895	0,898	0,898	0,897	0,899	0,901	0,901
Ірландія	0,793	0,879	0,907	0,912	0,918	0,919	0,915	0,916	0,915	0,916
Іспанія	0,756	0,847	0,865	0,87	0,874	0,878	0,88	0,884	0,885	0,885
Італія	0,771	0,833	0,869	0,874	0,878	0,879	0,878	0,881	0,881	0,881
Кіпр	0,779	0,808	0,817	0,822	0,827	0,835	0,845	0,849	0,849	0,848
Латвія	0,699	0,738	0,792	0,8	0,808	0,812	0,806	0,805	0,809	0,814
Литва	0,732	0,756	0,802	0,806	0,81	0,813	0,809	0,81	0,814	0,818
Люксембург	0,796	0,861	0,875	0,872	0,879	0,877	0,87	0,875	0,875	0,875
Мальта	0,757	0,801	0,827	0,83	0,829	0,834	0,836	0,844	0,846	0,847
Нідерланди	0,841	0,891	0,899	0,905	0,911	0,914	0,915	0,919	0,921	0,921
Польща	-	0,778	0,798	0,802	0,806	0,811	0,813	0,817	0,819	0,821
Словакія	0,754	0,785	0,814	0,821	0,83	0,833	0,833	0,836	0,838	0,84
Словенія	-	0,842	0,876	0,882	0,888	0,892	0,889	0,892	0,892	0,892
Португалія	0,714	0,783	0,796	0,798	0,806	0,811	0,813	0,817	0,817	0,816
Румунія	0,706	0,709	0,756	0,763	0,772	0,784	0,784	0,783	0,784	0,786
Фінляндія	0,801	0,845	0,882	0,886	0,89	0,891	0,886	0,89	0,892	0,892
Франція	0,784	0,853	0,877	0,881	0,885	0,887	0,888	0,891	0,893	0,893
Чехія	-	0,824	0,862	0,866	0,869	0,873	0,87	0,871	0,872	0,873
Швеція	0,823	0,903	0,905	0,907	0,909	0,91	0,907	0,913	0,915	0,916
Естонія	0,728	0,786	0,83	0,836	0,841	0,842	0,837	0,839	0,844	0,846

ДОДАТОК В

Таблиця 2.10

Основні характеристики міжнародних стандартів «сталого розвитку»

Принципи Глобального договору ООН
<p>Права людини: Принцип 1: Комерційні компанії повинні забезпечувати та поважати захист прав людини, проголошених на міжнародному рівні   Принцип 2: Комерційні компанії повинні забезпечувати, щоб їхня власна діяльність не сприяла порушенню прав людини</p>
<p>Трудові практики: Принцип 3: Комерційні компанії повинні підтримувати свободу зібрань і дієве визнання права на колективні угоди   Принцип 4: Комерційні компанії повинні сприяти ефективному викоріненню примусової праці   Принцип 5: Комерційні компанії повинні сприяти викоріненню дитячої праці   Принцип 6: Комерційні компанії повинні сприяти викоріненню дискримінації у сфері зайнятості та працевлаштування</p>
<p>Екологічні принципи: Принцип 7: Комерційні компанії повинні дотримуватись превентивних підходів до екологічних проблем   Принцип 8: Комерційні компанії повинні ініціювати поширення екологічної відповідальності   Принцип 9: Комерційні компанії повинні стимулювати розвиток і розповсюдження екологічно чистих технологій</p>
<p>Протидія корупції: Принцип 10: Комерційні компанії повинні протидіяти будь-яким формам корупції, включаючи здирицтво</p>
Міжнародний стандарт КСВ
<p>Підзвітність: Організація має звітувати щодо впливу від своєї діяльності на суспільство і довкілля</p>
<p>Прозорість: Організації слід бути прозорою в її рішеннях і діяльності, які впливають на інших</p>
<p>Етична поведінка: Стиль поведінки організації повинен відображати етичні принципи або правила взятих на себе зобов'язань</p>
<p>Зацікавлена сторона: Організації слід поважати і розглядати інтереси її зацікавлених сторін</p>
<p>Правові норми: Організація повинна дотримуватися вимог законодавчих і нормативних актів у всіх галузях своєї діяльності</p>

Продовження таблиці 2.10

Міжнародні норми: Організації слід поважати міжнародні норми, в тих випадках, коли ці норми є більш важливими для сталого розвитку і добробуту суспільства
Права людини: Організація повинна визнавати важливість і загальність прав людини (поважати права, зазначені у Всесвітній Декларації з прав людини)
Цілі розвитку тисячоліття ООН (ЦРТ 2015)
Ліквідація крайньої злиденності та голоду
Забезпечення загальної початкової освіти
Заохочення гендерної рівності і розширення прав і можливостей жінок
Скорочення дитячої смертності
Поліпшення охорони материнства
Боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією і іншими захворюваннями
Забезпечення сталого екологічного розвитку
Формування глобального партнерства з метою розвитку